

liberal düşünce

Yıl: 24 Sayı: 96 Güz 2019

LiBeRtE

liberal düşünce

Üç Aylık, Yerel-Sürelî Dergi
Yıl 24, Sayı 96, Güz 2019

liberal düşünce, hakemli bir dergidir

Yayın Kurulu

Dr. Öğr. Üyesi Adnan Küçük, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Ahmet Uzun, Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram, Marmara Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Ahmet Nuri Yurdusev, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Doç. Dr. Alim Yılmaz, Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Atilla Yayla, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Bahadır Akın, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya
Doç. Dr. Bahattin Karademir, Çukurova Üniversitesi, Adana
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Cemal Fedayi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Doç. Dr. Cennet Uslu, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Fuat Oğuz, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara
Dr. Hakan Şahin, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Haluk Alkan, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Hamza Al, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir, Ankara Üniversitesi, Ankara
Doç. Dr. Hayrettin Özler, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya
Doç. Dr. Hüseyin Bal, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Dr. Öğr. Üyesi Levent Korkut, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Mehmet Turhan, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Metin Toprak, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Dr. Murat Yılmaz, Ankara
Prof. Dr. Ömer Çaha, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul
Özlem (Çağlar) Yılmaz, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara
Prof. Dr. Tanel Demirel, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin Abayhan, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

Uluslararası Danışma Kurulu

Prof. Dr. Angelo Maria Petroni, Roma Sapienza Üniversitesi, İtalya
Prof. Dr. Chandran Kukathas, Londra Ekonomi ve Siyaset Bil. Okulu, İngiltere
Prof. Dr. Hardy Bouillon, Trier Üniversitesi, Almanya
Dr. İmad-Ad-Dean Ahmad, Hürriyet Minaresi Enstitüsü, ABD
Prof. Dr. Pascal Salin, Fransa
Prof. Dr. Richard Epstein, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Suri Ratnapala, Avustralya
Prof. Dr. Victoria Curzon-Price, İsviçre
Dr. Stephen Davies, Ekonomik İşler Enstitüsü, İngiltere
Prof. Dr. Pierre Garelo, Aix-Marsilya Üniversitesi, Fransa
Prof. Dr. Deirdre McCloskey, Illinois Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Jason Brennan, Georgetown Üniversitesi, ABD

Yönetim Yeri

Liberte Yayın Grubu®

GMK Bulvarı No:108/16, Maltepe, Çankaya / Ankara
Tel: (312) 230 87 03 Faks: (312) 230 80 03

İnternet Sitesi: www.liberaldusunce.com.tr | Yazı İşleri: yaziisleri@liberal.org.tr

Abonelik ve İrtibat:

www.liberte.com.tr/ld-abonelik
info@liberte.com.tr

Baskı

Tarcan Matbaası
İvedik Cad. Mercan 2 Plaza, No: 417, Yenimahalle / Ankara

Sahibi

Liberte Yayıncılık A.Ş. adına,
Hatice Özlem Yılmaz

Editör

Hasan Yücel Başdemir

Yardımcı Editörler

Salih Zeki Haklı, Serdar Korucu

Yazı İşleri Müdürü

Büşra Sönmez

ISSN 1300-8781

e-ISSN 2667-6486

Basım Tarihi: 12 Aralık 2019

İç Tasarım: Serpil Koçtürk

Kapak: Ayyüce Dalkılıç

Liberal Düşünce dergisi

TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından

dizinlenmektedir.

Dergide yayınlanmak üzere makalelerin
dergipark.gov.tr/liberal adresinden
gönderilmesi gerekmektedir.

Editörden..... 5

MAKALELER / ARTICLES

Kim Göç Etmek İstiyor? Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Göç Eğilimleri
Who Wants to Emigrate? Contemporary Migration Trends in the MENA Region
Yüksel Alper Ecevit & Uğur Özdemir.....9

Demokrasiye Neler Oluyor? Popülizm ve Otoriterleşme Tartışmalarına Bir Bakış
What Happens to Democracy? An Overview of the Debates on Populism and Authoritarianism
Hamit Emrah Beriş.....27

Kemalist İdeoloji Bağlamında Kent-Taşra Kurgusu ve Kent Psikolojisi
The Devise of City-Country and City Psychology in the Context of Kemalist Ideology
Burak Özer & Dilvin Özen.....55

Ludwig von Mises'te Bir Eylem Ontolojisi Olarak Praksiyoloji
Praxeology as an Action Ontology in Ludwig von Mises' Thought
Yahya İncetahtacı.....73

Kurumsal İktisatçı Olarak Hayek: Kültürel Evrim, Kurallar ve Kurumlar
Hayek as an Institutional Economist: Cultural Evolution, Rules and Institutions
Adem Levent.....91

İnsan Haklarının Evrenselliği ve Kültürel Görecelilik
The Universality of Human Rights and Cultural Relativism
Abdulkadir Pekel..... 111

Türkiye'de Basın Özgürlüğü-Devlet Güvenliği Ekseninde Yaşanan Tartışmalar ve Bir Model Önerisi
Debates in Turkey on the Axis of Press Freedom and State Security, and A Model Proposal
Fatih Kırışik & Samed Kurban & Abdülkadir Pekel.....119

YORUM / COMMENTARY

2019 Liberal Düşünce Kongresi Açılış Konuşması
Opening Speech, 2019 Congress for Liberal Thought
Tanel Demirel..... 135

Değerli okuyucu, 1996 yılının Mart ayında yayın hayatına başlamış olan *Liberal Düşünce Dergisi*, elinizdeki bu 96. sayı ile 24. yılını doldurmuş olacak. Türkiye açısından uzun sayılabilecek bu süre içinde *Dergi*, ülkenin, insan hakları vizyonu bakımından tek yönlü entelektüel birikiminin çeşitlenmesine ve gelişmesine önemli katkılar sağladı.

Bazen insanlar fikirlerin zaman içinde doğrusal olarak geliştiğini; bu gelişen düşüncelerin pratik hayata yansıdığını, teori ve pratiğin birbirine paralel şekilde ilerlediğini düşünürler. Oysa bu bir yanılgıdır. Toplumlar, her açıdan iyi günler veya kötü günler yaşayabilir. Pratikte bu durum kaçınılmazdır, oysa teoride önemli olan, zor zamanlar geçtiğinde neler yapabileceğinize dair sağlam entelektüel sermayeye sahip olup olmadığımızdır. Bu açıdan pratikte kötü olan günler, teoride iyi günler olabilir.

Liberal Düşünce Dergisi, 24 yıllık geçmişiyile bu entelektüel sermayeyi biriktiriyor. Nitekim bu sermaye, geçmişte Türkiye demokrasisinin ve temel insan hakları perspektifinin gelişmesine önemli katkı sağladı. Bir liberalin entelektüel derinliği, farkında olmadan muhalifleriyle beraber melodisi bozuk bir şarkıyı tekrarlamayacak şekilde bir özgüven ve iyimserliğe sahip olmasıyla ortaya çıkar. *Liberal Düşünce*, bir dergiden daha fazlasıdır: Bir özgüven ve iyimserlik muhitidir, başarısı biraz da buradan gelir. Fikri özdeşliğin (identity) kurbanı olmak istemeyenler için en iyi muhit; fikri yekparelikten sıkılıp farklılık (difference) peşinde koşanlar için güvenli bir liman. Bakalım bu sefer limana kimler, hangi sermayelerle gelmişler?

İlk iki yazı, dünyanın ve Türkiye'nin sıcak gündemiyle ilgili. İlk yazı, "Kim Göç Etmek İstiyor? Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Göç Eğilimleri" başlığı ile Yüksel Alper Ecevit ve Uğur Özdemir'e ait. İki yazar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde kalıcı etkiler bırakan göç sorununa odaklanmakta ve

göçün sebeplerini ampirik verilerle analiz etmektedir. İkinci yazı, son zamanlarda Türkiye’de ve dünyada çok tartışılan popülizm, otoriterleşme ve yabancı düşmanlığı ile ilgili. Hamit Emrah Beriş, bunların liberal demokrasinin bir açmazı olarak ileri sürülmesine itiraz ediyor ve aksine liberal demokrasinin bunlar için bir, hatta tek çare olabileceğini söylüyor.

Derginin üçüncü yazısı, iki yazarlı. Burak Özer ve Dilvin Özer, “Kemalist İdeoloji Bağlamında Kent-Taşra Kurgusu ve Kent Psikolojisi” başlıklı makalelerinde 18. Yüzyılda Osmanlı ile başlayan modernleşme hareketinin mekân dizaynıyla, kent planlamasıyla ilişkisini yapısöküme tabi tutarlar; Türkiye’de bu sürecin Kemalizmle aldığı biçimi ele alırlar.

Yahya İncetahtacı, “Ludwig von Mises’te Bir Eylem Ontolojisi Olarak Praksiyolojisi” başlıklı makalesiyle yeni, özgün ve anlamlı bir kavram ortaya koyuyor. İncetahtacı, Mises’in insan eyleminin tarihsel, olumsal ve irade sahibi bir kişiye ait olması ile bu eylemin biçimsel olması arasında yaptığı ayrımı, “eylem ontolojisi” olarak kavramsallaştırmaktadır. Mises’in eylemlere ait biçim ve içerik ayrımı, pratik bilimler açısından oldukça ufuk açıcudur.

Adem Levent, “Kurumsal İktisatçı Olarak Hayek: Kültürel Evrim, Kurallar ve Kurumlar” başlıklı makalesinde Hayek’in kurumsal iktisadının onun kültürel evrim teorisiyle ilişkisini ele almaktadır. Ayrıca bu makalede komüniteryenlerin klasik liberal düşünceye yönelttikleri atomistik bireycilik eleştirisinin ne kadar yersiz olduğu, kurumsal iktisat üzerinden tekrar güçlü şekilde ortaya koyulmaktadır.

Dergi’nin altıncı yazısı, Abdulkadir Pekel’e ait: “İnsan Haklarının Evrenselliği ve Kültürel Görecelik”. Pekel, yazısında insan haklarının evrensel olduğu düşüncesini çözümlenmeye tabi tutmakta ve bu içeriğin büyük oranda Batı Avrupa kültüründen çıkmış olduğunu ve yerel olarak üretilenin nasıl evrensel olarak kabul edilebileceğini sorgulamaktadır.

Yedinci ve sonuncu akademik makale Fatih Kırışık, Samed Kurban ve Abdulkadir Pekel’in ortak kaleminden çıkmış olan “Türkiye’de Basın Özgürlüğü-Devlet Güvenliği Ekseninde Yaşanan Tartışmalar ve Bir Model Önerisi” başlıklı çalışmadır. Bu makale, basın özgürlüğü ve devlet güvenliği perspektiflerinin birbirine zarar verdiğini hatırlatmakta ve bu durumu yeni bir yaklaşımla çözmeyi önermektedir.

Derginin son yazısı, 1-3 Kasım’da Kapadokya’da düzenlenen Liberal Düşünce Kongresi’nde Tanel Demirel’in yaptığı açılış konuşmasıdır.

Liberal Düşünce Dergisi, 2020 Mart sayısıyla 25. yılına başlarken özellikle yazarları ilgilendiren bazı şekli değişiklikler yapacaktır. Bunlardan ilki, yazım ilkelerinde yapılacak değişikliktir. Yazarlar, bundan sonraki makalelerini *Dergi*'nin resmi ve TR DİZİN (Dergipark) sayfalarındaki güncellenmiş yazım kurallarına göre düzenlemelidir. Başka önemli bir değişiklik de zaten yazım kuralları içinde de görüleceği gibi gelecek sayıdan itibaren APA atıf sistemine geçilecek olmasıdır.

Dergi'nin bundan sonraki sayılarında, özgürlük fikriyatına katkı yapan yazıların önceliği saklı kalmak kaydıyla, dosya konusu belirlenecektir. Önümüzdeki sayının (Kış 2020, 97. sayı) teması *Ortadoğu: Barış, Demokrasi ve Özgürlükler* şeklinde belirlenmiştir. Bu konudaki ayrıntıları ve alt başlıkları *Dergi*'nin resmî web sayfasında ve elinizdeki bu sayının son sayfasında bulabilirsiniz.

Tüm özgürlük dostlarına en içten saygı ve muhabbetle.

Hasan Yücel Başdemir
Editör

Kim Göç Etmek İstiyor? Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Göç Eğilimleri

Yüksel Alper Ecevit*
Uğur Özdemir**

Öz

Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkelerinde süregiden siyasi ve iktisadi istikrar-sızlık, bölgede yaşayanların yeni bir yaşam arayışında olmasına yol açmakta ve bu arayış, göç etme isteğini de arttırmakta. Göç, MENA ülkelerinin tamamında kalıcı etkiler yaratacak bir olgu olarak önem arz ediyor. Kimlerin göç etmeyi tercih edeceği, hem geride bıraktıkları ülkelerdeki siyasal değişikliği şekillendirmekte, hem de yerleştikleri yeni ülkelerde sosyal hayata kalıcı etkiler bırakmakta. Bu çalışmada, MENA bölgesinde yaşayan ve göç etme eğilimi gösteren bireylerin kararlarını şekillendiren sebepleri araştırdık. Göç etmeyi düşünenler ile düşünmeyenler arasındaki farkları değerlendirdik. Arap Barometresi oluşumunun 2016-2017 yılları arasında gerçekleştirildiği anket çalışmalarına dayanan ve 9 ülkede 7989 kişinin yanıtları ile toplanan verileri kullanarak gerçekleştirdiğimiz nicel analizde; eğitim düzeyi yüksek, siyasetten ve sosyal konulardan beklediğini bulamamış bireylerin göç etme eğiliminin daha yüksek olduğunu tespit ettik. Bu sonuçları değerlendirip olası sonuçlarını tartıştık.

Anahtar Kelimeler: Göç, MENA Bölgesi, Arap Barometresi.

Who Wants to Emigrate? Contemporary Migration Trends in the MENA Region

Abstract

Political and economic instabilities in the Middle East and North Africa (MENA) region instigate a pursuit of a new life among the populace which boosts the demand for migration. This is an important phenomenon which will have significant impacts on the MENA countries as well as the host countries. On the one hand, those who leave will trigger long-term societal and political changes in the destination countries, and on the other hand, those who stay will shape the future of their home countries. This study explores the individual level determinants of decision to emigrate from the MENA region. We investigated the differences between individuals who consider emigrating and those who prefer to stay. For this purpose, we used the Arab Barometer Wave IV data which was collected from 7989 individual respondents in nine countries. Our quantitative analysis indicate that those who are better educated, unsatisfied with politics and social life are more likely to emigrate from the region. We provide a discussion of these findings and their implications.

Keywords: Immigration, MENA Region, Arab Barometer.

* Dr. Öğr. Üyesi | Çukurova Üniversitesi | aecevit@cu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-9267-0962

** Dr. Öğr. Üyesi | Edinburgh Üniversitesi | ugun.ozdemir@ed.ac.uk | ORCID: 0000-0001-6736-7008

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 96, Güz 2019, ss. 9-25.

Gönderim Tarihi: 7 Eylül 2019 | Kabul Tarihi: 28 Kasım 2019

DOI: 10.36484/liberal.616815

Giriş

Arap ülkelerinde siyasi ve ekonomik istikrarsızlık devam etmektedir. Bu istikrarsızlıklar, doğal olarak, Arap ülkelerinde yaşayan bireylerin yeni hayat arayışlarına girmesine yol açmaktadır. Bu süreçte, en yaygın davranışlardan biri de başka ülkelere göç ederek yeni hayatlar kurmak olarak öne çıkıyor. Birleşmiş Milletler Nüfus Birimi'nin 2017'de yayınladığı rakamlara göre tüm Kuzey Afrika ülkeleri, aldığı göçten daha fazlasını yurt dışına vermektedir.¹ Örneğin, Fas, 2017 yılında göç ile aldığı sayıdan 250 bin fazlasını, Mısır ise 275 bin fazlasını ülkeden dışarıya göç olarak vermiştir. Bu rakamlar özellikle Arap Baharı sonrasındaki gelişmelerde hareketlilik kazanan göç olgusunun süreklilik kazandığını göstermektedir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da bu tablo var iken, Türkiye sadece 2017 yılında ülke dışına verdiğinden 1.5 milyon fazla göçmeni ülkesine kabul etmiştir. Bu tablo göç alan ülkelerin bu akımların devam etme ihtimaline karşın göç süreçlerini planlama ve ihtiyaca göre politika yapımı konusundaki gerekliliği gözler önüne sermektedir.

Göç, sadece insan akışına dair rakamlardan ibaret bir husus olarak algılanmamalıdır. Göç sonucunda hareketlilik yaşayacak insanların hangi sebeplerle göç kararlarını aldıkları, sahip oldukları beşeri sermaye ve göç ettikleri yerlere dair beklentilerinin ne olduğu gibi hususlar, siyasi karar alıcılar için önem teşkil etmektedir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde (MENA Bölgesi) yaşayanların göç etme eğilimlerini ve bu eğilimlerin sebeplerini araştıracağız. Bu türden bir çalışma önümüzdeki dönemde yaşanabilecek göç dalgalarını anlamaya yarayacak ve bu göç dalgalarını makul düzeylerde tutabilmek ve yönetebilmek için gerekli yerel faktörleri de ortaya koyacaktır. Bu sebeple, araştırmamızın temel hedefi, MENA bölgesinde yaşayan insanların ne ölçekte hali hazırda göç etme düşüncelerinin olduğu ve bu eğilimin hangi gruplarda daha yaygın olduğunu sorgulamaktır.

Göç üzerine yapılan çalışmalarda göç etme kararının alımında 'iten ve çeken' faktörler (push and pull factors) olarak adlandırılan sebeplerin rol oynadığına vurgu yapılmaktadır.² Bu anlamda 'iten faktörler' bir ülkeden insanların göç etmesine sebep olan ve o ülkeye özgü sebeplerdir. O ülkede yaşamayı zorlaştıran ekonomik, siyasal ve sosyal sorunların kişilerin bireysel olarak göç kararları üzerinde etkin olduğu düşüncesi 'iten faktörler' in nasıl işlevsel hale geldiğini açıklamaktadır. 'çeken faktörler' ise göç eden bireylerin gidecekleri

1 UN DEPARTMENT OF SOCIAL AND ECONOMIC RELATIONS, International Migration Report (Uluslararası Göç Raporu), New York 2017. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017_Highlights.pdf, (Erişim: 17 Ağustos 2019).

2 Everett S. Lee, "A Theory of Migration", *Demography*, 1966, Sayı: 3, s. 47.

ülkeleri seçerken kararlarında rol oynayan unsurlar ve gittikleri ülkelerde onlara cazip gelen şartlar olarak özetlenebilir. Biz bu çalışmada hedef ülkeleri neden tercih ettikleri sorusuna odaklanmayacağız. Çalışmanın odak noktası, göçmenlerin hangi sebeplerle ülkelerini terk ettiğini araştırmak ve dolayısıyla göç etme eğilimindeki kişilerin siyasi eğilimleri ve ekonomik durumları üzerine çıkarımlar yapmak olacaktır. Göç etme sebepleri ile ilgili akademik yazında var olan kaynaklara bakıldığında iktisadi³ ve siyasi⁴ koşulların yanı sıra kişilerin değer yargılarının⁵ da ön plana çıktığı görülmektedir. Bu nedenselliklerin MENA bölgesi için de açıklayıcı olup olmadığını gözlemlemek için bölgede gerçekleştirilmiş anket çalışmaları önemli kaynak oluşturmaktadır. Bu çalışmanın özgün değerini, MENA bölgesindeki göç etme eğiliminin bireysel düzeydeki değişkenlerle incelenmesi oluşturacaktır.

Araştırma sorusuna cevap vermek için Arap barometresi⁶ isimli çok sayıda ülkenin içerildiği anket çalışmasının ürettiği veri seti kullanılacaktır. Arap barometresi, 2006 yılından bu yana MENA bölgesi olarak da bilinen 13 farklı Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde gerçekleştirilen temsili yüz-yüze anketlerle üretilen bir veri setidir. Kırsal ve kentsel nüfus ayrımını gözeterek gerçekleştirilmiştir. Bu ülkelerde düzenlenen ve kamuoyu anketleri arasında kullanıma açık en büyük veri kaynağıdır. 2006 yılından bu yana dört farklı anket dalgası halinde gerçekleştirilmiştir. Güncel olması nedeniyle bu çalışmada dördüncü dalgada toplanan veriler üzerine analiz gerçekleştirilecektir. Arap barometresi'nin dördüncü dalgası 2016-2017 yıllarında gerçekleştirilmiş ve bireylere siyasal, sosyal ve iktisadi konularda sorular yöneltilmiştir. Dördüncü dalga, dokuz farklı ülkede eş zamanlı gerçekleştirilen bir anket olması nedeniyle, daha önce belirttiğimiz araştırma sorusuna cevap vermemiz için en uygun kaynağı oluşturmaktadır. Bireysel düzeydeki eğilim ve tercih farklılıklarını anlamanın en doğal yöntemi anket çalışmalarına odaklanmaktır. Her ülkeden ortalama 1200 kişinin katıldığı yüz yüze görüşme ile gerçekleştirilen anketlerde artı eksi yüzde 3'lük bir güven aralığı oluşmuştur.

Anket, halen ülkesinde yaşayan bireyler üzerinde yapıldığından, göç etme kararını alıp uygulamış kişiler değil, hali hazırda ülkesinde yaşayan

3 Oded Stark ve J. Edward Taylor. "Relative Deprivation and International Migration", *Demography*, 1989, Sayı: 26 (1), s. 2.

4 Dana M. Moss, Transnational Repression, "Diaspora Mobilization and the Case of the Arab Spring", *Social Problems*, 2016, Sayı: 63 (4), s. 480.

5 Chiara Falco ve Valentina Rotondi, "The Less Extreme, the More You Leave: Radical Islam and Willingness to Migrate", *World Development*, 2016, Sayı: 88, ss. 130-132.

6 *Arap Barometresi Dördüncü Dalga*, <https://www.Arabbarometer.org/survey-data/data-downloads/>. (Erişim: 4 Temmuz 2019).

bireyler üzerinde yapılmıştır. Dolayısıyla bireylerin göç kararını değil, göç etme eğilimini ölçmek üzerine araştırma olanağı tanımaktadır.

MENA Ülkelerinde Göç Etme Eğilimini Belirleyen Faktörler

Öncelikle MENA Bölgesi'ndeki göç eğilimlerine dair temel verileri incelemek yerinde olacaktır. Arap barometresi anketinde sorulan "Ülkenizden Göç Etmeyi Düşünüyor musunuz?" sorusu bu anlamda kişilere "Evet" ve "Hayır" olmak üzere iki cevap imkânı sunmuş ve göç eğilimi olan bireyleri değerlendirmemizi sağlamıştır. Bu soruya verilen cevaplardan oluşan veri, bu araştırmanın bağımlı değişkenini oluşturmuştur.

Arap Barometresi'nden Tablo 1'de görüldüğü gibi, 7 farklı ülkede 8989 kişiye yöneltilen 'Ülkenizden göç etmeyi düşünüyor musunuz?' sorusuna verilen cevaplara göre ankete katılanların yaklaşık yüzde 28'i yaşadıkları ülkeden göç etme isteklerini dile getirmişlerdir. Dünya Bankası'nın toplam nüfus verilerine göre 444 milyon kişinin yaşadığı MENA bölgesinde bu rakam yaklaşık 150 milyon kişinin muhtemelen ülke değiştirmeyi ve göç etmeyi düşündüğü anlamına gelmektedir.⁷ Bu rakamlardan yakın zamanda yeni göç dalgalarının oluşabileceği anlamı çıkarılabilir.

Tablo 1: MENA Ülkelerinde Göç Etme Eğilimi			
Soru: Göç etmeyi düşünüyor musunuz?			
Ülkeler	Evet	Hayır	Toplam (N)
Cezayir	273	923	1196
	22.8%	77.2%	
Mısır	188	1012	1200
	15.7%	84.3%	
Ürdün	357	1143	1500
	23.8%	76.2%	
Lübnan	498	999	1497
	33.3%	66.7%	
Fas	331	866	1197
	27.7%	72.3%	
Filistin	333	866	1199
	27.8%	72.2%	
Tunus	269	931	1200
	22.4%	77.6%	
Tüm Ülkeler	2249	6740	7989
	28.15%	71.85%	

⁷ Nüfus Verileri, Dünya Bankası, 2019. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?view=chart> (Erişim: 17 Ağustos 2019).

Göç etme eğilimi Lübnan'da nüfusun yüzde 33'ünde görülecek kadar yükselirken, en düşük göç etme eğiliminin yüzde 15.7 ile Mısır'da olduğu görülmüştür. Tunus gibi Arap Baharı'nın görece başarılı olduğu ve demokratik reformlar anlamında önemli ölçüde yol kat etmiş bir ülkede dahi yüzde 22.4'ün göç etme eğiliminde oluşu sorunun sadece siyasi olmadığı, daha karmaşık bir sebep-sonuç ilişkisi ile açıklanabileceğini göstermektedir. Hiç kuşkusuz ülkeler arasındaki farklar kadar bireylerin farklılıklarının göç eğilimlerine nasıl yansıdığı konusunda da ciddi bir araştırma sorusu ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmanın geri kalan kısmında bireylerin göç etme kararını etkileyen faktörleri inceleyeceğiz. Bunun için bir dizi farklı değişkenin göç etme kararı üzerinde etkisi olup olmadığını, Pearson'ın ki-kare testini kullanarak test edeceğiz. Bu testin sonucunda ortaya çıkan 0.05'ten daha küçük bir p-değeri, incelenen iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu anlamını taşır.

Sırasıyla iktisadi, fiziksel ve kimlik değişkenlerine bakarak göç eğilimini şekillendiren etkenleri tespit edeceğiz.

a. İktisadi Şartlar

Stark ve Taylor'ın göçün ekonomik etkenlerini açıkladığı çalışması göç çalışmalarında önemli bir alan açmıştır.⁸ Araştırmacılar, Meksika'nın kırsal kesiminde yaptığı çalışmalar sonucunda, çevresindeki diğer hanelere veya köylere göre yokluk yaşayan bireylerin göç kararlarını almakta olduklarını göstermişlerdir. Bu manada, yaşadığı bölgede işsizlik, yoksulluk veya gelir dağılımının adaletsizliğinden kurtulamayan bireyler göç ederek yeni hayatlar kurma kararı almaktadır. Bulunduğu yerde istediklerine ulaştığını düşünen ve sosyo-ekonomik koşullarını iyi yönde sağlamış bireylerin bulunduğu ülkede kalma olasılıkları artmaktadır.

8 Bkz. Dipnot 3.

Tablo 2: İktisadi Şartlar ile Göç Etme Eğilimi Arasındaki İlişki					
Soru: Göç etmeyi düşünüyor musunuz?	Soru: Hangi ibare sizin hanehalkı gelirini açıklamaya daha yakın?				
	Rahatlıkla yaşıyor ve biriktiriyoruz	Zorluk çekmeden yaşıyoruz	Biraz zorlukla geçiniyoruz	Ciddi zorluklarla	Toplam
Evet	219	650	791	560	2220
	22.6%	23.1%	25.1%	28.5%	
Hayır	749	2165	2357	1407	6678
	77.4%	76.9 %	74.9%	71.5%	
Toplam	968	2815	3148	1967	8898
	10.9%	31.6%	35.4%	22.1%	
Ki-Kare	21.06	p-değeri= 0.0001			

Arap Barometresi'ne dayanan Tablo 2'deki verilere göre, rahat geçinen ailelerde göç etme oranı yüzde 22.6 iken, ciddi zorluklar yaşayan ailelerde yüzde 28.5'e kadar çıkmaktadır. Hanehalkı seviyelerine baktığımızda her yükselen kategoride, göç eğiliminin düştüğünü gözlemleyebiliyoruz. İki değişken arasındaki ilişki de istatistiksel olarak anlamlı çıkmaktadır. O halde, gelir durumu ile göç eğilimi arasında ters bir ilişki olduğu iddia edilebilir.

Tablo 3: Eğitim ile Göç Etme Eğilimi Arasındaki İlişki			
Soru: Göç etmeyi düşünüyor musunuz?	Üniversite Derecesi Olmayanlar	Üniversite Mezunu ve Üzeri	Toplam
Evet	808	316	1124
	21%	33.5%	
Hayır	3031	626	3657
	79%	66.5%	
Toplam	3839	942	4781
	80.3%	19.7%	
Ki-Kare	65.70	p-değeri = 5.23e-16	

Göç eğilimini bu araştırma konusu olan ülkelerdeki gruplar üzerinde incelediğimizde üniversite eğitimine sahip bireylerin daha yüksek oranda ülkelerini terk etmek istediklerini görüyoruz. Arap barometresi anketine cevap verenlerin yaklaşık yüzde 20'si üniversite eğitimini tamamlamış bireylerden oluşuyor. Tablo 3'te ülkelerdeki verileri kıyasladığımız 'Göç Etmeyi Düşünüyor Musunuz?' anket sorusuna verilen cevapları eğitim seviyesine göre çapraz tablo ile ortaya koyduğumuzda üniversite eğitimi almış kişilerin istatistiksel

olarak anlamlı bir ölçüde lise ve altı eğitimi almış kişilere oranla daha fazla göç etme eğiliminde olduğunu görüyoruz. Bu eğilimin sebepleri arasında, Kanada, Avustralya, ABD ve AB'nin yüksek eğitilmiş ve belli bir yetkinliğe sahip bireyleri almaktan yana göç politikalarının yer aldığını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Ancak bu eğilim, MENA bölgesinden göç edecek kişilerin aynı zamanda bölge için ekonomik gelişim anlamında bir kayıp yaratabilecek ve 'beyin göçü' olarak algılanabilecek kişilerden oluştuğunu göstermektedir. Bu da uluslararası göçün hali hazırdaki durumu ile uyumlu görülebilir.⁹

Hükümetlerin önemli görevlerinden biri de toplumsal gelir adaletini sağlamak ve sosyal devlet ilkesinin gereklerini yerine getirerek toplumun dezavantajlı kesimlerinin de sağlıklı bir şekilde yaşamasını sağlamaktır. Buna bağlı olarak hükümetlerin gelir eşitsizliği konusunda önlemler alması da beklenir. Gelir eşitsizliğinin sağlanmadığı ve bağıl yoksunluk yaşayan bireyler daha sıklıkla göç etmeyi tercih etmektedir.¹⁰

Tablo 4:	Hükümetin Ekonomik Politikaları ile Göç Etme Eğilimi Arasındaki İlişki				
Soru: Göç etmeyi düşünüyor musunuz?	Soru: Hükümete zengin ile fakir arasındaki farkı azaltması konusunda ne kadar güveniyorsunuz?				
	Çok iyi	İyi	Kötü	Çok Kötü	Toplam
Evet	28	195	670	1039	1932
		15.6%	22.5%	29.3%	
Hayır	119	1054	2310	2512	5995
	81.0%	84.4 %	77.5%	70.7%	
Toplam	147	1249	2980	3551	7927
	1.9%	26.2%	37.6%	44.8%	
Ki-Kare	106.04	p-değeri < 2e-16			

Tablo 4'teki verilere göre hükümetin zengin ile fakir arasındaki eşitsizliği azaltmadığını düşünenler yüzde 82.4 iken, bu cevabı veren bireylerin daha sıklıkla göç etme eğiliminde olduğunu görebiliyoruz. Örneğin, hükümetin bu konuda çok kötü performans sağladığını düşünenlerin yüzde 29.3'ü gitme iradesini ortaya koyarken, hükümetin iktisadi olarak eşitlikçi toplum

9 Frederic Docquier ve Hillel Rapoport, "Globalization, Brain Drain and Development", *Journal of Economic Literature*, 2012, Sayı: 50-3, ss. 681-684.

10 Oded Stark, "Inequality and Migration: A Behavioural Link", *Economic Letters*, 2006, Sayı: 91(1), ss. 146-147.

oluşturmadaki performansından çok memnun olanların yüzde 19'luk bir kısmı gitme iradesindedir. Bu bulgular ışığında kişilerin göç eğilimlerinde, içinde yaşadıkları durum kadar toplumun genelinde yaşananların ve hükümetin aldığı tedbirlerin de etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 5:	İktisadi Adalet ile Göç Etme Eğilimi Arasındaki İlişki				
Soru: Göç etmeyi düşünüyor musunuz?	Soru: Diğer vatandaşlara oranla size eşit davranıldığını düşünüyor musunuz?				
	Büyük Oranda	Yeterli Oranda	Sınırlı Oranda	Hiç Eşit Değiliz	Toplam
Evet	137	473	532	860	2002
	14.1%	17.4%	28.3%	32.5%	
Hayır	835	2241	1345	1784	6205
	85.9%	82.6 %	71.7%	67.5%	
Toplam	972	2714	1877	2644	8207
	11.8%	33.4%	22.9%	32.2%	
Ki-Kare	237.99	p-değeri <2e-16			

Tablo 5'teki bilgilere göre bireylerin yüzde 55.1'i eşit olmayan bir toplumda yaşadığını düşünmektedir. Kendisini diğer vatandaşlarla eşit görme hali, devletin kanun uygulamalarında bazı grup veya bireylere yönelik ayrıcalıklar yarattığı düşüncesi ile beraber oluşmaktadır. Buna bağlı olarak bireylerin, eşitsizlik yaratacak politikalara maruz bırakıldıklarında, göç ederek, kendilerini daha eşit hissedecekleri ülkelerde yaşamayı tercih etmeleri beklenebilir. Verilere baktığımızda, hiç eşit hissetmeyenlerin yüzde 32.5'i göç etme eğilimi gösterirken, büyük oranda eşit hissedenlerin sadece yüzde 14.1'i göç etme eğilimindedir. Sonuç olarak göç etme eğilimi ile eşit vatandaş hissetme arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Toplumda eşitsizliğe uğradığını düşünen bireylerin göç etme eğilimleri daha fazladır.

b. Fiziksel Şartlar ve Güvenlik

Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri siyasi istikrarsızlık ve dolayısıyla yaşanan karışıklıklar güvenlik sorununu da beraberinde getirmiştir. Suriye ve Libya'daki savaşlarda gördüğümüz üzere güvenlik sorunu nedeniyle ülkesini terk eden çok sayıda insan olduğu bilinmektedir. Arap barometresi'nde "kendinizin ve ailenizin güvenliğinin ne ölçüde sağlandığını düşünüyorsunuz?" şeklinde sorulan soruya bireylerin verdiği yanıtlarla göç eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelediğimizde karşımıza Tablo 6'teki sonuçlar çıktı.

Tablo 6:	Güvenlik ile Göç Etme Eğilimi Arasındaki İlişki				
Soru: Göç etmeyi düşünüyor musunuz?	Soru: Kişisel ve ailenizin güvenliğinin ne ölçüde sağlandığını hissediyorsunuz?				
	Tamamen Güvenli	Güvenli	Güvenli Değil	Kesinlikle Güvenli Değil	Toplam
Evet	429	891	611	310	2241
	17.7%	22.4%	34.9%	38.5%	
Hayır	1999	3095	1142	495	6731
	82.3%	77.6%	65.1%	61.5%	
Toplam	2428	3986	1753	805	8972
	27.1%	44.4%	19.5%	9.0%	
Ki-Kare	253.78	p-değeri <2e-16			

Bu sonuçlara baktığımızda toplumun yaklaşık yüzde 72'si kendini ve ailesini güvende hissetmektedir. Ancak kesinlikle güvende hissetmeyen yüzde 9'luk grubun içinde yüzde 38.5'i göç etme eğiliminde iken, tamamen güvenli hisseden kitlenin içinde yaklaşık her 6 kişiden sadece biri göç etme eğilimi göstermektedir. Bu rakamlar ve ki-kare analizi, güvenlik sorunu yaşayanların göç etme eğiliminin arttığını göstermektedir.

c. Dindarlık/Milliyetçilik

Falco ve Rotondi (2016), bireylerin kararlarında radikal İslam'ın ne ölçüde ve nasıl etkili olduğunu araştırdıkları çalışmada, daha radikalleşmiş bireylerin göç etmekten yana olmadıklarını çünkü radikal değerlerin kişilerin göç kararları için daha yüksek oranda psikolojik yük ortaya çıkardıklarını ortaya koymaktaydı.¹¹ Kendi ülkelerinde dindarlıkları üzerinden kurdukları arkadaşlıkların ve komşulukların gittikleri yerlerde olmayacağı kaygısıyla göç etmekten yana tavır almadıklarını iddia ediyorlar. Benzer bir çalışmayı ABD'nin Utah kentinde yaşayan Mormonlar üzerinde gerçekleştiren Stinner vd.'in (1992) araştırmasında kiliseye aktif olarak katılanların göç etme eğilimlerinin daha az olduğunu bulmuşlardı.¹² Hoffman ve diğerleri de (2015) Meksika'da yaşayanlar üzerine yaptığı çalışmada dışa dönük dindarlıkları fazla olanların, bir başka deyişle dinini toplum ile birlikte yaşadığı pratiklerle uygulamaya dökenlerin daha az göç etme isteklerinin olduğunu, ancak kendi içinde dini değerlere daha

¹¹ Bkz. Dipnot 5.

¹² William F. Stinner, Mollie van Loon ve Yongchang Byun, "Plans to Migrate in and Out of Utah", *Sociology and Social Research*, 1992, Sayı: 76(3), ss. 131-133.

bağlı olanların göç etmeyi tercih ettiklerini bulmuşlardı.¹³ Bu durumda dindarlık, bu çalışmada da bağımsız değişkenlerden biri olarak tercih edilmiştir.

Tablo 7:	Dindarlık ile Göç Etme Eğilimi Arasındaki İlişki			
	Soru: Genel olarak kendinizi nasıl tarif edersiniz?			
Soru: Göç etmeyi düşünüyor musunuz?	Dindar	Az Çok Dindar	Dindar Değil	Toplam
Evet	557	1268	403	2220
	17.6%	26.2%	43.0%	
Hayır	2603	3575	535	6713
	82.4%	73.8 %	57.0%	
Toplam	3160	4843	938	8941
	35.3%	54.2%	10.5%	
Ki-Kare	257.19	p-değeri <2e-16		

Tablo 7’de özetlediğimiz sonuçlara göre, MENA bölgesindeki bireyler de dindarlığın göç etme kararında önemli bir etken olduğunu görebiliyoruz. ‘Kendinizi nasıl tarif edersiniz?’ şeklinde sorulan soruya bağlı olarak bireyler kendilerini konumlandıklarılarında, kendisini dindar olarak tarif edenlerin sadece yüzde 17.6’sı göç etme eğilimi gösterirken, dindar olmadığını ifade edenlerin yüzde 43’ü göç etme eğilimi göstermektedir. Bu bağlamda, MENA bölgesi bulguları, göç literatürü beklentileri ile örtüşmektedir.

d. Siyasi Gelişmeler

Tablo 8:	Siyasete Olan ilgi ile Göç Etme Eğilimi Arasındaki İlişki				
	Soru: Siyaset ile ne kadar ilgilisiniz?				
Soru: Göç etmeyi düşünüyor musunuz?	Çok ilgiliyim	İlgiliyim	Biraz ilgiliyim	Hiç ilgili Değilim	Toplam
Evet	185	386	723	953	2247
	23.8%	23.8%	25.7%	25.5%	
Hayır	593	1237	2095	2789	6714
	76.2%	76.2%	74.3%	74.5%	
Toplam	778	1623	2818	3743	8961
	8.7%	18.1%	31.4%	41.8%	
Ki-Kare	2.95	p-değeri=0.399			

13 Steven Hoffman, Flavio Francisco Marsiglia ve Stephanie L. Ayers, “Religiosity and Migration Aspirations Among Mexican Youth”, *Journal of International Migration and Integration*, 2015, Sayı: 16, ss. 173-174.

Kişilerin göç kararlarını alırken siyaset ile olan ilişkisi de önemli yer teşkil etmektedir. Siyasete karşı ilgisi çok olan bireyler, eğer siyasal süreçlerin beklentilerine karşılık veremediklerini düşünüyorlarsa sosyal ve ekonomik haklarını daha iyi koruyabildikleri yere gitmeyi tercih edebilirler. Bu anlamda siyasete olan ilgilerine göre bireylerin göç etme eğilimleri tablosu bize önemli bir ipucu vermektedir. Arap barometresi anketinin içerisine dahil edilen ‘Siyaset ile ne derece ilgilisiniz?’ sorusu ile ‘Ülkenizi terk etmeyi düşünüyor musunuz?’ sorusuna verilen cevapları çapraz tablolama ile gösterdiğimizde ilginç sonuçlara ulaşmaktayız. Siyasetle ilgilenme oranları ile kişilerin göç etme eğilimleri arasında bir ilişkinin var olmadığı hipotezini reddedememekteyiz, yani bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu gösterememekteyiz. Çok ilgili, ilgili, biraz ilgili ve hiç ilgili olmayan şeklinde ayrılan tüm kategorilerde yaklaşık 4 kişiden 3’ü ülkesinde kalmayı, diğeri ise ülkesini terk etmeyi düşünmektedir. Siyaseti çok takip ediyor olması, bireylerin ülkelerini terk etmeleri hususunda rol oynamamaktadır. Bir başka deyişle kişilerin siyasal sosyalleşmesi ile göç etmesi arasındaki ilişkiye dair bir bulgu bulunmamaktadır. Ancak bu siyasi süreçlerle göç etme eğilimi arasında ilişki olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü siyasete karşı ilgi, siyasal süreçlere katılımın sadece bir ayağını oluşturmaktadır. Diğer katılım süreçlerine baktığımızda bazı farklılıklar gözükmemektedir.

Soru: Göç etmeyi düşünüyor musunuz?	Oy verenler	Oy vermeyenler	
Evet	744	1276	2020
	17.7%	30.6%	
Hayır	3453	2891	6344
	82.3%	69.4%	
Toplam	4197	4167	8364
	50.2%	49.8%	
Ki-Kare	189.792	p-değeri <2e-16	

Göç eğiliminin siyasi gelişmeler ile birbirine bağlı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bir ülkedeki kurumsallaşmış adaletsizlik, iç savaş veya siyasi istikrarsızlık kişilerin iyiye doğru gidiş konusunda ümitlerini azaltmaktadır. Ülke içinde anayasa çerçevesinde kabul görmüş siyasi karar alma kanallarının beklenen sonucu veremeyecek gibi algılanması bireylerin arayışlarını ülke dışına yöneltmesine yol açmaktadır. Hatta bazı gruplar diaspora olarak siyasette aktif olmayı ülke içinde muhalefet etmeye göre daha etkin

görmektedir.¹⁴ O yüzden, siyasi kanalların farklı gruplara açık olması çok önemlidir. Hiç kuşkusuz işleyen bir demokrasi ve rekabetçi seçim unsurları, bireylerde değişimin mümkün olduğuna dair bir umut yaratmaktadır.

Arap Barometresi'nin yönelttiği sorulardan biri, oy verme davranışıyla göç etme istekleri arasındaki ilişkiyi inceleme fırsatı vermektedir. Tablo 9'da görüldüğü üzere, son genel seçimde oy kullananların yüzde 17.7'si göç etmek isterken, bu rakam oy vermeyenler arasında yüzde 30'un üzerine çıkmaktadır. Kısaca ifade edersek, göç etme isteği, oy kullanmayanlar arasında belirgin biçimde daha yüksek çıkmaktadır. Bu durumu, göç etmek isteyenlerin siyasi katılımın en önemli bileşeni olan oy verme davranışından vazgeçtikleri şeklinde yorumlamak mümkün. Bir başka deyişle, göç etmek isteyenlerin, ülkelerinde yaşanan demokratik süreçlerle daha iyiye doğru gidebileceğinden umudunu kesmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 10: Gösterilere katılım ile Göç Etme Eğilimi Arasındaki İlişki			
Soru: Göç etmeyi düşünüyor musunuz?	Gösteriye Katılanlar	Gösteriye Katılmayanlar	Toplam
Evet	339 26.9%	1672 23.6%	2011
Hayır	920 73.1%	5408 76.4%	6328
Toplam	1259 15.1%	7080 84.9%	8339
Ki-Kare	6.40	p-değeri= 0.0114	

Siyasi katılımın bir başka yöntemi olan gösterilere katılmak üzerine ankette sorulan soruya verilen cevaplara baktığımızda da gösteriye katılma ile göç etme eğilimi arasında anlamlı bir bağlantı göremiyoruz. Gösterilere katılanlar ortalama olarak biraz daha fazla göç eğiliminde olsalar da aralarındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlı farklılık olarak gözüküyor. Dolayısıyla ülkedeki sorunlara karşı gösterilere katılarak görüş bildirmeyen bireylerin bir kısmı yurtdışına gitmek isterken gösterilerin siyasi olaylara karşı bir tepki olduğunu söyleyebiliriz. Fakat gösterilere katılmayanlar arasında yüzde 23'lük bir kitlenin göç etme eğiliminde olması, kişilerin siyasi olaylara karşı tepkisiz kalırken dahi göç etme eğilimlerini koruyabildikleri konusunda dikkat çekicidir.

14 Bkz. Dipnot 4.

Tablo 11: Genelleştirilmiş Güven ile Göç Etme Eğilimi Arasındaki İlişki			
	Soru: Sizce insanların çoğuna güvenilir mi?		
Soru: Göç etmeyi düşünüyor musunuz?	Evet	Hayır	Toplam
Evet	315	1908	2223
	19.4%	26.2%	
Hayır	1308	5387	6695
	80.6%	73.8%	
Toplam	1623	7295	8918
	18.2%	81.8%	
Ki-Kare	32.29	p-değeri=1.33e-08	

MENA bölgesi, genel olarak insanların 'Genelleştirilmiş Güven' olarak tabir edilen kişilerarası güven konusunda geride olduğunu göstermektedir. Arap barometresi'nin dördüncü dalgası sonuçlarına göre bu bölgede yaşayan insanların sadece yüzde 18.2'i toplumdaki insanların çoğunun güvenilir olduğuna inanmaktadır. Literatüre baktığımız zaman sosyal sermayenin bir parçası olarak gösterilen bu değişkenin düşük olduğu ülkelerde siyasal mekanizmaların ve özellikle demokratik kurumların da işleyişinde sorunlar olduğu gözükmemektedir.¹⁵ Genel olarak konuşmak gerekirse, sizce insanların çoğu güvenilir midir?' sorusuna verilen yanıtları göç etme eğilimi ile karşılıklı tabloladığımız zaman ise göç etme eğiliminde olan kişiler arasında genelleştirilmiş güvenin de az olduğu göze çarpmaktadır. Gitme eğilimindeki bireylerin arasında insanların güvenilir olmadığını düşünenlerin sayısı anlamlı bir şekilde daha fazladır. Kalma eğiliminde olanların ise daha sıklıkla insanları güvenilir bulduğunu görüyoruz. Sosyal güveni fazla olan bireylerin hayattan memnuniyetleri ve iyimserlikleri de fazla olduğundan, göç etme eğilimlerinin de düşüyor olması beklenen bir sonuçtur.¹⁶ Yukarıdaki tablo göstermektedir ki, literatürün oluşturduğu beklenti Arap ülkeleri için de geçerlidir.

Genelleştirilmiş güven gibi bir başka önemli sosyal sermaye unsuru da bireylerin toplumsal liderlere ve kurumlara duyduğu güvenin göç eğilimleri üzerine etkili olabileceğini söyleyebiliriz. Buna göre belli siyasi veya toplumsal figürlere güven duyan, bu liderlerin ülkenin geleceğini iyi yönde

15 Stephen Knack, "Social Capital, Growth and Poverty: A Survey of Cross-Country Evidence", *The Role of Social Capital in Development: An Empirical Assessment*, 2002, ss. 42-43. Margit Tavits, "Making Democracy Work More? Exploring The Linkage Between Social Capital and Government Performance", *Political Research Quarterly*, 2006, ss. 211-213.

16 John F. Helliwell, "How's Life? Combining Individual and National Variables To Explain Subjective Well-being", *Economic Modelling*, Sayı: 20(2), ss. 331-332. Eric Uslaner, *The Moral Foundations of Trust*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.

şekillendireceğine inanan bireylerin göç etmek yerine ülkesinde kalmayı tercih edeceği düşünülebilir. MENA bölgesinde din faktörünün toplumsal hayatı şekillenmede önemli bir rol oynadığını da düşünürsek, dini liderlere olan güvenin etkili olabileceğini bekleriz.

Tablo 12:	Kişilere olan Güven ile Göç Etme Eğilimi Arasındaki İlişki				
Soru: Göç etmeyi düşünüyor musunuz?	Dini liderlere ne kadar güveniyorsunuz?				
	Çok	Güveniyorum	Biraz	Hiç	Toplam
Evet	228	487	537	709	1961
	17.0%	21.0%	24.4%	32.3%	
Hayır	1115	1831	1663	1486	6095
	83.0%	79.0%	75.6%	67.7%	
Toplam	1343	2318	2200	2195	8056
	16.7%	28.8%	27.3%	27.2%	
Ki-Kare	129.03	p-değeri <2e-16			

Tablo 12’de görünen o ki, her ne kadar din adamlarına güven arttıkça göç eğilimi azalıyor gibi görünse de Ki-Kare testi sonuçları iki değişkenin birbirinden bağımsız olduğunu reddediyor. Dolayısıyla bireylerin göç kararları din adamlarına olan güvenle de ilişkili bir şekilde oluşmakta. Toplumsal aktörlere güven problemi yaşayanların göç etmeye eğilimli oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, gözlenen durumun sadece din adamları için mi geçerli olduğu; seküler siyasetin parçası olan kurumlar için de geçerli olup olmadığı sorusuna da yanıt aramak gerekiyor.

Tablo 13:	Kurumlara olan Güven ile Göç Etme Eğilimi Arasındaki İlişki				
Soru: Göç etmeyi düşünüyor musunuz?	Orduya ne kadar güveniyorsunuz?				
	Çok	Güveniyorum	Biraz	Hiç	Toplam
Evet	1031	475	256	236	1998
	20.8%	26.2%	29.7%	37.5%	
Hayır	3925	1336	606	394	6261
	79.2%	73.8%	70.3%	62.5%	
Toplam	4956	1811	862	630	8259
	60.0%	21.9%	10.4%	7.6%	
Ki-Kare	109.86	p-değeri <2e-16			

Tablo 13’e baktığımızda askere olan güvenin göç kararı üzerinde etkili olup olmadığını gözlemleyebiliyoruz. Tabloya baktığımızda askeri kurumlara güven duyan bireylerin daha düşük bir oranla göç etmekten yana tavır aldığını

görüyoruz. Orduya çok güvenenler arasında yüzde 79 ülkeden göç etmemekten yana tavır ortaya koyarken, hiç güvenmeyenlerin yüzde 62.5'i ülkede kalmayı tercih etmektedir. Bu durumda orduyu, devletin bir kurumu olarak gördüklerini ve buna bağlı olarak devlet kurumlarına olan güven arttıkça göç eğiliminin azaldığını görüyoruz.

Tablo 14:	Kurumlara olan Güven ile Göç Etme Eğilimi Arasındaki İlişki				
Soru: Göç etmeyi düşünüyor musunuz?	Yargıya ne kadar güveniyorsunuz?				
	Çok	Güveniyorum	Biraz	Hiç	Toplam
Evet	222	449	540	772	1983
	16.0%	19.2%	25.5%	34.1%	
Hayır	1164	1895	1578	1490	6127
	84.0%	80.8%	74.5%	65.9%	
Toplam	1386	2344	2118	2262	8110
	17.1%	28.9%	26.1%	27.9%	
Ki-Kare	204.89	p-değeri <2e-16			

Bireylerin bir sisteme bağlılık hissetmelerinin önemli koşullarından biri adaletli bir sosyal yapı içinde olduklarını düşünmelidir. Yargı sistemi de toplumsal adaleti sağlayan en önemli devlet mekanizmasıdır. Dolayısıyla yargıya güvenen bireylerin yaşadıkları topluma bağlı kalması beklenir. Adaletsiz bir toplumda yaşadığını düşünenlerin ise göç etme eğiliminin artması beklenmektedir. Tablo 14'te gördüğümüz üzere yargıya çok güvenenlerin yüzde 84 oranında kalma eğiliminde olduğu ortaya çıkarken, hiç güvenmeyenlerin yüzde 34.1 oranında göç etme eğiliminde olduğunu görüyoruz. Bu tablo, bireylerin devletten beklentilerinin karşılanmadığı durumlarda ülkeyi terk etme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Tablo 15:	Kurumlara olan Güven ile Göç Etme Eğilimi Arasındaki İlişki				
Soru: Göç etmeyi düşünüyor musunuz?	Hükümete ne kadar güveniyorsunuz?				
	Çok	Güveniyorum	Biraz	Hiç	Toplam
Evet	139	344	521	999	2003
	13.2%	15.9%	25.4%	33.6%	
Hayır	913	1816	1527	1977	6233
	86.8%	84.1 %	74.6%	66.4%	
Toplam	1052	2160	2048	2976	8236
	12.8%	26.2%	24.9%	36.1%	
Ki-Kare	292.9	p-değeri <2e-16			

Devlet kurumlarının bir temel unsurlarından yürütme erkinin başı konumundaki hükümetin de politikaları ve sorunlara yaklaşımı bireylerin sisteme olan güven duygusunu ve ülkede yaşam kurma eğilimini şekillendirmektedir. Tablo 14 'te görüldüğü gibi hükümete duyulan güven MENA bölgesindeki bireylerin göç etme eğilimleri üzerinde de etkili gözükmektedir. Hükümete çok güvenen bireylerin yüzde 13.2'si gitme eğiliminde iken hiç güvenmeyenlerde bu oran yüzde 33.6'ya çıkmaktadır. Her ne kadar hükümetler sistemin geçici bir unsuru olarak gözükse de MENA bölgesinde uzun süreli otoriter hükümetlerin halkın ülkede yaşama duygusunu derinden etkilediği gözükmektedir. Bireylerin güvenini kazanabilecek hükümetler ülke içerisinde yaşama iradelerini de arttırabilir gözükmektedir.

Sonuç

Göç dalgalarının hem iç siyaseti hem de uluslararası ilişkileri şekillendirdiği günlerde, siyasal ve iktisadi açıdan en istikrarsız bölgelerin başında gelen MENA bölgesindeki bireylerin göç eğilimlerini inceleyerek yakın zamanda oluşabilecek muhtemel dalgaları anlamaya çalıştık.

Bu araştırma bulgularının iki önemli sonucu ortaya çıkmaktadır. Birincisi, MENA bölgesinden eğitilmiş ve beşeri sermayesi yüksek bir kitle daha adil ve demokratik kurumlarına güven duyabileceği bölgelere tercih ediyor. Avrupa Birliği, Kanada ve Avustralya gibi ülkelerin özellikle nitelikli göçmene uyguladığı açık politikalar düşünüldüğünde yakın dönemde bu bölgelere göç akımları görebiliriz. Dolayısıyla MENA bölgesinden göç edecek beşeri sermayesi yüksek bireylerin yeni vatanlarına değer katma ihtimali yüksek görünmektedir. Savaş durumlarında kitle göçü gerçekleşirken göçmenlerin gittikleri topluma katkısı tartışılırken, nitelikli göçmen özellikle sanayi toplumlarında ve gelişmekte olan ülkelerde her zaman cazip gözüküyor.

İkinci önemli sonuç ise, MENA ülkeleri modernleşme ve demokratikleşme süreçlerini henüz tamamlamamışken modern kurumlara inanan, nasıl çalıştığını bilen, ancak sonuçlarından memnun olmayan eğitilmiş bir kesimin ülkeyi terk etme isteği ve bu kitlenin siyasi katılımından da imtina ediyor olması MENA ülkelerinin önümüzdeki süreçte siyasi istikrarı yakalamasını zorlaştıracak gibi gözüküyor.

MENA ülkelerinin iç siyasette özellikle kurumsal gelişimi destekleyecek hamleleri kuvvetlendirmesi, hükümetlerin politikalarında herhangi bir grubu göz ardı etmemesi ve adil davranması gerekirken, gelir dağılımı konusunda önlemler alması gerekmektedir. MENA bölgesinden oluşacak göçlerin

önemli hedef ülkelerinden biri olabilecek Türkiye'nin ise bu bireyler içerisinde ülkenin kalkınmasına katkıda bulunacak bireylere cazip imkânlar sunması ve bölgedeki yumuşak gücünü arttırıcı nitelikte eylemlerde bulunması önem arz etmektedir.

Kaynakça

- DOCQUIER, Frederic ve RAPOPORT, Hillel, "Globalization, Brain Drain, and Development", *Journal of Economic Literature*, 2012, Sayı:50 (3), ss. 681-730.
- FALCO, Chiara ve ROTONDI, Valentina, "The Less Extreme, the More You Leave: Radical Islam and Willingness to Migrate", *World Development*, 2016, Sayı: 88, ss. 122-133.
- HELLIWELL, John F, "How's life? Combining Individual and National Variables To Explain Subjective Well-being", *Economic modelling*, 2003, Sayı: 20 (2), ss. 331-360.
- HOFFMAN, Steven, MARSIGLIA, Flavio Francisco ve AYERS, Stephanie L., "Religiosity and Migration Aspirations Among Mexican Youth", *Journal of International Migration and Integration*, 2015, Sayı:16, ss. 173-186.
- KNACK, Stephen, "Social Capital, Growth and Poverty: A Survey of Cross-Country Evidence," Ed. C. Grootaert & T. van Bastelaer, *The Role of Social Capital in Development: An Empirical Assessment*, 2002, Cambridge: Cambridge University Press, ss. 42-82.
- LEE, Everett S., "A Theory of Migration", *Demography*, 1966, Sayı: 3, ss. 47-57.
- MOSS, Dana M, "Transnational Repression, Diaspora Mobilization and the Case of the Arab Spring", *Social Problems*, 2016, Sayı: 63(4), ss. 480-498.
- STARK, Oded, ve TAYLOR, J. Edward, "Relative Deprivation and International Migration", *Demography*, 1989, Sayı: 26 (1), s. 2.
- STARK, Oded, "Inequality and Migration: A Behavioural Link", *Economic Letters*, 2006, Sayı: 91(1), ss. 146-152.
- STINNER, William F., VAN LOON, Mollie ve BYUN, Yongchang, "Plans to Migrate in and Out of Utah", *Sociology and Social Research*, 1992, Sayı: 76(3), ss. 131-137.
- TAVITS, Margit, "Making Democracy Work More? Exploring The Linkage Between Social Capital And Government Performance", *Political Research Quarterly*, 2006, Sayı: 59(2), ss. 211-225.
- UN DEPARTMENT OF SOCIAL AND ECONOMIC RELATIONS, *International Migration Report*, New York 2017.
- USLANER, Eric, *The Moral Foundations of Trust*, Cambridge University Press, Cambridge 2012.

Demokrasiye Neler Oluyor? Popülizm ve Otoriterleşme Tartışmalarına Bir Bakış*

Hamit Emrah Beriş**

Öz

Son dönemde, siyaset bilimi literatüründe, demokrasi ve demokratikleşmeyle ilgili tartışmalar artmış ve farklı bir istikamete yönelmiştir. Tartışmaların odak noktası, liberal demokrasilerde popülizmin yükseldiği ve popülist siyasetçilerin güç kazandığıdır. Bunun yanında, pek çok demokratik yönetimlerin otoritarizme doğru kaydığı yönünde çok sayıda iddia vardır. Bu çalışmada, söz konusu iddialar, eleştirel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Günümüzde Batı ülkelerinde pek çok siyasetçinin yabancı düşmanlığı ve İslamofobi temelli bir söylem kullandığı açıktır. Buna koşut olarak siyasal özgürlüklerin geçmişe göre kısıtlandığı bir süreç yaşanmaktadır. Ancak ortaya çıkan bu sorunu liberal demokrasinin açmazı olarak görmek doğru değildir. Demokrasi karşıtı söz konusu yaklaşımlar, dünya ölçeğinde yaşanan ekonomik ve sosyal krizle yakından ilişkilidir. Bu kriz sürecinden liberal demokrasinin güçlenerek çıkacağı iddia edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Demokratikleşme, Popülizm, Otoriterizm, Totalitarizm.

What Happens to Democracy? An Overview of the Debates on Populism and Authoritarianism

Abstract

Recently, debates on democracy and democratization have increased and turned to a different direction in the political science literature. The focus of the discussions is on the rise of populism in liberal democracies and the strength of populist politicians. In addition, there are many claims that many democratic governments are shifting towards authoritarianism. In this study, these claims are handled with a critical approach. Nowadays, in some Western countries, it is clear that many politicians use xenophobia and Islamophobia-based discourse. Parallel to this, there is a process in which political freedoms are restricted compared to the past. However, it is not correct to see this problem as the dilemma of liberal democracy. These anti-democratic approaches are closely related to the global economic and social crisis. It can be argued that liberal democracy would emerge even more robust from this crisis.

Keywords: Democracy, Democratization, Populism, Authoritarianism, Totalitarianism.

* Dikkatli okumaları ve yerinde önerileriyle makalenin son şeklini almasında katkıda bulunan Liberal Düşünce dergisi hakemlerine teşekkür ederim. HEB

** Prof. Dr. | Ankara Hacı Bayram Üniversitesi | hamit.beris@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3770-5808 | DOI: 10.36484/liberal.621730
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 96, Güz 2019, ss. 27-53.
Gönderim Tarihi: 18 Eylül 2019 | Kabul Tarihi: 27 Kasım 2019

Giriş

Demokrasi ve demokratikleşmeyle ilgili literatürde, son dönemlerde ciddi bir canlanma görüldüğü söylenebilir. Aslında demokrasiyle ilgili sorunlar siyaset teorisinin her zaman en önemli tartışma başlıkları arasında yer almıştır. Ulus-devlet modelinin yegâne meşruiyet kaynağı olan demokrasinin anlam ve içeriğine dair tartışmalarla, özellikle eşzamanlı şekilde çok sayıda ülkeyi etkileyen kapsamlı demokratikleşme hareketlerinin güç kazandığı dönemlerde sıklıkla karşılaşılmıştır. Ancak son dönemde demokrasiye ilişkin akademik ve bilimsel çalışmalarda görülen artışın farklı bir çerçevede geliştiği görülür. Söz konusu tartışmaların Batılı ülkeler başta olmak üzere dünyanın değişik yerlerinde popülist siyasal hareketlerin güçlendiği ve bazı demokrasilerde ise otoriter yönetimlerin yükselişe geçtiği iddiaları ekseninde geliştiği dikkat çekmektedir. Bu bakımdan, en gelişmiş demokrasilerden demokratikleşmeye çalışan pek çok ülkeye dek dünyanın farklı yerlerinde, popülist yaklaşımların giderek etkisini artırdığı iddialarıyla sıklıkla karşılaşılmaktadır. Ancak bundan daha büyük tartışmalar, artık demokrasinin alternatifsiz kaldığı düşünülen bir dönemde özgürlük düşmanı otoriter yönelimlerin siyaset sahnesinde yeniden güç kazandığı iddiaları üzerinde dönmektedir.

Söz konusu iddiaların öncelikli hedefinin liberal demokrasinin meşruluğunu tartışmaya açmak olduğu söylenebilir. Elbette gerek popülizm gerekse otoriterleşme tartışmalarının somut dayanakları vardır. Dünyanın farklı yerlerinde ekonomik, toplumsal ve siyasal krizler, bazı siyasetçilerin hâkim eğilimlere göre daha sert dil kullanmalarına ve bunun belirli kesimlerden destek bulmasına neden olabilmıştır. Ancak bu durum, temsili demokrasinin temellerini sarsan ve meşruluğunu ortadan kaldıran bir yön taşımaz. Başka bir açıdan bakıldığında son dönemde ortaya çıkan tartışmaların esasında demokratik kazanımlarda geriye gidiş veya genel olarak demokrasinin niteliğinde düşüşle ilgili olduğu söylenebilir. Özellikle Batı ülkelerinde demokratik standartlardan geriye gidişin dünyanın geri kalanını da etkilediği açıkça görülmektedir. Aynı süreçte ortaya konulan en kötü senaryo ise demokratik rejimlerin yerlerini güçlü liderlerin tüm gücü ellerinde tuttuğu otoriter yönetimlerin alacağı şeklindedir. Bu yaklaşımlar, söz konusu otoriter yönetimlerin halkın geniş kesimlerinden de destek bulduğu, üstelik bunun azınlıkta kalan diğer toplumsal kesimlerin aleyhine olduğunun farkında olarak verildiği iddiasına dayanır.

Otoriter ve totaliter yönetimlerin meşruiyet dayanağı olarak demokrasi-den yararlanmaları yeni bir durum değildir. Soğuk Savaş yıllarında komünist blok ülkelerinden Latin Amerika diktatörlüklerine dek uzanan geniş bir

yelpazede çok sayıda devlet, demokrasinin gerçek temsilcilerinin kendileri olduğu yönünde propaganda yapmışlardır. Demokrasinin saygınlığı, dünyanın her yerinde giderek artmıştır. Bu açıdan, günümüzde demokrasinin olumsuz bir anlam taşıdığını savunan kimse yok gibidir. Bunun tam tersi ise popülizm ve otoriterleşme açısından geçerlidir. Siyasetçiler, genelde popülist dil kullandıklarını ya da otoriter bir yönetim anlayışı sergilediklerini kabul etmezler. Burada önem taşıyan nokta ise demokrasi kavramının içinin nasıl doldurulduğu ve farklı ülkelerdeki uygulanma yöntemleridir. Popülizm ve otoriterleşme tartışmalarını amaçları ve demokrasi kuramındaki yerleri bağlamında bu minvalde değerlendirmek gerekir.

Demokrasinin Küresel Ölçekte Yayılması

Siyasal düşünceler tarihinde pek çok düşünürün düzen içinde yaşayan ve yasalarla yönetilen bir toplum idealinin peşinde koştuğu açıktır. Yine çoğu düşünür tarafından düzeni korumayı ve yasalara bağlılığı sağlayacak temel unsurun ise erdem olduğu düşünülür. Formülü biraz daha açmak gerekirse şunu söyleyebiliriz: Siyaset felsefecilerine göre toplumda erdemli insan sayısı ne denli artarsa o kadar güçlü bir düzen kurulabilir. Erdemli insanlardan oluşan bir toplumsal yapının ortaya çıkışı için ise ilk başta yöneticinin en erdemliler arasından belirlenmesi gerekir. Bu şekilde, en erdemlilerin yönettiği ve onların izledikleri politikalar sonucunda giderek daha erdemli insanlardan oluşan bir toplumsal düzen idealize edilmiştir. Siyaset felsefesinin kadim filozoflarından modern çağlara dek uzanan bir çizgi içinde söz konusu toplumsal ve siyasal yapının kurulması ve korunması için farklı modeller önerilmiştir. Erdeme dayalı yönetim anlayışına uygun düşmediği varsayılan iki siyasal rejimse hiçbir kurala gerçek anlamda ihtiyaç duyulmayan tiranlık ve yöneticilerin nitelik ve yetkinliklerine her zaman güven olmayan demokrasidir. Gerçekten de Antik Yunan'dan başlayarak pek çok filozof için demokrasi olumsuz bir anlama sahip olmuştur ve bu nedenledir ki Atina'daki uygulamasından modern döneme kadar neredeyse iki bin yıl boyunca demokrasiden ideal bir model olarak bahsedilmemiştir. Zaten Hıristiyanlık ortaya çıktıktan sonra Papalığın siyasal alanı tedricen kendi kontrolüne alması, demokrasi mantığının temelinde bulunan halkın hem meşruluk kaynağı ve hem de yönetici olarak kabul edileceği yönündeki bir anlayışa oldukça uzaktır.

Modern dönem ise demokrasinin hem pratiği hem de entelektüel savunusu açısından yeniden tarih sahnesinde belirmesini sağlamıştır. İlk dönemde mutlak monarşinin yükselişini beraberinde getiren modernite, daha sonraki süreçte kapitalizmin yükselişi ve ekonomik ilişkilerin rota değiştirmesiyle

demokrasiye kapılarını açmıştır. Bu bakımdan, İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerinin modern demokrasinin gelişimi açısından etkisi büyüktür. Siyasal devrimlerle başlayan demokratik usul ve esasların yönetim süreçlerine hâkim olması anlayışı Alexis de Tocqueville'in Amerika'daki gözlemlerini kalemle dökmelerinden sonra yeni dönemin adını koymasıyla berraklaşır.¹ Fransız düşünür, tarihinin akışını doğru tahmin etmiş ve izleyecek dönemlerde demokrasinin insanlığın kaderine damga vuracağını söylemiştir. Bu bağlamda, Huntington'ın altını çizdiği gibi, 19. yüzyılın sonunda başlayan demokratikleşme dalgaları, belirli dönemlerde ters akıntılarla farklı yönere savrulsa dahi genel olarak demokrasinin insanlık tarihine hâkim olacağını göstermiştir.² Milliyetçilik hareketleriyle kendi kaderini tayin hakkının ortaya çıkışı, bu bağlamda ulus-devletlerin giderek yayılması demokratik modelin güçlenmesine olumlu etki yapmıştır.

Birinci Dünya Savaşına kadar olan zaman diliminde, ağır aksak da olsa dünyada demokrasinin yayıldığı görülür. Ancak bu dönemde demokratik olarak kabul edilen ülke sayısı hâlâ iki elin parmaklarıyla sınırlıdır.³ Savaş sonrası otoriter ve totaliter yönetimlerin yükselişe geçmesi ise demokrasinin ilerlemesinin durmasına neden olmuştur. Huntington'ın "ters dalga" dediği gelişmelerle önceki yüzyılın sonlarında başlayan demokratikleşme hareketleri durmuş, Almanya, İtalya ve İspanya gibi ülkelerde faşist ve nasyonal sosyalist rejimlerin yükselişine tanık olunmuştur. Söz konusu rejimlerin yarattığı tehdit, o zamana kadar kendi iç koşullarında belirli ölçülerde standartlar yakalamış olan Batılı ülkelerin de demokratik açıdan duraksamasını beraberinde getirmiştir. Bu havayla gidilen İkinci Dünya Savaşının sonrası ise demokrasi kavramının saygınlığını artırırken uygulamada farklılıkların belirmesi sonucunu doğurmuştur. Huntington'ın "ikinci demokratikleşme dalgası" olarak nitelediği bu süreçte Batılı ülkelerde liberal kapitalist düzen güç kazanmıştır. Daha önce neredeyse hiç demokrasiyle yönetilmemiş veya en fazla kısa süreli parlamento tecrübesi olan Türkiye gibi ülkeler de demokratik rejime geçmeyi tercih etmiş ya da Batı dünyasından kopmamak için bu kararı almaya mecbur kalmıştır.⁴ Aynı dönemde Doğu Bloğunda ise "halk demokrasisi" şeklinde adlandırılan sosyalist bir anlayış hâkim olmuştur. Her iki bloğun lider ülkeleri Amerika Birleşik Devletlerine (ABD) ve Sovyetler Birliği

1 Alexis de Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*, çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

2 Samuel P. Huntington, *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, çev. Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996.

3 Fareed Zakaria, *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, W. W. Norton Company, London & New York, 2003, s. 13.

4 Huntington, *a.g.e.*, s. 36.

de ideolojik anlayışları doğrultusunda dünyanın farklı yerlerinde kendilerine yakın rejimleri desteklemişlerdir.

Soğuk Savaş yılları demokrasi kavramını ele geçirmek için keskin bir mücadeleye sahne olur. Gerek kapitalist gerekse sosyalist ülkeler demokrasinin tek ve gerçek yorumunun kendileri tarafından temsil edildiğini savunurlar. Liberal demokrasilerin karşısında Sovyetler Birliği, mutlak eşitliği sağlamayı amaçlayan Komünist Partinin halkın iradesini yansıttığını iddia etmiştir. Bu süreçteki hegemonya mücadelesi Batılı ülkelerle birlikte hareket eden Endonezya, Tayvan, Güney Kore, Şili gibi bazı diktatörlüklerin de dış dünyada meşruluk kazanmalarına neden olmuştur.⁵ Burada liberal demokrasi cephesindeki Batılı ülkelerin temel kaygısının kendi bloklarından bir ülkenin komünist saflara geçmemesi olduğu açıktır. İlgili ülkede demokrasinin niteliği veya standartları birincil kaygı değildir. Bu duruma örnek olarak Türkiye’de demokrasinin askıya alınmasına neden olan 1960 ve 1980 darbelerine Batılı ülkelerin olumsuz tepki vermemeleri gösterilebilir. Darbeci askerlerin Batı dünyasından kopmayacaklarının güvencesini vermeleri, bir bakıma otoritelerinin de yabancı devletler tarafından meşru görülmesi sonucunu doğurmuştur. Benzeri bir durumun Şili’de Pinochet rejimi, Yunanistan’da Albaylar Cuntası başta olmak üzere başka pek çok yönetim için de geçerli olduğu görülür. Ülke içinde ne kadar baskıcı olurlarsa olsunlar komünizm tehdidine karşı sıkı önlemler alan bu yönetimler Batı dünyası ile ciddi bir sorun yaşamamışlardır.

Komünizmin çöküşünden sonra liberal demokrasinin tartışmasız tek sistem olarak insanlığın kaderine yerleşeceği yönünde bir kanaat doğmuştur. Eski Doğu Bloku ülkelerinin çoğu kısa süre içinde demokratik yönetimlere geçmişlerdir. Bu süreçte, pek çok insan, yaşanan demokratikleşme süreçlerinin durdurulamaz ve geri döndürülemez olduğuna, dünya ölçeğinde giderek güçleneceğine inanmıştır.⁶ Söz konusu zaman diliminde, demokrasinin güç açısından zirveye ulaştığını söylemek mümkündür. Fukuyama’nın bu dönemde ortaya attığı ünlü *Tarihin Sonu* teziyle kastettiği, bu zirvenin daha ilerisinin bulunmadığıdır.⁷ Ancak bu süreci ileriye doğru kesintisiz bir çizgi olarak algılayan Fukuyama’nın hesap etmediği nokta, burada bir duraksamanın veya geriye gidiş durumunun yaşanmasıdır. Nitekim 2002’den sonra demokratik idealler açısından hiç de iyi görülemeyecek gelişmelerin ortaya çıktığı ve dünyanın bazı yerlerinde özgürlüklerin kısıtlandığı ve

5 John Dunn, *Halkın Özgürlüğü: Demokrasinin Hikâyesi*, çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017, s. 198.

6 Renke Doorenspleet, *Rethinking The Value of Democracy: A Comparative Perspective*, Palgrave Macmillan, New York 2019, s. 49.

7 Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli, 2. Baskı, Gün Yayınları, İstanbul 1999.

hatta otoriter eğilimlerin yükselişe geçtiği görülür. Bu anlamda, 20. yüzyılın sonlarında demokrasi doruk noktasına vardıldıktan sonra bir resesyona girdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.⁸ Fukuyama'nın bu süreçte tezlerini revize etmesi ve demokrasiye geçiş için devlet kapasitesiyle orta sınıfın güçlendirilmesinin üzerinde durması anlamlıdır.⁹

Demokrasinin gerilemeye başlamasında milat olarak ABD yönelik 11 Eylül 2001 saldırılarını almak mümkündür. ABD yönetimi tarafından saldırılar, devlet gücünü ve Soğuk Savaş sonrası azalan savunma harcamalarını artırmanın aracı olarak kullanılmıştır. Nitekim 11 Eylül saldırılarından sonra yapılan bir araştırmada terörizmi engellemek için bazı medenî haklardan vazgeçmek gerektiğine inanan ABD vatandaşlarının oranı %55 olarak belirmiştir. Oysa aynı soruya olumlu cevap verenlerin oranı 1997 yılında yalnızca %29 şeklinde gerçekleşmiştir.¹⁰ Bu süreçte, yurttaşlar yönetimin özgürlükleri kısıtlayıcı eylemlerine pasif bir şekilde itaat ederken onların temsilcisi durumda olan Kongre üyeleri de çıkardıkları yasalar aracılığıyla aktif destek vermiştir. Terör tehdidi gerekçe gösterilerek yapılan düzenlemelerle ABD Başkanının yetkileri ve güvenlik güçlerinin sistem içindeki ağırlığı önemli ölçüde artarken bireylerin özgürlüğü ve yurttaşlar arası siyasal eşitlik ise geriye gitmiştir.¹¹ Bu durum, ülkelerin karşılaştığı büyük siyasal, toplumsal veya ekonomik krizlerin demokratik standartlardan taviz vermek için gerekçe olarak kullanılabilirdiğinin göstergesidir. Ancak burada asıl önem taşıyan nokta, bazen despotça davranışlar sergileyebilseler de liberal demokrasilerin sonuçta tiranlığa dönüşmediğidir. Liberal demokratik ülkelerde güç yasama, yargı ve yürütme organları arasında bölüştürülmüş ve bu şekilde bir denetim mekanizması meydana getirilmiştir.¹² Üstelik iktidarın seçimle devredilecek olması, zamanı geldiğinde koltuğundan kalkmak zorunda kalacak olan yöneticileri her koşulda itidalli davranmaya itecektir. Bu bakımdan, otoritarizmin panzehrinin demokrasi açığının giderilmesi olduğu açıktır.

8 Doorenspleet, *a.g.e.*, s. 51.

9 Francis Fukuyama, *Siyasi Düzen ve Siyasi Çürüme: Sanayi Devrimi'nden Demokrasinin Küreselleşmesine*, çev. M. Murtaza Özeren, Profil Kitap, İstanbul 2018, s. 426.

10 Steven Levitsky ve Daniel Ziblatt, *Demokrasiler Nasıl Ölüür?*, çev. Derya Dinç, Salon Yayınları, Konya 2018, s. 119.

11 Robert A. Dahl, *Siyasi Eşitlik Üzerine*, çev. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2018, s. 85.

12 Waller R. Newill, *Tiranlar: Gücün, Adaletsizliğin ve Terörün Tarihi*, çev. Dilek Şendil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s. 266.

Demokratikleşmenin Yükselişi ve Düşüşü

Demokratikleşme, öncelikle ülkenin tüm yapı, sistem ve kurumlarıyla demokratik bir yönetime geçişini anlatır.¹³ Her şeyden önce söz konusu amaç doğrultusunda yapılması gerekenleri ortaya koyan, standart bir reçetenin bulunmadığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda, demokratikleşme, karmaşık, açık uçlu, uzun vadeli ve dinamik bir süreçtir.¹⁴ Tilly'e göre, bir rejim, devletle yurttaşlar arasındaki siyasal ilişkinin karşılıklı ve eşit şekilde işleyen, farklı alanları kapsayan ve geniş bir istişare mekanizması aracılığıyla kurulduğu ölçüde demokratiktir. Bu anlayışın uzantısı olarak da demokratikleşme, söz konusu istişarenin daha da genişlemesi, korunması ve bağlayıcı hâle gelmesi anlamını taşır.¹⁵ Buradan hareketle, demokratikleşmenin birbiriyle ilişkili ya da ilişkisiz çok sayıda etmene dayandığı söylenebilir. Başka bir ifadeyle, ülkelerin kendi siyasal kültürüne göre demokrasiye geçiş için gerekli olan ya da bunu sağlayan koşullar ve ihtiyaç duyulan süre farklılaşır. Dolayısıyla demokratikleşme, kısa vadeli reformlarla çözülebilecek bir sorun değildir. Ülkedeki demokratik kültürün, ekonomik koşulların ve siyasal özgürlüklerin gelişmişlik düzeyine göre uzayacak bir süreçtir. Bu bağlamda, demokratikleşmenin öncelikle ulusal ve yerel bir mesele olduğu söylenebilir. Demokratikleştirici dinamikler ülkenin iç siyasal ve toplumsal ilişkiler ağının sonucu olarak ortaya çıkar. Ancak uluslararası ve ulus ötesi etmenler de herhangi bir coğrafyada demokratikleşme sürecinin gelişmesinde etkili olur.¹⁶ Örneğin 2013 yılında Mısır'da başlayan demokratikleşme hareketlerinin bastırılmasında, bölgedeki bir demokratikleşme dalgasının kendisini de etkileyeceğinden çekinen Suudi Arabistan yönetiminin askeri darbecilere verdiği desteğin etkisi olduğu iddia edilmiştir.¹⁷

Öte yandan demokrasinin bir kez kurulması, sürekli ve düzenli şekilde işleminin güvencesi değildir. Özellikle demokrasiye sonradan geçen ülkelerde sistemin sürekli olarak tahkim edilmesi gerekir. Siyasal sistemin eksiklerinin giderilmesine ve güçlendirilmesine dayanan bu çabalar "demokratik konsolidasyon" şeklinde adlandırılır. Demokratik konsolidasyon, belirli bir sistemde demokrasiyi içeren uygulama ve prosedürlerin yerleşik ve kalı-

13 Jean Grugel, *Democratization: A Critical Introduction*, Palgrave Macmillan, New York 2002, s. 68.

14 Laurance Whitehead, *Democratization: Theory and Experience*, Oxford University Press, Oxford & New York 2002, s. 239.

15 Charles Tilly, *Demokrasi*, çev. Ebru Arıcan, Phoneix Yayınları, Ankara 2011, s. 104.

16 Peter Burnell, "New Challenges to Democratization", *New Challenges to Democratization*, ed. Peter Burnell ve Richard Youngs, Routledge, London & New York, 2010, (ss.1-22) s. 5.

17 Oisín Tansey, *The International Politics of Authoritarian Rule*, Oxford University Press, Oxford & New York 2016, s. 171.

cı olması anlayışını içerir.¹⁸ Yani demokratik ilke ve uygulamalar hem zihin dünyasında hem de gündelik hayatta rutinleştirilmeli ve bireyler tarafından içselleştirilmelidir. Belirli bir ülkede otoriter sisteme geri dönüşü engellemek veya niteliksel açıdan daha sağlam yapı oluşturmak için demokrasinin konsolidasyonu zorunludur.¹⁹ Bu bakımdan, demokrasi bir kere kurulduktan sonra kendiliğinden biteviye devam etmesinin mümkün olmadığı açıktır. Konsolidasyon demokratik usul ve süreçlerin sistemin merkezine yerleştirilmesi, böylece yönetimin ilkelerinin sağlam ve kalıcı şekilde kurulması anlamına gelir.²⁰ Buradan da anlaşılacağı gibi demokratikleşmenin bir unsuru olan konsolidasyon da bir süreçtir. Bu süreç, ülke içindeki demokrasinin sürekli şekilde izlenmesini ve yasal ya da uygulamaya dayalı eksikliklerinin giderilmesini içerir. Üstelik konsolidasyon yalnızca sonradan demokrasiye geçen devletler için geçerli değildir. En gelişmiş demokrasilerde dahi zaman zaman standartları yükseltmek ve siyasal özgürlükleri güçlendirmek için adımlar atılır. Örneğin İngiltere’de uzun süredir seçimle işbaşına gelen yöneticilerin yetkilerini artırmak, Lordlar Kamarasının işlevlerini azaltmak, hatta bu meclisin üyelerinin de tamamen seçimle işbaşına gelmesini sağlamak için reform paketleri uygulanmaktadır.

Bir ülkede demokrasinin inşa edilmesi süreci adeta bir kentin kurulmasına benzetilebilir. Bir kentin meydana getirilmesi, nasıl birbiriyle bağlantılı çok sayıda çalışmanın uyumlu, eş zamanlı ve eşgüdümlü şekilde yapılmasını gerektiriyorsa demokrasinin kurulması açısından da aynı durum geçerlidir. Keza demokrasinin askeri darbe gibi nedenlerle kesintiye uğramasından sonra yeniden inşa edilmesi de deprem gibi doğal afetler nedeniyle yıkılan bir kentin imarına benzetilebilir.²¹ İlkinde belirli bir program çerçevesinde en baştan bir model kurulurken diğerinde inşaat, yıkıma yol açan afetten önce var olan temel üzerinde yükselir. Buradan da anlaşılacağı gibi en baştan inşa etmek daha uzun süreli ve maliyetli bir durumdur. Buna karşılık, belirli bir temel üzerinde yapıyı kurmak hem süreyi kısaltacak hem de toplumsal maliyeti azaltacaktır. Yani siyasal geçmişinde demokrasi tecrübesi bulunan bir halk, demokratik kurumları daha kısa süre içinde ve kolay şekilde benimseme eğiliminde olacaktır. Ayrıca bunun tersinin de doğru olduğu, bir ülkedeki otoriter yönetimin işbaşında kaldığı sürenin uzamasının demokrasiye geçişi ve demokratikleşmeyi de zorlaştıracığı söylenebilir.²²

18 Grugel, *a.g.e.*, s. 238.

19 Graeme Gill, *The Dynamics of Democratization: Elites, Civil Society and Transition Process*, Macmillan Press, London 2000, s. 235.

20 Gill, *a.g.e.*, s.235.

21 Whitehead, *a.g.e.*, s. 240.

22 Donatella della Porta, *Demokrasi Seferberliği: 1989 ile 2011 Yıllarının Karşılaştırması*, çev. Aslınur Akdeniz Brehmer, Kafka Yayınları, İstanbul 2019, s. 241.

Ülkelerin demokratikleşme süreçlerini açıklamak için farklı kuramsal yaklaşımlar bulunur. Bunlardan ilki, demokratikleşmeyi ulusal etmenlerle ve milliyetçilik hareketleriyle açıklayan yaklaşımdır. Bu anlayışa göre, milliyetçiliğin insanlığı götürdüğü istikamet meşruluğunu doğrudan yönettiği insanlardan alan ulus-devlet modelidir. Demokratikleşmeyi açıklayan başka bir yaklaşım, ilkinin aksine ulusal değil, evrensel etmenlerin belirleyiciliğinde bir analiz çerçevesi geliştiren modernleşme kuramıdır. Amaç ve sonuçları ne kadar farklı olursa olsun üç büyük siyasal devrim de (İngiliz, Amerikan ve Fransız Devrimleri) demokratik yönetim modelinin kurumsallaşmasını sağlamıştır.²³ Modernleşen her devlet de belirli asgari koşulların gerçekleşmesiyle demokrasiyle tanışacaktır. Buna göre, kentleşme, artan eğitim ve gelir düzeyleri, mesleki ve teknik uzmanlık, ulaşım ve iletişim hizmetlerinin gelişmesi gibi etmenler ülke içinde demokratik standartları da kaçınılmaz şekilde yükseltecektir.²⁴ Söz konusu anlayış, kapitalizm ile demokrasi arasında doğrusal bir ilişki olduğunu, ekonomik gelişmenin kaçınılmaz olarak demokratikleşmeyi; ekonominin liberalleşmesinin de siyasal özgürlüklerin genişlemesini beraberinde getireceğini varsayar.²⁵ Bu açıdan gelişmiş kapitalist devletlerin aynı zamanda en demokratik ülkeler olmaları tesadüf değildir. Son olarak ise tarihsel sosyoloji ekolünden bahsedilebilir. Tarihsel sosyoloji ekolü, demokrasinin gelişimini ekonomik kalkınmayla bağlantılı şekilde ülke içindeki işçi sınıfının ortaya çıkmasından sonra beliren sınıf mücadelesi ve toplumsal hareketlerin yükselişiyle açıklar.²⁶

Tüm bunlardan anlaşılabilceği gibi demokratikleşmeyi açıklamayı amaçlayan farklı yaklaşımlar vardır ve bunlar belirli açılardan birbirleriyle de çelişirler. Örneğin demokrasinin güçlenmesini “burjuva devrimleri”ne bağlayan yaklaşımla tarihsel sosyoloji ekolünün söz konusu tarihi, işçi sınıfının mücadelesinde arayan anlayışı arasında ciddi bir fark olduğu açıktır. Diğer taraftan demokratikleşmeyi açıklamak için tam ve bütünlüklü bir kuram her zaman işe yaramayabilir. Farklı coğrafyalarda eş zamanlı olarak gerçekleşse bile demokratikleşmeyi doğuran ortak faktörler az olabilir, ülkelerin kendi iç dinamiklerinden doğan farklı unsurlar daha fazla ön plana çıkabilir. Dolayısıyla pek çok örnekte bir kuramla açıklanmayan, normal koşullarda dikkate alınmayan ve rastgele faktörler etkili olmuştur.²⁷ Örneğin otoriter rejimlerin

23 Metin Özkan, *Modern-Demokratik Devlette Siyasal Temsil*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 140.

24 Christian Welzel, “Theories of Democratization”, *Democratization*, ed. Christian W. Haerpfer ve başkaları, Oxford University Press, Oxford & New York 2009, ss. 74-90, s.81.

25 Xavier Marquez, *Demokrasi Dışı Siyaset: Otoriterlik, Diktatörlük ve Demokratikleşme*, çev. İsmail Çekem, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 310.

26 Grugel, a.g.e., s. 239.

27 Tatu Vanhanen, *Democratization: A Comparative Analysis of 170 Countries*, Routledge, London & New York 2010, s. 33.

halk hareketleri sonucunda yıkılmasıyla demokrasiye geçiş arasında doğrudan bir ilişki olduğu varsayılır ki çoğu örnekte böyle olmuştur. Ancak bazı durumlarda otoriter rejim yerini kendisinden daha otoriter bir başka modele bırakabilir.²⁸ Dolayısıyla otoritarizmin karşıtı ya da alternatifi her zaman demokratik bir model olmayabilir. Bu konudaki en belirgin örnek Afrika ve Latin Amerika'daki askerî diktatörlüklerin durumudur. Bağımsızlıklarına kavuşmalarından günümüze kadar bu ülkelerde iktidarı gayri meşru şekilde elinde tutan, çoğu askerî darbeye işbaşına gelmiş diktatörleri deviren başka darbecilerdir. Yani otoriter yönetimi işbaşından uzaklaştıran yine benzeri bir model olmuştur. Buradan hareketle, ülkedeki siyasal kültürün otoriter yönetim anlayışından demokrasiye geçişi etkileyen bir unsur olduğu söylenebilir. Geçmişte demokrasi deneyimi yaşayan ülkeler askeri darbeler gibi nedenlerle bu alanda kesinti yaşasalar da zaman içinde demokrasi galebe çalar.

Burada son olarak demokratikleşmenin her zaman aynı hızla ve yoğunlukla ilerlemeyeceğini belirtmek gerekir. Aynı şekilde demokratikleşmenin her aşaması da toplum nezdinde aynı etkileri doğurmayacaktır.²⁹ Yani toplum demokratikleşme kapsamındaki belirli bir adımı desteklerken bir başkasına olumsuz bakabilecektir. Bundan dolayı, demokratikleşme hareketlerinin her zaman aynı tempoda ilerlemesini beklemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Bu durum, dünya konjonktürüyle de yakından ilişkilidir. Tarihin belirli dönemlerinde, "dalga" nitelemesinden de anlaşılacağı gibi pek çok devlet aynı doğrultuda hareket ederken başka dönemlerde ekonomik sorunlar, güvenlikle ilgili kaygılar veya başka nedenlerle süreç yavaşlayabilir ya da farklı bir boyut kazanabilir. Son yıllarda demokratik sistemlerde popülist bir söylemin etkili olduğu ve bununla bağlantılı şekilde en gelişmiş demokrasilerde bile otoriter yönetim anlayışlarının güç kazandığına yönelik yaklaşımları bu doğrultuda ele almak gerekir.

Popülizm ve Otoriterleşme Tartışmaları

Demokrasinin 21. yüzyılda insanlık tarihindeki yeri, üzerinde birbirine neredeyse tamamen zıt düşüncelerin üretilmesine neden olacak şekilde tartışmalıdır. Bir taraftan bakıldığında günümüzde demokrasinin temel prosedürel yönlerinin neredeyse tüm ülkelerde kabul edildiği görülür. Seçme ve seçilme haklarını tüm yurttaşlar açısından eşit şekilde tanımayan ülke yok gibidir. Bunun yanında ülkelerin büyük kısmında eşit rekabete açık seçimlerin de yapıldığı görülür. Seçimle iş başına gelen yöneticilerin sayısı geçen yüzyıllar-

²⁸ Gill, *a.g.e.*, s. 9.

²⁹ Whitehead, *a.g.e.*, s. 244.

la kıyaslanamayacak kadar çoktur. Yine bu yöneticilerin yetkileri konusunda tartışma da yoktur. Örneğin ülke içinde yasa yapma, yani son sözü söyleme yetkisinin yasama organlarına ait olduğu ve meclislerin seçilmişlerden oluşması gerektiği üzerinde mutabakat vardır. Dolayısıyla dünyanın genelinde demokrasinin temel ilkeleri ve devletin meşruiyet kaynağı olduğu konusunda tartışma bulunmaz. Devletlerin büyük kısmı, kendilerinin demokratik oldukları konusunda ısrarcıdır. Bu durumun yalnızca iddiayla sınırlı kalmadığı ve belirli ölçülerde pratiğe de geçtiği görülür. Halen dünya nüfusunun %75'inden fazlası yalnızca genel ve eşit oy hakkı tanımayan, bunun yanında bir ölçüde rekabete açık serbest seçimlerin de yapıldığı ülkelerde yaşamaktadır.³⁰ Ancak bu durum, demokrasinin uygulanması açısından mükemmel denebilecek bir yerde olduğumuz anlamına gelmez.

Demokrasinin en temel özelliği, yöneticilerin serbest seçimlerle işbaşına gelmesidir. Kuşkusuz bu eksik bir tanımlamadır. Zira seçimler ne kadar adil koşullarda yapılırsa yapılsın yöneticilerin görevde buldukları süre zarfında belirli sınırlar içinde kalmaları zorunludur. Ancak bu noktada iktidarın sınırlandırılması sorununun yalnızca demokrasiye ilişkin olmadığını hatırlamak gerekir. Bu Yöneticilerin iktidarlarının sınırlandırılması ve otoritenin belirli kurallar çerçevesinde kullanılmasının sağlanması, siyasetin felsefesinin ortaya çıkışından itibaren temel bir sorundur ve demokrasiden çok siyasal özgürlüklerle ilişkilidir. Daha doğrusu, iktidarın sınırlandırılmasıyla demokrasinin tüm kurul ve kurallarıyla benimsenmesi daha çok Fransız Devriminden sonra ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, demokrasi, yalnızca Antik çağlarda değil modern dönemde de siyaset felsefecilerinin çoğunun gözde sistemi olmamıştır. Hatta Bodin, Hobbes, Locke, Montesquieu, Kant ve Hegel'in de aralarında olduğu pek çok modern düşünür, anayasal monarşiyi demokratik sisteme tercih etmişlerdir.³¹ Ancak Antik Yunan'dan, siyaset biliminin geliştiği ve bu bakımdan yeni kavramların ortaya çıktığı geçtiğimiz yüzyıla kadar demokrasiyle monarşinin birbirlerinden farklı yönetim biçimleri olarak görüldüğünü hatırlamak gerekir. Siyasal sistem, hükümet sistemi ve siyasal rejimler gibi ayrımlar yeni kavramsallaştırmalardır. Dolayısıyla monarşik bir yönetimin demokratik özellikler göstermesi siyasal pratiklerde daha geriye gitmesine rağmen bu konuda yapılan ayırım uzun bir geçmişe sahip değildir.

Demokratik yönetimin ön koşulu şeklinde görülen seçim ise serbest rekabetin yanında mümkün olduğunca liyakati de içeren kamusal bir yönetim süreci arayışının sonucu olarak doğmuştur. Bu anlamda, Eski Yunan'da

30 Marquez, *a.g.e.*, s. 58.

31 Norberto Bobbio, *Democracy and Dictatorship*, İng. çev. Peter Kennealy, University of Minnesota Press, Minneapolis 1989, s. 142.

siyasal eşitliğin gerçekleşmesi için seçimin bile yeterince demokratik olarak görülmediği ve belirli kamusal pozisyonlara atanma açısından kura yönteminin benimsendiği görülür. Ancak doğrudan demokrasinin en uç örneği sayılacak bu model, modern devletin büyüklüğüne ve yöneticilerin çözmesi gereken sorunların karmaşıklığına cevap veremez. Bu nedenledir ki istisnai kısıtlamalar dışında tüm isteklilerin eşit haklara sahip olacakları seçim modeli benimsenir. Buna karşılık, seçimlerin tek başına demokratik bir yönetim kurulmasının güvencesi olamayacağı açıktır. Örneğin İran, uygulama açısından demokratik seçim sayılabilecek bir yöntem izlemektedir, ancak rejimin özgürlüklerle ilişkisi oldukça sorunludur.³² Dolayısıyla seçimlerin adil ve eşit yapılmasının yanında siyasal özgürlüklerin güvence altında tutulmasının en önemli başlıklardan biri olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

Seçimler, aslında demokrasinin iktidarın sınırlandırılması için kullandığı bir araçtır. Demokrasiler, kendilerini diktatörlüğe karşı savunma amacıyla belirli kurumsal mekanizmalar oluşturmuşlardır. Söz konusu kurumların işlevi, gücün tek elde toplanmasını önlemektir. Bu bağlamda, demokrasilerde devletin gücünün oluşturulan pek çok mekanizma ve kurum aracılığıyla sınırlandırıldığını söyleyen Karl Popper, ünlü tanımında “demokrasinin iktidarın kan dökülmeden değiştiği” sistem olduğunu ifade eder.³³ Ralf Dahrendorf da Popper’in bu kısa tanımının çağdaş demokrasiyi anlatmak için oldukça işlevsel olduğunu; ancak buna iktidarı kullananların denetleneceği fren ve denge (*checks and balances*) anlayışının da eklenmesi gerektiğini söyler. Ayrıca demokrasinin terminolojisinde de yer alan en önemli meseleyi de hatırlatır: Halkı yönetim süreçlerine mümkün olan en fazla şekilde katmak gerekir.³⁴ Bu bağlamda, demokrasinin yönetim süreçlerine katılmak kadar iktidarı sınırlandırmak ve denetlemek amaçlarına yönelik olduğu görülür.

Günümüzde en gelişmiş demokrasiler de dâhil olmak üzere pek çok ülkede demokrasinin yakın geçmişte ulaştığı standartlardan geriye gidiş olduğu yönünde tartışmaların hız kazandığı açıktır. Kuşkusuz bu tartışmaların giderek yoğunlaşmasına neden olan çok sayıda somut örnek de vardır. Batılı demokrasilerde yabancı düşmanlığından göçmen karşıtlığına dek pek çok argüman özellikle aşırı sağ siyasetçilerin en önemli malzemesi durumuna gelmiştir. Bu süreçte, yabancı karşıtlığının en önemli odak noktalarından biri İslamofobi olmuştur. Batı ülkelerinde Müslümanların gerek nüfuslarının ge-

32 Stein Ringen, *Demokrasi Neye Yarar: Özgürlük ve Ahlaki Yönetim Üzerine*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 49.

33 Karl Popper, *Bu Yüzyılın Dersi*, çev. Ceyhan Aksoy, 4. Baskı, Serbest Kitaplar, Ankara 2019, s. 103.

34 Ralf Dahrendorf, *Demokrasinin Bunalımları: Antonio Polito ile Bir Söyleşi*, çev. A. Emre Zeybekoğlu, İthaki Yayınları, İstanbul 2015, s. 9-10.

rekse kamusal görünürlüklerinin artması, Soğuk Savaş sonrası aranan yeni düşman imgesinin belirmesi açısından aşırı sağ siyasetçilere fırsat doğurmuştur. Geçmişten itibaren demokrasiyle zaten sorunlar yaşayan diğer pek çok ülkede ise demokratikleşme yönündeki girişimler yavaşlamış ve otoriter eğilimler güç kazanmıştır.

Tüm bunlardan hareketle günümüzde demokrasiyle ilgili tartışmaların birbirleriyle ilişkili olarak görülebilecek iki temel başlık etrafında ortaya çıktığı söylenebilir. İlk başlık, son dönemde demokrasi tartışmalarında en fazla kullanılan kavramlardan biri olan popülizmdir. Aslında en geniş anlamıyla bakıldığında demokrasilerin doğaları gereği popülist rejimler oldukları söylenebilir. Gerçek demokrasilerde, siyasetçiler iktidara gelebilmek için halkın istek, talep ve beklentilerini gözetmek ve bunlara cevap vermek durumundadır. Dolayısıyla siyasetçilerin halka ulaşacak doğru kanallar bulmaları ve insanları ikna edici bir dil kullanmaları zorunludur. Ancak şimdilerde kullanılan anlamıyla popülizmin bu çerçeveyi oldukça daraltan bir yüze sahip olduğu görülür. Bu bağlamda, örneğin Avrupa'da aşırı sağ aracılığıyla ortaya çıkan popülizm, yabancı düşmanlığı ve özellikle İslam karşıtlığını temel alır. Latin Amerika'nın popülist yöneticileri ise temel hak ve özgürlükleri de ortadan kaldıracak bir tür devlet sosyalizmi perspektifinden hareket ederler. Bunu yaparken kendi politikalarını halkın gözünde meşrulaştırmak için ülkelerinin bağımsızlığının dış tehditler nedeniyle tehlikede olduğu ve icraatlarının petrol başta olmak üzere ulusal kaynakları ülke içinde bırakmayı amaçladığı tezini işlerler. ABD'li siyasetçilerin popülist söylemlerinde ise bu yaklaşımların tümünden izler bulmak mümkündür. Örneğin Trump'ın popülist dili, yabancı ve göçmen karşıtlığı üzerinden ilerlerken Demokrat Partinin devletin sağlık ve sosyal güvenlik alanlarında daha fazla rol üstlenmesini savunan sol kanadı "yeni popülist" nitelemesiyle anılmıştır.³⁵ Temelde ekonomik sorunlara odaklanılması nedeniyle her iki kesimin mesaj verdiği ve desteklerini istediği kitlenin ayrışabildiği de aynı olabildiği de söylenebilir.

Öte yandan modern demokrasi içinde popülizmin yükselişinin siyaset kuramı açısından yeni bir tartışma olmadığı görülür. Örneğin henüz 1967 yılında London School of Economics tarafından Isaiah Berlin, Ghita Ionescu, Ernest Gellner, Alain Touraine, Hugh Seton-Watson başta olmak üzere önde gelen akademisyenlerin katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir.³⁶ Popülizm tartışmalarıyla beraber yürüyen bir başka sorun da otoriter yönetimlerin

35 Marco Revelli, *The New Populism: Democracy Stares into The Abys*, İng. Çev. David Broder, Verso, London 2019, s. 21.

36 Sergiu Gherghina ve Sorina Soare, "Introduction: Populism - A Sophisticated Concept and Diverse Political Realities", *Contemporary Populism: A Controversial Concept and Its Diverse Forms*, ed. Sergiu Gherghina, Sergiu Miscoiu and Sorina Soare, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2013, s. 2.

giderek güç kazandığı, hatta demokratik kazanımlardan önemli bir geriye gidiş yaşandığıdır. Otoriterleşme tartışmalarının popülizm meselesiyle birlikte yürümesinin nedeni, söz konusu siyasetçilerin kullandıkları dil ve söylem itibarıyla halktan destek almalarıdır. Başka bir ifadeyle, ekonomik sorunlar, artan işsizlik gibi sorunları temek hak ve özgürlükler ya da ilkesel ve etik bir duruşla değil insanların duymak istediklerini söyleyerek çözmeyi vaat etme gibi bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda politikalar uzun vadeli stratejiler hesaplanarak değil kısa sürede toplumsal destek tabanı bulmak üzere ortaya konulmaktadır. Koşullar değiştiğinde ya da beklenmeyen bir istikamete yöneldiğinde söylem de tamamen değişebilmektedir. Otoriterleşme tartışmalarının ikinci boyutu, halkın çoğunluğundan destek alan yöneticilerin toplumun geri kalanının hassasiyetini gözetmeden, hatta gerektiği durumlarda kendi kitleleri lehinde onları dışlayarak hareket ettikleri iddiasını içerir. Buradaki temel iddia, otoriter yönetimlerin demokrasilerin çoğulcu yönünü ortadan kaldırdığı ve demokrasiyi çoğunlukçu bir anlayışa hapsedtiğidir. Görüldüğü üzere her iki kavram birbirini besleyen bir yüz taşır. Popülist dil, ülkedeki ana eğilime uymayan toplumsal kesimlere karşı otoriter politikalar izlenmesine izin verir. Buna karşılık, otoriter yönetimler de hem iktidara gelirken hem de işbaşında buldukları sürece belirli toplumsal kesimlere yaslanacak, bunların desteklerini alabilmek için popülist bir dil kullanacaklardır.

Popülist Siyasal Hareketlerin Yükselişi

Popülizm, tanımlanması oldukça güç bir kavramdır. En genel şekilde, popülizmin gerçekliklerle doğrudan bağdaşıp bağdaşmamasından bağımsız şekilde, halkı etkilemek için kullanılan, hitap ettiği kitleyi yücelten ve ona üstünlük atfeden; buna karşılık, toplumun bir kesimi veya yabancılar için dışlayıcı ve aşağılayıcı olabilen, abartılı, ajitatif ve provakatif bir siyasal söyleme karşılık geldiği söylenebilir. Kuşkusuz popülist bir siyasal yaklaşım bu unsurların bir kısmını veya tamamını içerebilir. Ancak kimin popülist olduğunu belirlemek bu kadar kolay değildir. Her şeyden önce hiçbir siyasetçi kendi söyleminin veya siyasal yaklaşımının popülist olduğunu kabul etmez. Üstelik farklı siyasal yaklaşımlar kendilerine yönelik bu çerçevedeki ithamları reddederken birbirlerinin siyasal dillerinin popülist olduğunu savunurlar.³⁷ Bu bağlamda, popülizmin atfedildiği kişi ya da grup açısından olumsuz kanaat bildiren bir fenomen olduğu yönünde genel bir mutabakat vardır. Söz konusu fenomenin farklı zihinlerde çağrıştırdıkları ise birbirinden ayrılır. Nitekim Berlin, popü-

³⁷ Yunus Sözen, *Demokrasi, Otoriterlik ve Popülizmin Yükselişi*, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, İstanbul 2015, s. 6.

lizmin bu durumunu “Cinderella kompleksi” ifadesiyle anlatacaktır. Berlin’e göre, tıpkı masalda olduğu gibi prensin elinde bir ayakkabı vardır (*popülizm*). Ayakkabının sahibini aramak için dolaşan prensin içinde bulunduğu zorluk, ayakkabının çok kişinin ayağına uyacak olmasıdır. Ancak ayakkabının gerçekte tek sahibi vardır. O halde prens, gerçek ayağı aramak için sürekli dolaşmak durumundadır. Bu anlamda, Berlin, popülizm ifadesinin pek çok siyasal hareketi anlatacağını, ancak tek gerçek popülizmin en fazla altı ay sürecek Platoncu bir model olduğunu savunur.³⁸

Diğer taraftan popülizmin geçmişi oldukça eskidir. Popülizmin dört ayrı yönü olduğunu savunan Canovan’a göre, ilk kullanılışı açısından popülizm 19. yüzyılın sonlarında ABD’de yaşanan çiftçi hareketlerine dek gider. 1892 yılında Omaha’da ilk toplantısını yapan Halk Partisi başkan adayı çıkarmış ve hükümetin sanayileşmeyi önceleyen ekonomi politikalarının karşısında çiftçilerin durumlarının iyileştirilmesi üzerinde durmuştur.³⁹ Popülist modelin başka bir yönü, yoksul halk kitlelerine dayanan otoriter yönetimlere gönderme yapar ki bunun 20. yüzyıldaki en bilinen örneği Arjantin’deki Juan Peron iktidarıdır.⁴⁰ Devlet başkanı Peron’un eşi Eva Peron, kurduğu Sosyal Yardım Vakfına işadamlarından baskıyla para toplamış ve halka dağıtılacak yardımları adeta tekeline almıştır. Böylece Peron ailesi, ülke içinde çoğunlukta olan yoksul kesimler nezdinde büyük bir saygınlık elde etmiştir.⁴¹ Üstelik yapılan sosyal yardımlar iktidarın yolsuzluklarının perdelenmesine de yardımcı olmuştur. Peron açısından en ilginç durum, hem liberal hem de sosyalist çevrelerin kendisine karşısına çıkmasına rağmen işçi sendikalarının desteğiyle iktidara gelmesidir. Faşizmden etkilenen Peron, devletçi ve izolasyonist ekonomik politikalarla gitgide daha da otoriterleşen popülist bir yönetim modelini birleştirmiştir.⁴² Bu bakımdan, Peron’un popüler otoritarizmin geçtiğimiz yüzyıldaki en önemli örneği olduğu söylenebilir. Kavramın bir başka türü reaksiyoner popülizmdir. Ülkenin içinde bulunduğu sorunlar karşısında daha sert politikalar izlenmesini içeren ırkçı ve radikal yaklaşımlar bu gruba girer. Canovan’ın kavramsallaştırmasındaki son popülizm türü, siyasetçiler aracılığıyla hayata geçer. Halk adına konuşan siyasetçiler toplumdaki sorunları, ülkenin kaynaklarını sömüren iç ve dış düşmanlara bağlarlar.⁴³ Bu

38 Isaiah Berlin, “To Define Populism”, The Isaiah Berlin Virtual Library, <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/lists/bibliography/bib111bLSE.pdf> (Erişim: 09 Eylül 2019).

39 Margaret Canovan, *Populism*, Harcourt Brace Jovanovich, New York & London 1981, s. 19.

40 Canovan, *a.g.e.*, s. 143.

41 Canovan, *a.g.e.*, s. 146.

42 Juan J. Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, çev. Ergun Özbudun, 3. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara 2012, s. 206

43 Canovan, *a.g.e.*, s. 273.

sınıflandırmaya neo-popülizm diyebileceğimiz, günümüz dünyasında etkili olan bir modeli eklemek mümkündür.

Yukarıda değindiğimiz gibi popülizm her yerde aynı söylemi kullanan ya da benzeri ideolojik yaklaşımlara sahip siyasal hareketleri anlatmaz. Popülizm, içinde bir ideolojinin belirli unsurlarını barındırır da müstakil bir ideoloji olarak kabul edilemez.⁴⁴ Bu bakımdan, popülizmde bütünlüklü bir siyasal dilden değil, duruma ve döneme göre değişen bir yaklaşımdan bahsedilebilir. Popülist yönetimler, Avrupa’da sağda yükselen partileri anlatırken Latin Amerika’da ülkelerinde solcu devlet başkanlarını ifade eder.⁴⁵ Almanya’da *Almanya İçin Birlik* (AfD) ve *Pegida*; Fransa’da Le Pen’in öncülüğündeki *Ulusal Cephe* (FN); Avusturya’da *Avusturya Özgürlük Partisi* (FPÖ); Hollanda’da *Özgürlük Partisi* (PVV) gibi siyasal partiler son dönemlerde geçmişle kıyaslanamayacak ölçüde büyük başarılar elde etmişlerdir. ABD’de ise farklı siyasal eğilimlerdeki başkanlar bu nitelemeden nasiplerini alabilmiştir. Örneğin 2015 seçimlerinde hem Cumhuriyetçi aday Donald Trump hem de Demokrat Partinin adayı Bernie Sanders popülist olmakla itham edilmişlerdir.⁴⁶ Dolayısıyla popülizmi tek taraflı bir siyasal anlayış ya da tavır olarak göremeyiz. Bir başka örnekte, Macaristan Başbakanı Viktor Orbán ve İtalya Kuzey Ligi lideri ve İçişleri Bakanı Matteo Salvini siyasetin sağında; İspanya’da *Podemos*, Yunanistan’da ise *Syriza* hareketleri ise solda konumlanan popülist siyasetçiler veya gruplar olarak gösterilebilir.⁴⁷ Yukarıda verdiğimiz ABD örneğindeki sağ ve sol popülist siyasetçilerin dillerinin bir noktada ortaklaşması durumu burada da geçerlidir. Hem sağ hem de sol popülist siyasetçiler ekonomik sorunlardan yola çıkarak bir eleştiri çerçevesi oluştururlar. Mevcut sorunlar ise aslında söz konusu sorunla doğrudan ilgisi olmayan bir günah keçisine havale edilir. Sağ popülistler yabancıları ve göçmenleri; sol popülistler ise küreselleşme ve kapitalizmi hedef alırlar. Bu bakımdan, Isaiah Berlin’in yukarıda değindiğimiz toplantıda dile getirdiği, popülizmin tek bir kalıba sığdırılmayacağı, ancak ortak temanın halk adına bir söylem kullanıp seçkin bir gruba karşı mücadele verilmesi anlamına geldiği yönündeki tez önemlidir.⁴⁸ Mudde de, popülizmin toplumun homojen ve antagonistik iki gruptan oluştuğu varsayımına dayandığını savunur. Bir tarafta, popülizmin “genel irade”nin temsilcisi olduğunu düşündüğü saf (*pure*) halk vardır; diğer tarafta ise yozlaşmış

44 Paul Taggart, *Populism*, Open University Press, Buckingham 2000, s. 1.

45 Cas Mudde ve Cristobal Rovira Kaltwasser, *Popülizm: Kısa Bir Giriş*, çev. S. Erdem Türközü, Nika Yayınları, Ankara 2019, s. 11.

46 Jan-Werner Müller, *Popülizm Nedir?*, çev. Onur Yıldız, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 13.

47 Revelli, *a.g.e.*, s. 28.

48 Berlin, *a.g.m.*, s. 10.

elitler.⁴⁹ Meydana çıkan bu antagonistik yapı, aslında liberal demokrasinin temsil yaklaşımının yanlış anlaşılmasına dayanır. Zira gerçekte demokrasiler halk iradesine dayanmazlar; zaten pek çok durumda halkın çoğunluğunu bile temsil etmezler.⁵⁰

Mudde ve Kaltwasser'e göre popülizm, liberal demokratik bir siyasal iklimde anlam ifade eder; daha doğrusu siyasal açıdan özgürlükçü bir ortamda etkili olabilir.⁵¹ Bu tespitin büyük ölçüde doğru olduğu söylenebilir. Zira popülizm son tahlilde, siyasetçilerin halkın desteğini şu ya da bu şekilde almalarına gönderme yapar ve bu bakımdan, karar alma süreçlerinde toplumsal desteğe ihtiyaç duyan liberalizmin özgür bireylerin tercihlerine dayalı yüzünü anlatır. Yöneticilerin işbaşına gelmesi açısından halkın tercihlerinin etkili olmadığı rejimlerde zaten iktidara gelmek veya işbaşında bulunduğu sürede meşruluğunu sürdürmek için popülist bir dil kullanmak gerekli değildir. Bu açıdan, otoriter ve totaliter rejimlerin halkın rızasını alma amaçları yoktur; onun yerine propaganda yoluyla icraatlarının doğru olduğu ve toplumun desteğinin arkalarında bulunduğu tezini işlerler. Radikal demokrasi kuramının öncülerinden Ernesto Laclau, popülizmin sosyal bilimlerin söylemdeki marjinalleştirilmesinden kurtarılması gerektiğini savunur.⁵² Laclau'ya göre, popülizm, kendiliğinden ya da mutlak olarak dışsal koşullardan doğmaz ve mevcut koşullarla ilişkiler çerçevesinde yürümez. Yeni bir duruma tekabül eden popülizm genellikle toplumsal bunalım çağlarında ortaya çıkmıştır.⁵³ Bu bakımdan, Laclau, popülizmin yarattığı değişim imkânından solun da yararlanması gerektiği kanısındadır. Nitekim radikal demokrasi anlayışının bir başka teorisyeni Chantal Mouffe da, Laclau'nun tezlerine koşul şeklinde, dünyanın bir "popülist moment"ten geçtiğini ve solun da hegemonik üstünlük elde edebilmek için aynı yönde strateji izlemesini gerektiğini dile getirir. Mouffe'a göre, popülizm, bir ideoloji ya da siyasal rejim değildir; zamana ve mekâna göre değişiklik gösterebilen bir politika yapma biçimidir.⁵⁴ Dolayısıyla içinde bulunduğumuz koşullarda, siyasetin rotasının popülist eğilimlere kaydığını görmek ve buna göre strateji geliştirmek gerekir. Solun popülizmden beklediği başka bir yarar da liberal demokrasinin yaşadığı sorunların halka en iyi şekilde, popülist siyasetçiler tarafından anlatılmasıdır.⁵⁵

49 Cas Mudde, "Populist Zeitgeist", *Government and Opposition*, vol. 39, issue 4, 541-563, s. 544'ten aktaran Christa Deiwick, "Defining Populism", *Living Reviews of Democracy*, Center for Comparative and International Studies, Zurich 2009, s. 2.

50 Atilla Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1998, s. 32.

51 Mudde ve Kaltwasser, *a.g.e.*, s. 12.

52 Ernesto Laclau, *Popülist Akıl Üzerine*, çev. Nur Betül Çelik, Epos Yayınları, Ankara 2007, s. 33.

53 Laclau, *a.g.e.*, s. 197.

54 Chantal Mouffe, *Sol Popülizm*, çev. Aybars Yanık, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 23.

55 Müller, *a.g.e.*, s. 22.

Böylece aşırı sağcı siyasetçilerin, aslında bu tür bir niyetleri olmasa da halkın liberal politikalara karşı muhalefet dinamiğini yükseltmeleri beklenir.

Popülizmin yükselmesi dünyanın geleceğine yönelik karamsar beklentilerle de yakından ilişkilidir. Artan nüfus ve ülkeler arası göç hareketleri, iklim değişikliği, teknoloji kullanımına bağlı olarak işsizliğin artışı ve Batı ülkelerinde toplumsal refahın düşüşü mevcut koşullara yönelik olumsuz bir bakış açısı ürettiği gibi gelecek beklentilerini de kötü yönde etkilemiştir. Bu bakımdan, refahın düşüşüyle birlikte ortaya çıkan sorunların özellikle sosyo-ekonomik açıdan geride olan kesimleri etkilediği ve bunları sisteme yönelik tepkisel davranışlara ittiği görülür. Bazen şiddet kullanımını da içeren tepkiler ise aslında bu sorunların doğrudan sorumlusu olmayan yabancılara yönelir.⁵⁶ Ancak bu tepki durumunun yalnızca eğitim düzeyi düşük ve yoksul yurttaşlarla sınırlı olmadığı söylenmelidir. Gelişmiş ülkelerdeki nüfus yapısının değişmesinden dolayı veya ekonomik nedenlerle toplumun belirli bir kesiminde seçkin bir bakış açısının doğduğu, bunların kendilerini diğerlerinden üstün gördükleri ve onlarla aynı koşulları paylaşmak istemedikleri görülür. Düşmanlık imgesinin somutlaşacağı en belirgin grupsa ülkeye sonradan gelen yabancılardır. Bu durum, geçmişte marjinal olarak kabul edilen ve etik açıdan toplumun yadırgayacağı politikalar öneren siyasetçilerin öne çıkmasını beraberinde getirmiştir. Aslında burada birbirini besleyen bir süreçten bahsetmek mümkündür. Azınlıkta kalan kesimlerin savundukları düşünceler önde gelen siyasetçiler tarafından dile getirildikçe adeta meşru hâle gelmekte, bunlar yayıldıkça doğru olduklarına yönelik algı da güçlenmektedir. Böylece kısa bir süre önce savunulması, diğer başka etmenlerin dışında yalnızca etik açıdan bile yanlış olarak görülebilen farklı düşüncelerin toplumda çoğalarak gittiği görülür. Aynı durum, karşı söylemin de sertleşmesine ya da başka bir popülist yaklaşımın ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Dolayısıyla popülist hareketlerin güçlenmesi çok sayıda etmenin eşzamanlı olarak harekete geçmesi sonucunu doğurur.⁵⁷

Burada kısa bir parantez açıp iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin siyasetçilere sunduğu yeni imkânlardan da bahsetmek gerekir. Geçmişte sesini ulusal çapta duyurabilmek için belirli bir kamuoyu ve medya desteğine sahip olmak gerekirken günümüzde sosyal medya başta olmak üzere farklı yollarla, kısa sürede ve küçük maliyetlerle geniş kesimlere ulaşmak mümkün olmaktadır. Bu şekilde, en aykırı görülebilecek düşüncelerin bile kendilerini toplum nezdinde ifade edebilmesi imkânı doğmuştur.

56 Barbel Wardetzki, *Siyasette ve Toplumda Narsisizm*, Ayartma ve İktidar, çev. Deniz Cankoçak, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 96.

57 Taggart, *a.g.e.*, s. 13.

Diğer taraftan popülizmin temelde demokrasi içi bir yaklaşım olduğu tekrar hatırlanmalıdır. Popülist liderlerin geleneksel otoriter yönetimlerden farklı, liderin belirli anayasal sınırlamalar veya seçimle iktidarı kaybetmesi-dir.⁵⁸ Liderin kendi aleyhinde gerçekleşen seçim sonuçlarına rağmen iktidardan uzaklaşmayı reddetmesi, örneğin parlamentoyu askıya alması onu zaten bir diktatöre dönüştürür ki bu durumda zaten konunun demokrasiyle alakası kalmaz. Örneğin Peru'da Alberto Fujimori, popülist bir liderken 1992 yılında meclisi kapatarak diktatör durumuna düşmüştür. Ülkede göstermelik de olsa seçimlerin yapılmasına devam edilmiş, 2000 yılında gerçekleşen hileli seçimleri kazanmasına rağmen Fujimori, toplumsal gösteriler nedeniyle ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır. Buna karşılık, Rusya'da Putin, anayasanın bir kişinin en fazla iki dönem üst üste devlet başkanlığı yapabilmesi kısıtlaması kuralına uyararak görevini başbakan Dmitry Medvedev'e devretmiş, kendisi de bir dönemliğine onun görevini üstlenmiştir.⁵⁹ Ancak bu görev değişikliği sonrasında da ülke yönetiminde gerçekte iplerin kimin elinde olduğunu söylemeye gerek yoktur. Daha sonra Putin'in devletin başında kalmasını sağlayacak gerekli anayasal düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca halen Rusya'da güvenilirliğinden bağımsız şekilde anayasal çerçeve içinde seçimlerin yapılmasına devam edilmektedir. Bu bağlamda, popülizmin demokrasi karşıtı olduğunu söylemek mümkün değildir. Tam tersine söylemde ya da gerçekte popülist liderlerin geçmişteki diktatörlere açıkça karşı çıktıkları görülür.⁶⁰ Kuşkusuz bu ayrımın ne kadar anlamlı olduğu tartışmalıdır. Zira en başta belirttiğimiz üzere, diktatörler de seçimle işbaşına gelen liderler oldukları izlenimi vermekte ısrarcı olmaktadır. Örneğin darbeye işbaşına gelen askerler bir süre sonra seçime giderek aday olmakta, bu şekilde konumlanan demokratik açıdan da meşrulaştırmaktadır.⁶¹ Ancak bunların yaptıkları seçimlerin demokratik bir içerik taşıma ihtimali oldukça düşüktür. Seçimlerde istenmeyen bir sonuç alınma ihtimali yoktur, şans eseri böyle bir durumla da karşılaşılrsa da ortaya çıkan tablonun hakkaniyetli bir şekilde uygulanamayacağına kuşku bulunmaz.

Burada cevabını bulmamız gereken son soru, liberal demokratik sistemlerde tüm yöneticilerin halkın desteğini alma zorunluluğuna sahip olmasına karşı neden yalnızca bazılarının popülist olarak adlandırıldıklarıdır. Demokratik siyasette, siyasetçiler kendi söylediklerinin mutlak bir ahlak üstünlük taşıdığını düşünmezler. Siyasal zeminde yarışan ve hepsi aynı ölçüde meşru,

58 Federico Finchelstein, *Faşizmden Popülizme*, çev. Ali Karatay, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.238.

59 Gill, *a.g.e.*, s. 65.

60 Finchelstein, *a.g.e.*, s. 254.

61 Ergun Özbudun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokratiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 39.

pek çok alternatif proje vardır ve siyasetçilerin yaptığı kendi iddialarının toplum açısından diğerlerinden daha faydalı olacağına insanları ikna etmektir. Tüm bu rekabetçi ortam rasyonel bir zemine yaslandığı için ortaya atılan tüm proje ve iddiaların yanlışlanabilmesi söz konusudur.⁶² Oysa popülist siyasetçiler kendi yaklaşımlarının ahlaki açıdan diğerlerinden üstün olduğu varsayımıyla hareket ederler. Bu bakımdan, popülist söylemin etik değerlerle ilişkisi yoktur.

Liberal Demokrasiye Karşı Otoriter ve Totaliter Yönetimler

Siyaset felsefesinin ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren iktidar üzerine kafa yoran düşünürlerin en temel kaygılarından biri yönetim süreçlerinin keyfi şekilde işlememesidir. Tüm bu süreçte yöneticiler dâhil herkesin önceden belirlenmiş kurallara tabi olduğu bir düzen arayışı ve başına buyruk ve keyfi şekilde hareket eden yöneticilerin iş başında bulunduğu yapılardan kaçınma arayışı mevcuttur. Nitekim İlkçağda demokrasi karşıtı Sokrates, Platon ve Aristoteles çizgisi bakımından, demokrasi yanlısı Sofistler için ve daha sonra Stoacılar açısından en kötü yönetimin ifadesi “tiranlık” olmuştur. Modern çağlarda iktidara set çekilmesi kaygısı sınırlı iktidar anlayışını ortaya çıkarmış ve yöneticilerin kullandıkları gücün sınırlandırılmasını öncelikli mesele hâline getirmiştir. Ancak bu entelektüel kaygıların tarihin her çağının sahip oldukları gücü ölçsüz ve hukuksuz şekilde kullanan yöneticilerin ortaya çıkmasını engellemeyeceği açıktır. Günümüzde böylesi bir anlayışını anlatmak için otoriter ve totaliter yönetimler ifadesinin kullanımında mutabakat vardır. Otoriter ve totaliter yönetimler arasındaki farkı anlamak için Juan J. Linz’in geliştirdiği ayrım günümüzde bile hâlâ genel olarak kabul görür. Buna göre, totaliter yönetimler, zora ve baskıya dayanan tüm uygulamalarını ideolojik bir gerekçelendirmenin arkasına sığınarak hayata geçirir.⁶³ Dolayısıyla totalitarizmde rejime rengini veren ve yönetimi meşrulaştırmak için de kullanılan bir “resmî ideoloji” bulunur. Her iki modelin kesişme noktası, iktidarın tek elde toplandığı ve kullanılmasında hukuksal kaygıların gözlemlenmediği otokratik bir yönetim anlayışının söz konusu olmasıdır. Ancak tarihsel olarak totaliter yönetimlerin sayısının otoriter rejimlere göre oldukça az olduğunu söylemek gerekir. Demokrasi dışı rejimlerin çoğu ideolojik kaygılarla toplumsal hayatın tüm safhalarını düzenleme arayışına sahip değildir ya da bu tür bir fikrî donanımdan yoksundur.⁶⁴ Bunun yerine, toplumu baskıyla yönetecek bir mekanizma oluşturmak ve ama bunu tutarlı

62 Müller, *a.g.e.*, s. 57.

63 Linz, *a.g.e.*, s. 37.

64 Finchelstein, *a.g.e.*, s. 82.

bir ideolojik bütünlükten uzak şekilde yapmak daha makul ve kolay bir yol olarak görülmüştür. Aynı şekilde otoriter yönetimlerde de doğal bir demokrasi düşmanlığı vardır. Ancak totaliter yönetimler, demokrasiye kendi ideolojik amaçlarına ulaşmalarını engelleyecek bir unsur olarak bakarlar. Faşist rejimlerin demokrasiyi ulusal birliği tehdit eden bir unsur olarak görmeleri bu çerçevede anlam taşır (Beriş, 2013, s. 319). Buna karşılık, otoriter yönetimlerin temel kaygısı, bundan daha sınırlı bir çerçeveye yerleşir. Bunlar demokrasi düşüncesinden daha çok demokratik bir yönetimin kendilerine vereceği zarara odaklanırlar.

Modern demokrasinin en önemli avantajlarından biri olarak otokratik yönetimleri engellemesi gösterilir. Geçmişten itibaren otokratlar kendi çıkarları, duyguları, inançları, megalomanileri, paranoyaları vs. etmenlerden hareket ederek tek başlarına devlet iktidarını kullanmışlardır.⁶⁵ Yalnızca pre-modern ya da modern çağlarda değil, 20. yüzyılın göbeğinde bile Hitler, Mussolini, Stalin, İdi Amin, Pol Pot, Saddam Hüseyin, Beşer Esad vs. gibi yöneticiler sahip oldukları iktidarı vatandaşlarının bir kısmına zulmetmekte, geri kalanı üzerinde de katı bir baskı kurmakta kullanmış ve ağır insan hakları ihlallerine sebebiyet vermişlerdir. Demokratik iktidarlar, seçmenlere hesap verecekleri bilinciyle yönetim süreçlerinde kendileri için çizilen belirli sınırlar dâhilinde kalmayı kabullenirler. Bu bakımdan, modern devlete hâkim olan iktidarın sınırlandırılması anlayışıyla demokrasinin ilkeleri kesişir. Ancak burada Dahl'ın belirttiği bazı somut gerçeklikleri hatırlamakta yarar vardır. Öncelikle bir ülkenin kendi iç yapısında en üst demokratik standartları yakalamış olması diğer devletlerle ilişkilerinin de aynı çerçevede gelişeceğinin göstergesi değildir. Gerçekten de gelişmiş demokrasiler kolonilerinin ya da belirli bir nedenle çıkar çatışması yaşadıkları ülkelerin halklarına karşı adaletsiz davranabilmiş veya zulüm yapabilmişlerdir.⁶⁶ Bunun yanında, demokratik devletler ticaret ya da güvenlik gibi nedenlerle kendi çıkarlarına koşut şekilde hareket eden otoriter ve totaliter yönetimleri destekleyebilmişlerdir.⁶⁷ Bu destek, doğrudan ülkenin kendi çıkarlarıyla ilgilidir ve dünyanın başka bir yerinde istikrarı sağlama ya da siyasal özgürlükleri güçlendirmeye ilişkisi yoktur.

Öte yandan demokratik yönetimlerin yalnızca başka ülkelerin halklarına değil, bazen kendi yurttaşlarına da eşitlik ve adalete aykırı şekilde muamele ettiği söylenebilir. Otokratik rejimlerin yanı sıra demokrasiler de kendi

65 Robert A. Dahl, *Demokrasi Üzerine*, çev. Betül Kadioğlu, 2. Baskı, Phoneix Yayınları, Ankara 2010, s. 57.

66 Dahl, *a.g.e.*, s. 58.

67 Tansey, *a.g.e.*, s. 171.

yurttaşları açısından baskıcı rejimler hâline gelebilirler. “Çoğunluğun tiranlığı” ifadesi en güçlü demokrasilerde dahi yurttaşların azınlıkta kalan kısmının ciddi şekilde zarar görebileceği iddiasını içerir. Ancak bunun yanında demokrasilerde yöneticiler, belirli kararları alırken kendi taraftarları lehine hareket edebilir. Bu durum ise muhaliflerin zarar görmelerine neden olabilir. Dolayısıyla temel hak ve özgürlüklerden bir kısmının veya tamamının ihlal edilip edilmemesi ayrı bir sorun ve demokrasi dışına kayışın işaretidir. Elbette demokrasi, yurttaşların her türlü taleplerinin karşılık bulacağı bir sistem değildir. Kaldı ki toplum içindeki pek çok insanın çıkarlarının çatışacağı ya da isteklerinin birbirlerinden farklılaşacağı göz önünde bulundurulduğunda bunun mümkün olmadığı da açıkça görülür. Buradaki kırmızı çizginin, “kişinin dokunulmazlığı”, yani temel hak ve özgürlükler olması gerekir.⁶⁸ Demokratik yönetimler yurttaşlarının doğal haklarını tartışmasız ve koşulsuz şekilde koruma yükümlülüğüne sahiptir. Otoriter ve totaliter yönetimlerin ise bu yönde bir kaygısı olmadığı görülür. Bu bakımdan, son dönemde yükselen otoriterleşme tartışmalarını bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Demokrasilerle otokrasiler arasındaki rekabetin demokrasiler lehine sonuçlandığı tartışmasız bir gerçektir. Nitekim son dönemde ortaya çıkan eleştirel yaklaşımların temelinde demokrasinin niteliğini yükseltme çabası vardır.⁶⁹ Burada ilk soru demokratik olanla olmayan arasındaki farktır. Eleştiriler demokrasiden geriye gidiş olduğu iddialarına yoğunlaştığına göre bu sorunun cevabını bulmak öncelikli meseledir. Ancak asıl paradoksun burada başladığını söylemek de yanlış olmaz. Demokrasinin amacı, yurttaşlara hizmet etmek olduğuna göre ölçütü bu şekilde belirlemek gerekir.⁷⁰ Buna karşılık, otoriter rejimler de halklarının yararına hareket ettikleri iddiasındadır. Bu bakımdan, Jakobenzimin yalnızca tarihin belli bir kesitiyle, yani Fransız Devrimi sonrasındaki terör dönemiyle sınırlı olmadığını söylemek mümkündür. Otoriter ve totaliter yönetimlerin birçoğu Jakobenzim söylem ve yaklaşımıyla hareket etmişlerdir. Demokratik yönetimlerin bazı uygulamaları halk tarafından desteklenmeyebilir. Ancak siyasal iktidarlar bir sonraki seçim döneminde halka hesap vereceklerinin bilincinde hareket ederler ve tasarladıkları kamu politikalarıyla halkın buna tepkisi arasında optimal bir denge kurarlar. Bu durum, kısa, orta ve uzun vadeli makroekonomik ve siyasal dengeleri de gözetmeyi zorunlu kılar.⁷¹ Yani örneğin ülke içinde vergi politikaları uygulanırken halkın kısa vadede desteğini almak için ülke açısından sorun yaratacak

68 Marquez, *a.g.e.*, s. 277.

69 Ringen, *a.g.e.*, s. 37.

70 Ringen, *a.g.e.*, s. 44.

71 Hamit Emrah Beriş, *Siyasal Düzenin Sınırları: Demokrasi, Demokratikleşme ve Katılımcı Siyaset*, Tezkire Yayınları, İstanbul 2015, s. 112.

şekilde bir indirim politikası yürütülemez. Siyasal alanda ise politikalar yine uzun vadeli olarak kurgulanır ve ittifak planlamaları buna göre yapılır. Bu bakımdan, demokrasilerin vatandaşların taleplerini karşılamaktan daha çok onların haklarıyla özgürlüklerini koruyan rejimler olduğu görülür.

Son dönemde popülist liderlerin otoriter yönetimlere kaydığı iddiaları belirli ampirik örneklerle desteklenebilir. Rusya'da Putin'in durumu bunun en belirgin örneğidir. Halen Rusya'da seçimlerin güvenilirliği kadar muhalefetin özgürce örgütlenmesine ve kendini ifade etmesine izin verilmemesi başlıca sorun alanlarıdır. Buna karşılık, Latin Amerika'da Venezuela'da Hugo Chavez, sonrasında Nicolás Maduro, Ekvador'da Rafael Correa, Bolivya'da Evo Morales gibi popülist liderlerin ise ülke üzerindeki dış etkiler nedeniyle de iç siyasal dinamiklere muhalefeti tam olarak baskılayacak ölçüde hâkim olduklarını söylemek oldukça zordur. Ancak popülizmin doğrudan otoriter yönetime kayışın nedeni olmadığını altını çizmek gerekir. Örneğin Latin Amerika ve Afrika coğrafyasında bulunan pek çok ülke açısından ne popülizm yenidir ne de otoriter yönetim geleneği. Aynı durumun, komünizmin çöküşünden sonra demokrasiye geçiş sürecini başlatan ancak demokrasisini konsolide edemeyen Rusya için de geçerli olduğu söylenebilir. Bu bakımdan, popülist söyleme sahip iktidarların otokratizme kaymalarının zorunlu bir sonuç olmayacağı belirtilmelidir. Ancak her koşulda popülist söylemin çok da barışçıl olmadığını altını çizilmelidir. Kendi vatandaşlarının bir kısmının ve dış güçlerin ülkenin aleyhine hareket ettikleri ve bunlarla mücadele edilmesi gerektiği yönündeki bir anlayışın çoğulcu bir toplum yapısıyla bağlantısının zayıfladığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Soğuk Savaş sonrasında liberal demokrasilerin insanlığın geleceğine hükmedecek yegâne güç olduğu yönünde geniş bir mutabakat ortaya çıkmıştır. Bu durum, özellikle Batı ülkelerinde sağ ve sol siyaset arasındaki çizgiyi giderek silik hâle getirmiştir. Bir bakıma, liberal ekonomik değerler ve kapitalist sistem üzerinde uzlaşmış, görüş farklılıkları sosyal devlet uygulamaları gibi ikincil mevzular üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak ekonomi ve siyasetin stabil alandan çıkışı ve giderek yoğunlaşan sorunların ürettiği baskıyla karşılaşması bu uzlaşımın da zayıflamasına neden olmuştur. Son dönemde yaşanan ekonomik krizler, nüfus hareketliliği gibi konularda geleneksel siyasal hareketlerin benzer tepkileri verdikleri göz önüne alındığında alternatif bir dil kullanan popülist siyasetçilerin belirli bir toplumsal karşılık bulmaları normal karşılanmalıdır. Bu bakımdan, kriz zamanlarında popülist ve otoriter

siyasetin yükselişe geçmesini doğrudan demokrasinin başarısızlığına bağlamak doğru değildir.

Demokrasiler geçmişte de önemli krizler yaşamışlar ve geçici süreliğine psikolojik üstünlüklerini kaybetmişlerdir. En belirgin örnekleri dünya savaşları olan bu süreçlerin sonunda otoriter ve totaliter yönetimlerin bireylerin ve toplumların hayatlarında yarattığı tahribat, demokrasilerin alternatifsizliğini göstermiştir. Günümüzde yabancılar başta olmak üzere farklı toplumsal kesimlere yönelik olarak dışlayıcı bir dil kullanan popülizmin yükselişinin demokrasinin birlikte yaşama idealine zarar verdiği açıktır. Diğer taraftan bu dilin farklı çevreler tarafından paylaşılması ve aynı keskinlikteki zıddını üreterek bir kutuplaşmaya sebebiyet vermesi başka bir sorundur. Sert ve ayrımcı bir dilin kullanımı, bu dilin yöneldiği toplumsal kesimlerde de benzeri bir yaklaşımın ortaya çıkması sonucunu doğurmaktadır. Ancak bunun kadar açık olan bir diğer gerçek, siyasette popülist ve propagandatîf dilin kullanımının en az demokrasinin tarihi kadar geriye gittiğidir. Yine dışlayıcılık veya ayrıştırma yalnızca son döneme özgü bir durum değildir ve siyasetin özünde bulunur. Bu bakımdan, liberal demokrasilerde farklı fikirlerin her zaman ve her konuda uzlaşması gibi bir hedefin olmadığı bilinir. Önemli olan tüm farklılıklarına rağmen, insanların birlikte yaşayacakları asgari zeminin oluşmasıdır. Aynı durum, otoriterleşme tartışmaları için de geçerlidir. Demokrasilerde seçim başta olmak üzere demokratik sistemin işleyişini sağlayacak mekanizmaların işler durumda olması esastır. Bunun dışında, demokrasinin niteliğini belirleyecek göstergelerin döneme ve duruma göre değişiklik göstereceği söylenebilir. Kuşkusuz gerek ülke içinde gerekse dünya genelinde demokrasinin kalitesini ve standartlarını yükseltmek siyasetçiler ve aydınlar başta olmak üzere farklı toplumsal grupların sorumluluğundadır. Ancak belirli bir süreçte ortaya çıkan siyasal dilin de içinden geçilen dönemin koşullarından bağımsız olmadığı açıktır.

Popülizm ve otoriterleşmenin demokratik kültüre zarar verme potansiyelinin olduğunu sürekli olarak göz önünde bulundurmak gerekir. Ancak aynı zamanda, bunun tersine bir sonuç üreterek demokrasinin güçlenmesine de hizmet etme imkânlarının bulunduğunu da söylemek mümkündür. Zira demokratik sistem içindeki tartışma ortamı, dışlayıcı fikirler kadar barış içinde birlikte yaşama kültürünü savunan düşüncelerin de topluma yayılmasını sağlayacaktır. Farklılıkların bir arada bulunduğu barışçıl bir ortamda yaşamının insanlar için maliyeti çatışma ortamına göre daha düşük; sağlayacağı faydaysa daha yüksektir. Böylece demokrasi karşıtı düşünceler zaman içinde iyiden iyiye marjinalleşecek; demokrasiyi savunanlar ise aralarındaki ayrılıkları bir kenara bırakıp demokratik değerlerde buluşacaklardır. Kaldı

ki popülist hareketler iktidara gelse de bunların izleyeceği politikaların muhalefette kullandıkları söyleme göre daha yumuşak olması beklenebilir bir durumdur Aynı şekilde, tüm bu tartışmalar demokrasilerin eksikliklerini ve hatalı sonuçlarını görme açısından da işlevseldir. Dolayısıyla sisteme yönelik eleştiriler, söz konusu eksiklerin giderilmesini sağlayacak tarzda demokratikleşme adımlarının atılmasını da beraberinde getirecektir. Buradan hareketle, içinden geçilen tüm bu sürecin demokrasinin geliştirilmesi açısından öğretici bir yönü olduğu ve son tahlilde demokrasinin bu süreçten güç kazanarak çıkacağı söylenebilir.

Kaynakça

- BERİŞ, Hamit Emrah, "Faşizm", *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, ed. Ömer Çaha ve Bican Şahin, Orion, Ankara 2013, ss. 287-339.
- BERİŞ, Hamit Emrah, *Siyasal Düzenin Sınırları: Demokrasi, Demokratikleşme ve Katılımcı Siyaset*, Tezkire Yayınları, Ankara 2015.
- BERLIN, Isaiah, "To Define Populism", *The Isaiah Berlin Virtual Library*, <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/lists/bibliography/bib111bLSE.pdf> (Erişim: 09 Eylül 2019).
- BOBBIO, Norberto, *Democracy and Dictatorship*, İng. çev. Peter Kennealy, University of Minnesota Press, Minneapolis 1989.
- BURNELL, Peter, "New Challenges to Democratization", *New Challenges to Democratization*, ed. Peter Burnell ve Richard Youngs, Routledge, London & New York 2010, ss. 1-22.
- CANOVAN, Margaret, *Populism*, Harcourt Brace Jovanovich, New York & London, 1981.
- DAHL, Robert A., *Demokrasi Üzerine*, çev. Betül Kadioğlu, 2. Baskı, Phoneix Yayınları, Ankara 2010.
- DAHL, Robert A., *Siyasi Eşitlik Üzerine*, çev. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2018.
- DAHRENDORF, Ralf, *Demokrasinin Bunalımları: Antonio Polito ile Bir Söyleşi*, çev. A. Emre Zeybekoğlu, İthaki Yayınları, İstanbul 2015.
- DELLA PORTA, Donatella, *Demokrasi Seferberliği: 1989 ile 2011 Yıllarının Karşılaştırması*, çev. Aslınur Akdeniz Brehmer, Kafka Yayınları, İstanbul 2019.
- DEIWIKS, Christa, "Defining Populism", *Living Reviews of Democracy*, Center for Comparative and International Studies, Zurich 2009.
- DOORENSPLEET, Renke, *Rethinking The Value of Democracy: A Comparative Perspective*, Palgrave Macmillan, New York 2019.
- DUNN, John, *Halkın Özgürlüğü: Demokrasinin Hikâyesi*, çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017.
- FINCHELSTEIN, Federico, *Faşizmden Popülizme*, çev. Ali Karatay, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- FUKUYAMA, Francis, *Siyasi Düzen ve Siyasi Çürüme: Sanayi Devriminden Demokrasinin Küreselleşmesine*, çev. M. Murtaza Özeren, Profil Kitap, İstanbul 2018.

- FUKUYAMA, Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli, 2. Baskı, Gün Yayınları, İstanbul 1999.
- GHERGHINA, Sergiu ve Sorina SOARE, "Introduction: Populism - A Sophisticated Concept and Diverse Political Realities", ed. Sergiu Gherghina, Sergiu Miscoiu and Sorina Soare, *Contemporary Populism: A Controversial Concept and Its Diverse Forms*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2013, ss. 1-14.
- GILL, Graeme, *The Dynamics of Democratization: Elites, Civil Society and Transition Process*, Macmillan Press, London 2000.
- GRUGEL, Jean, *Democratization: A Critical Introduction*, Palgrave Macmillan, New York 2002.
- HUNTINGTON, Samuel P., *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, çev. Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996.
- LACLAU, Ernesto, *Popülist Akıl Üzerine*, çev. Nur Betül Çelik, Epos Yayınları, Ankara 2007.
- LEVITSKY, Steven ve Daniel ZIBLATT, *Demokrasiler Nasıl Ölür?*, çev. Derya Dinç, Salon Yayınları, Konya 2018.
- LINZ, Juan J., *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, çev. Ergun Özbudun, 3. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara 2012.
- MARQUEZ, Xavier, *Demokrasi Dışı Siyaset: Otoriterlik, Diktatörlük ve Demokratikleşme*, çev. İsmail Çekem, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- MOUFFE, Chantal, *Sol Popülizm*, çev. Aybars Yanık, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- MUDDE, Cas, "Populist Zeitgeist", *Government and Opposition*, vol. 39, issue 4, 541-563.
- MUDDE, Cas ve Cristobal Rovira KALTWASSER, *Popülizm: Kısa Bir Giriş*, çev. S. Erdem Türközü, Nika Yayınları, Ankara 2019.
- MÜLLER, Jan-Werner, *Popülizm Nedir?*, çev. Onur Yıldız, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- NEWILL, Waller R., *Tiranlar: Gücün, Adaletsizliğin ve Terörün Tarihi*, çev. Dilek Şendil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.
- ÖZKAN, Metin, *Modern-Demokratik Devlette Siyasal Temsil*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019.
- POPPER, Karl, *Bu Yüzyılın Dersi*, çev. Ceyhan Aksoy, 4. Baskı, Serbest Kitaplar, Ankara 2019.
- REVELLI, Marco, *The New Populism: Democracy Stares into The Abys*, İng. Çev. David Broder, Verso, London 2019.
- RINGEN, Stein, *Demokrasi Neye Yarar: Özgürlük ve Ahlaki Yönetim Üzerine*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- SÖZEN, Yunus, *Demokrasi, Otoriterlik ve Popülizmin Yükselişi*, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, İstanbul 2015.
- TAGGART, Paul, *Populism*, Open University Press, Buckingham 2000.
- TANSEY, Oisín, *The International Politics of Authoritarian Rule*, Oxford University Press, Oxford & New York 2016.
- TILLY, Charles, *Demokrasi*, çev. Ebru Arıcan, Phoneix Yayınları, Ankara 2011.
- TOCQUEVILLE, Alexis de, *Amerika'da Demokrasi*, çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

- VANHANEN, Tatu, *Democratization: A Comparative Analysis of 170 Countries*, Routledge, London & New York, 2010.
- WARDETZKI, Barbel, *Siyasette ve Toplumda Narsisizm: Ayartma ve İktidar*, çev. Deniz Cankoçak, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- WELZEL, Christian, "Theories of Democratization", *Democratization*, ed. Christian W. Haerpfer ve başkaları, Oxford University Press, Oxford & New York 2009, ss. 74-90.
- WHITEHEAD, Laurance, *Democratization: Theory and Experience*, Oxford University Press, Oxford & New York 2002.
- YAYLA, Atilla, *Siyaset Teorisine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1998.
- ZAKARIA, Fareed, *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, W. W. Norton Company, London & New York 2003.

Kemalist İdeoloji Bağlamında Kent-Taşra Kurgusu ve Kent Psikolojisi¹

Burak Özer*
Dilvin Özen**

Öz

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde başlayan modernleşme hareketleri Cumhuriyet dönemine geçişte de devam etmektedir. Tanzimat Döneminden başlayan kamusal alandaki kurumsal, yapısal değişimler -süreklilik ve kopukluk bağlamında- ve reformlar erken Cumhuriyet dönemi (1923-1938) süresince yapılan kentsel planlamanın öncüsü niteliğindedir. Kemalist ideoloji ile planlanan kent ve taşra ile ulusal kimlik vatandaşlık inşasını kamusal alan üzerinden kurmaktadır. Siyasal, toplumsal, ekonomik eğilimlerle kurgulanan kent mekanı üretilmekte ve bu mekanın zihinsel çağrışım üretme çabası Kemalist ideoloji ile örtüşmektedir. Kemalist ideolojiyi somutlaştırıp dünyevileştirmektedir. Bu noktalardan hareketle çalışmanın amacı, Kemalist ideolojinin ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte, tüm alanlarda yaşanan değişimlerin, ideoloji ile bağlantılı olarak kentlere nasıl yansıdığını ortaya koymaktır. Dolayısıyla, Kemalizm'in kent kurgusu ile somutlaştırılarak, kamusal hayatın içine -tamamen- nasıl yerleştirildiği ve Kemalizm'in kent psikolojisine etkisi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kemalist İdeoloji/ Kemalizm, Modernleşme, Kent planlaması, Kent psikolojisi.

The Devise of City-Country and City Psychology in the Context of Kemalist Ideology

Abstract

The modernization movements emerging in the 18th century in the Ottoman Empire continues in the early period of Turkish Republic. The institutional, structural changes in the public sphere starting from the Tanzimat Period -in the context of continuity and disconnection -and reforms preceded the urban planning/ urbanization during the early Republican period (1923-1938). The city and the provinces, which are planned in accordance with Kemalist ideology, build the national identity and construct citizenship through the public sphere. The urban space reshaped with political, social and economic tendencies is produced, and the effort of producing mental connotations within this space coincides with secular Kemalist ideology. The aim here is to point out how the changes in all fields are reflected in the cities within connection of Kemalist ideology since its emergence.

Keywords: Kemalist ideology/Kemalism, Modernization, City plnning, City psychology.

1 Bu makale 1-3 Kasım 2019 tarihleri arasında Ürgüp'te yapılan Liberal Düşünce Kongresi'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

*Doktorant | İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyaset Psikolojisi | burakozer1666@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4300-0126

**Doktorant | İstanbul Medeniyet Üni. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi | dilvinozen@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5022-2582 | DOI: 10.36484/liberal.644360
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 96, Güz 2019, ss. 55-72.
Gönderim Tarihi: 8 Kasım 2019 | Kabul Tarihi: 27 Kasım 2019

Giriş

Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerinden itibaren başlayan modernleşme hareketleri, imparatorluğun yıkılmasından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin de temel amacı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşmenin devrim ile değil, tedrici değişim ile yapılması hedeflenmekle beraber istenen yapısal değişimlerin gerçekleştiğini iddia etmek zordur. Yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinde hem kamusal alanı hem de özel alanı içine alan, toplumun tümünü kapsayan devrimler, modernleşme hareketinin kapsamında yer almıştır. Osmanlı Devleti'nden radikal kopuşu amaçlayan Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketleri, Batı'ya tam anlamıyla uyumlu bir devlet ve toplum inşa etmeyi hedeflemektedir.

Erken Cumhuriyet dönemi ile başlayan modernleşme hareketleri ile birlikte, yeni bir ideolojinin temelleri atılmaktadır. Devletin kurucu kadroları tarafından yapılan devrimler ile birlikte, dönemin hakim ideolojisinin Kemalizm olduğu görülmektedir. Belirtildiği gibi toplumun hukuki, siyasi, eğitim, sosyal gibi neredeyse tüm alanlarında devrimler gerçekleştirilmekte ve dönemin ideolojisi, bu devrimlerin içeriğini belirlemektedir. Bu devrimler, beraberinde kentsel ve kırsal alanlarda da değişimleri, dönüşümleri getirmektedir.

Tüm bu noktalardan hareketle, bu çalışmada, erken Cumhuriyet dönemi ile başlayan Kemalist ideolojinin kent alanlarına nasıl yansıdığı ve nasıl görünür hale gelerek bir ideolojinin somutlaştırıldığı meselesi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ancak öncelikle genel olarak ideoloji kavramı ve teorik olarak Kemalist ideolojinin ne olduğuna yer verilecektir. Daha sonra, modernleşme ile birlikte evrensel ve yerel kent kurgusu tartışılacaktır. Kemalist kent kurgusu, yerelde, majör kent örnekleri ile çeşitlendirilecektir. Son olarak, Kemalist ve modern kent kurgusunun toplumsal algısına/psikolojisine değinilip, çalışma sonuçlandırılacaktır.

Kemalist İdeoloji

Kemalizm bir ideoloji midir? Düşünsel arka planı, evrensel değerlerin² yeni kurulan bir ülkenin mi yoksa Osmanlı İmparatorluk mirasından sıyrılmasının hikayesi midir? Düşünsel kaynakları nelerdir ve ideoloji olarak kabul edilenlerden farkları, benzerlikleri nelerdir? Kemalizm, Antonio Gramsci'nin "hegemonya" kavramından yola çıkarak; üstyapının elinde bulundurduğu

2 Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 6 okunu temsil eden (evrensel) ilkeler; Devrimcilik, Laiklik, Devletçilik, Milliyetçilik, Halkçılık ve Cumhuriyetçiliktir. Fırkanın değerleri, Avrupa'daki krallıklara karşı "halk" (bileşenlerle) ihtilallerinden çıkan hak kazanımları ile doğru orantılıdır. Ayrıca modern ulus-devlet pratiklerinin aşamalarını işaret etmek anlamında öncü değerlerdir.

araçlarla, toplumu, politik ve sivil toplum olarak alansal ayrıştırması, üretmesi ve tekrardan üretmesi midir? Bir başka bakış açısıyla, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi reformlarının bıraktığı yerden modernleşme deneyimlerini mi içermektedir?

Kemalizm'e geçmeden önce ideoloji kavramının tanımından yola çıkmak konuyu anlamak açısından da yerinde olacaktır. İdeoloji teriminin kökleri açık olarak bilinmese de kavram olarak Tracy tarafından türetilmiş ve ilk kez 1796 yılında kullanılmıştır. Tracy'e göre ideoloji, yeni bir fikirler bilimi anlamına gelmektedir. İdeolojinin siyasi bir kavram olarak kullanılması ise Marx'ın yazılarındaki kullanımı ile başlamıştır.³ İdeoloji kavramının ilişkilendirilen anlamlara bakıldığında; siyasi bir inanç sistemi, eylem yönelimli siyasi fikirler kümesi olarak anlaşılması, Kemalizm için önemli olan iki şeyden birisi yönetici sınıfının fikirleri, diğeri ise bir siyasî sistemi veya rejimi meşrulaştırmak üzere, resmî olarak ayrıcalık verilmiş fikirler kümesidir. İdeolojinin ilişkilendirildiği bu anlamlara bakıldığında son ikisi Kemalizm'in de bir ideoloji olduğunu göstermede yardımcı olmaktadır.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte başlayan Türk İnkılabı, siyasal ve sosyal alanda ivedi olarak uygulanmaya başlanmıştır. Yapılan inkılaplar ile Batı'ya siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel alanlarda ayak uydurulması amaçlanmıştır. Dolayısıyla Türk İnkılabı bir tür Kemalist modernleşme siyaseti olarak nitelendirilebilir.⁴ Dönem itibariyle yeni devleti kuran kadroları da elinde bulundurmasından dolayı Kemalist ideoloji ya da Kemalizm bu döneme hakim olmuştur. Beriş, bunun sebebinin Kemalizm'in bir devrim ideolojisi ya da devrimci ideoloji olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir; fakat Mustafa Kemal Atatürk hayatta iken Kemalizm resmi olarak ideoloji ya da siyasal düşünce hüviyetini haiz değildir. Bundan dolayı da Kemalizm'in temeli olan altı ok cumhuriyetin ilanından 14 yıl sonra, 1937'de anayasaya girmektedir.⁵

Mustafa Kemal Atatürk'ün dönem itibariyle böyle bir ideolojiyi yaymak, hayata geçirmek gibi bir amacı olmasa da yapılan devrimler ile birlikte toplumun tüm alanlarına bir ideoloji olarak yerleştiği görülmektedir. Amaç, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için modernleşmeyi bu inkılaplar yoluyla gerçekleştirmektir. Modernleşme hareketi, kaldığı yerden, cumhuriyeti kuran kadronun öngördüğü ve planladığı bir hareketin devamıdır. Dolayısıyla bunu

3 Andrew Heywood, "Giriş: İdeolojiyi Anlama", *Siyasal İdeolojiler*, Çev. A. K. Bayram vd., Adres Yayınları, Ankara 2013, ss. 18-39.

4 Nazım İrem, "Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye'de Cumhuriyetçi Muhafazakârlık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakârlık*, Ed. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, ss. 105-117.

5 H. Emrah Beriş, "Kemalist Devrimden Muhafazakar Devrime" *Toplum ve Bilim Dergisi*, 2004, Sayı:34, s. 52.

Kemalizmden bağımsız düşünmek söz konusu değildir. Yani kurulan yeni devlette ve rejimdeki temel amaç çağdaşlaşma yönünü tamamen Batı medeniyetine dönmektir. Bunun için de Batıdaki toplumsal, siyasal kurum ve değerlerin yapılacak reformlarla birlikte ülkeye taşınması gerekmektedir. Bu sebeple Kemalist ideolojiye modernleştirici ideoloji de denilebilir.⁶ Hilafetin kaldırılması, harf devrimi, Cumhuriyet rejiminin benimsenip saltanatın kaldırılması gibi yaşamı etkileyen birçok devrim bu dönemde yapılmıştır. Toplumun kıyafetinin nasıl olacağından, dinini nasıl yaşayacağına (laiklik) kadar devlet müdahalelerde bulunmaktadır. Modernleşme ve Batılılaşma çabasıyla yapıldığına inanılan bu devrim ve değişimler Osmanlı'nın temelde devamı gibi görünse de aslında Türkiye'yi bu devamlılıktan uzaklaştırmakta ve koparmaktadır.

Zürcher, Kemalizm'in Osmanlı'da başlatılan reform hareketlerinin daha cesur ve radikal aşaması olarak görmektedir.⁷ Nitekim Osmanlı'da yapılan reformlar daha yavaş, ılımlı ve sorunlu alanların düzeltilmesi olarak görülebilirken, Kemalist reformların tepeden inmece, düzeltmeden çok yıkıp yeniden bir toplum inşası olduğu iddia edilebilir. *"Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ve kurucu ideolojisi olarak bilinen ve tanımlanan Kemalizm'in siyasal ve toplumsal projesi yeni bir vatan yeni bir toplum yeni bir kimlik ve bu yaratılmış ulus için yeni bir tanımlamakla kalmamış Türk insanı için siyasetin statüsünü ve anlamını değiştirmiştir."* Çelik'in bu alıntısıyla önerilen modelin temeli laik, modern ve Batılı yeni bir Türk kimliğinin yaratılmasına ve Türk ulusunu türdeş ve uyumlu bir bütünlük içinde temsiline dayanan bir düzeni amaçlamaktadır. Bu türdeş toplumun işlevi ise iki şekildedir. Bunlardan birisi dönemin tek parti rejimini meşrulaştırma, diğeri ise, bir dizi yapısal yeniden oluşun yapılabileceği bir yüzey oluşturmadır.⁸ Yeğen, "Kemalizm ve Hegomanya" adlı çalışmasında Kemalizmi; "Kemalizm kendisini epey önceleyen Türkiye'nin modernleşme-Batılılaşma serüvenini belirli bir okuma üzerinden sürdürme girişimlerinden birisi şüphesiz siyaseten en başarılı olanıdır." şeklinde ifade ederken, Kemalizmin iki önemli özelliği üzerinde de durmaktadır. Bunlardan ilki Kemalizm, Türkiye'nin modernleşme-Batılılaşma serüveni içerisinde mümkün olmuş bir ideolojidir. İkinci özelliği ise, bu serüveni özel bir biçimde okumanın/sabitlemenin, yorumlamanın ve sürdürmenin adıdır.⁹

6 Beriş, a.g.m., s. 53.

7 Eric J. Zürcher, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, Ed. Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 44.

8 Nur Betül Çelik, "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, Ed. Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 76.

9 Mesut Yeğen, "Kemalizm ve Hegemonya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, Ed. Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 56.

Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1938)

Klasik anlamda modern ulus devlet oluşturma modeline, Kemalist iktidar döneminde rastlanmaktadır.¹⁰ Modern ulus devlet çatışmalar sonucu kendini inşa etmekte ve istikrarı sağlamak için çeşitli ideolojiler üretmektedir. Bu ideolojiler doğrultusunda, iktidar kendini, vatandaşlarının üzerinden yeniden üretmektedir. Ali Gevgilili *Kemalizm ve Bonapartizm* adlı okumasında, İdris Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması* eserinden alıntılar yapmaktadır. Uzmanlaşmış, eğitilmiş, Avrupa'da eğitim görmüş bürokrat-teknokrat aydın geleneğinin siyasallaşmış hali olan İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet ile iktidarı ile devleti ele geçirdikten sonra sıranın topluma geldiğini anlayacaktı.¹¹ Devleti yönetmekle, toplumu yönetmek aynı değildir. Yönetme yetkisi olabilir ama meşruluğu padişah-sultan gibi geleneksel, alışılmış, kutsal, karizmatik ya da halifelik statüsü gibi sosyal-toplumsal değildir.

Zürcher, *Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları* adlı bölüm okumasında, Kemalist reformların Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği reformlara göre farklı, yeni ve radikal olduğunu tartışmaktadır. Ancak, Kemalizm, Osmanlı entelijansiyasından ve asli unsurlardan faydalanarak Batı referansları ile daha çok hareket etmektedir. Soru "Devlet nasıl kurtulabilir?"dir ve bu sorunun cevapları/çözümleri, askeri ve siyasal olarak verildiğine göre artık soru, "Devleti kuran bileşenler, nasıl bir arada tutulabilir?"dir.¹² Mesut Yeğen, *Kemalizm ve Hegemonya?* adlı kitap bölümünde bu döneme, Kemalist iktidarının kapsam ve performansı itibarıyla "Türkiye'nin modernleşme-Batılılaşma serüveni" demektedir.¹³ Nur Betül Çelik ise, Kemalizm'i "siyasal toplumsal proje" olarak değerlendirmekte ve Türkiye siyasetine farklı bir anlam, kimlik getirdiğini vurgulamaktadır.¹⁴ Levent Köker, *Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi* adlı kitap bölümünde, Kemalizm'i, daha sistemsel, analitik ve ideal olanı ele alarak, "devletin kendi varlık sebebini de tayin etmekte, bu varlığını koruyup sürdürme mantığıyla (raison d'Etat yahut hikmet-i hükümet ile) özdeşleştirilmiş olmaktadır."¹⁵

Kemalist iktidar tarzı ile alakalı metinlerde, kanunlar, ilkeler, reformlar, çeşitli sav ve mitler üzerinden kendini var etmektedir. Laiklik ve Milliyetçilik,

10 Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e, III. Selim döneminden beri modernleşme hareketleri mevcuttur fakat devlet olarak erken dönem Cumhuriyet, ulus-devlet anlamında beden bulmaktır.

11 Ali Gevgili, "Kemalizm ve Bonapartizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, Ed. Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 195.

12 Zürcher, a.g.m., s. 50.

13 Yeğen, a.g.e., s. 56.

14 Çelik, a.g.e., s. 75.

15 Levent Köker, "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, Ed. Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 98.

Jön Türk ideolojisi (1913'ten beri mevcut) gibi. Laiklik, yalnızca devlet ve dinin ayrılması değil, dinin kamu yaşamından çıkarılması ve kalan din kurumları üstünde devletin tam denetiminin kurulması olarak da yorumlanabilir. Aşırı Milliyetçilik biçimi, buna eşlik eden tarihsel efsanelerin (Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi) yaratılmasıyla birlikte, yeni bir ulusal kimliğin oluşturulmasında başlıca araç olarak kullanılmış ve böylece birçok hususta dinin yerini alması istenmişti.¹⁶

Ziya Gökalp için kültür/hars, millidir ve milletin diğerine geçemez, aktarılamaz. Bir milletin kültürü yalnız kendisine mahsustur.¹⁷ Çünkü, kültürün esası, dini, ahlaki, estetik heyecanlarıdır ve bu heyecanlar da milletin en samimi ve en içten duygularıdır. Milletin kendi şahsiyetinin samimi ifadeleri olduğu gibi, bunlara eklenen hususi dili de milletin tarihi ve sosyal hayatının bir aynasıdır.¹⁸ Gökalp'ten sonra Necmettin Sadık Sadak'ın ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun devam ettirdiği milli kültür tasarısı Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi ile milli mite dönüşmektedir. Taha Parla ve Andrew Davison, Kemalist Milliyetçiliği, etnik ve ırksal üstünlük bağlamında tartışmaktadır.¹⁹ Kemalist iktidar tarzındaki Milliyetçilik ideolojisi, bu adımlarla antropolojik ve arkeolojiktir.

Cumhuriyetçilik, 1923'ten beri temel bir ilkeydi. İlk kez 1.Dünya Savaşı'nda vurgulanmış "Halkçılık", ulusal dayanışma ve bütün ulusun çıkarlarını topluluk ya da sınıf çıkarlarının üstünde tutma düşüncesi anlamına gelmekteydi. Olumsuz anlamda, sınıf çıkarlarının inkarına (Kemalizm'e göre, Türkiye'de, Avrupa'daki gibi sınıflar yoktu) ve sınıf esasındaki siyasal faaliyetin yasaklanmasına yol açıyordu.²⁰ Ucuz iş gücü ile beslenen fabrikalar arttıkça, ölçekleri büyüyen bir işçi sınıfı da ortaya çıkmaktadır. Toplumsal olarak sivrilmeye başlayan ve örgütlenen (cemiyet olmaya çalışan) bu sınıf "Halkçılık" ilkesine ters düşmektedir. Yine Halkçılık ilkesinin, köye ve kırsal yapıya bakış açısı; "milletin efendisi" olan köylünün, kapitalist bir üreticiye dönüşmeden ve Pazar ekonomisine eklenmeden köyünde kalması gerektiği üzerinedir.

Devrimcilik²¹, sürekli değişimi ve Kemalist reform programını desteklemeye içten bağlı olma anlamına gelmektedir. Devletçilik, devletin ekonomik

16 Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, ss. 269-270.

17 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s. 19.

18 Ziya Gökalp, *Makaleler III*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1977, s. 381.

19 Taha Parla, Andrew Davison, *Corporatist Ideology in Kemalist Turkey Progress or Order?*, Syracuse University Press, New York 2004, s. 80.

20 Zürcher, *a.g.e.*, s. 52.

21 İnkılapçılık, Atatürk'ün muhafazakar takipçilerinin deyişi ile Reformculuk.

alandaki üstünlüğünün tanınmasıydı.²² Devletçilik, okumalarda da değinildiği gibi korporatizm uygulamalarına denk gelmektedir. Türkiye’de dönemin ekonomik konjonktürü gereği (Büyük Buhran ile) küçülen, kendi içine dönen ve devlet eliyle yönetilen, denetlenen ekonomik yaptırımlar mevcuttur. 1924 yılında, Mütedair Kanunu ile içki üretimi tekel altına alınmaktadır. 1926 yılında, İspirto ve Meşrubat-ı Külliye İnhisarı Hakkında Kanunu ile alkollü içki üretimi ve ithali devlet tekeline verilmektedir. 1925 yılında, Tütün İdare-i Muvakkatesi ve Sigara Kağıdı İnhisarı kanunu ile tütün rejisi satın alınmaktadır. 1925 yılında, Şeker Fabrikalarına verilen İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanunu ile şeker fabrikası kurmak ve işletmek için hükümet izni gerekli hale getirilmektedir. Yine 1925 yılında Liman İşletmeler İnhisarına Dair Kanunu ile liman tekeli kurulmaktadır. Kanunlarla kapitalizmden (ya da devlet kapitalizmi) farklı bir iktisadi politika izlenmektedir. Bu durum, Ahmet Makal’ın metninde kapitalistleşmesi geç olan otoriter korporatizm olarak değerlendirilmektedir.²³ Geç kapitalistleşmek ile geç ulus devlet modelini yakalamak arasında paralellik mevcuttur. Ulusal birliğini geç gerçekleştirmiş ülkelerde demokrasi anlamında huzursuzluklar yaşanmaktadır. Makal’ın ve Parla’ya getirdiği eleştirisi “Türkiye korporatif değil, sadece otoriterdir.” şeklindedir. Türkiye otoriterdir ama otoriter olmak, yapılan korporatist²⁴ yaptırımlar sonucudur. Dolayısıyla sadece otoriterdir demek, sadece sonucu ifade etmektir. Nitekim merkezden uzaklaştıkça, taşralara gidildikçe bu otoriterliğin beden değiştirildiği görülmektedir. Bu noktada, Kemalist iktidar, parti taşra örgütlenmesi ve bütünleşmesi için taşrada nüfuzlu toplumsal kesimleri, aileleri kullanmaktadır. Partinin taşra örgütleri, kendi çıkarlarına göre ekonomik ve politik güçlerini kullanmaktadır. Bu konu Murat Metinsoy tarafından vurgulanmaktadır. Parti bu otoritesini hakim aileler üzerinden kurmaya çalışmaktadır. Seçimlerde iktidar olmaya çalışan adaylar çeşitli ittifaklar kurmakta ve alanda çatışmalar yaşanmaktadır.²⁵

Taşra hakimiyeti sembolik değerlerle de merkeze bağlanmaya çalışılmaktaydı. Devletin bankası olan Ziraat Bankası’nın bulunduğu yine militarist adlarla var olan caddeler, sokaklar kurumlar, Mustafa Kemal Atatürk heykellerinin bulunduğu anıtlar, parklar vs. Bahsedilen altı ilke, 1937’de Türk Anayasasına eklenmektedir. Hepsini birlikte Kemalizmin devlet ideolojisini;

22 Zürcher, a.g.e., s. 265

23 Ahmet Makal, “Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları”, *Toplum ve Bilim*, 2002, Sayı 93, s.196

24 Korporatist devlet anlayışı, dönemin baskın ideolojilerinden (liberalizm, kapitalizm ve sosyalizm gibi) bağımsız, yasama yürütme ve yargı, kısacası güçler ayrılığını kendi iktidarına yasal özerklik oluşturmak için kullanan otoriter eğilimler gösteren devlet refleksidir.

25 Murat Metinsoy, “Kemalizmin Taşrası: Erken Cumhuriyet Taşrasında Parti, Devlet ve Toplum”, *Toplum ve Bilim*, 2010, Sayı: 118, s.127

okullarda, basında ve orduda aşılamanın dayanağını oluşturmaktadır. Kemalizm; Türk dini olarak tanımlanmaktaydı.²⁶

Modernleşme Pratikleri Bağlamında Kent Kurgusu/ Planlaması

İlk bölümde Kemalizmin temel amacının modernleşme ile birlikte çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak olduğu belirtilmektedir. Evrensel bazda modern ulus devlet pratiklerinden olan (Londra, Berlin ve Paris örnekleri ile) kent planlaması, 19. yüzyıl kentlerinin temel karakteri haline gelmektedir. Büyük ve cazibe merkezi olan kentler, nüfus hacimleri ve nüfuslarının getirileri (kültürel, ekonomik, geleneksel, sınıfsal yapıları gibi) ile kentin yönetimi için kontrol edilmesi gereken konular arasına girmektedir. Kentlerdeki görünüm ve alanlar, kent planlaması ile şekillenirken, kent sakinlerinin özelliklerine ve direnişlerine (oyun oynama, rol yapma gibi) göre ikinci bir hal almaktadır. Böylelikle, mekanlar/kamusal alanlar, çeşitli iktisadi, siyasi ve sosyal dönüşümler yaşarken, modernizmin klasik çelişkisi olan kopukluk ve süreklilik halleri oluşmaktaydı. Kent, bir yandan endüstriyel, modern ulus mekanyken, bir yandan da inanç, etnik, sınıf, hiyerarşi ve toplumsal cinsiyeti “içeren” mekan olma halini sürdürmektedir.

Kamusal alan tartışmaları, Avrupa referansları ile dönemsel/yüzyıllara göre değerlendirilmektedir. Jürgen Habermas, kamusal alanı burjuvazi ve pratikleri üzerinden kurmaktadır.²⁷ Michel Foucault ise kamusal alanı, insan bedeni üzerinden iktidar üretilen alan olarak, temelde üç dönem ile tartışmaktadır. Birinci dönem; kamusal alan, siyasi iktidarın 16. ve 17. yüzyıllar arası, cezalandırma eylem biçimleri ile açıklanmaktadır. Cezaların, insanların gözü önünde, gösteri gibi sergilenmesi hem iktidarın kendini insanlar arasında tekrar üretmesini hem de kamusal alanı iktidar aklına göre şekillendirmesini sağlamaktadır. İkinci dönem ise; 17. ve 18. yüzyıllarda, modernleşmenin getirdiği kurumlar aracılığı ile kamusal alandan alınarak, kapatılmaya ve toplumdan ayırıştırılan mekanlara geçmektedir. Bu durum toplumsal denetimi ve disiplini kapalı kurumlar (hapishaneler, tımarhaneler, ıslahevleri gibi) üzerinden inşa etmektedir. Son evre ise, üçüncü dönem olarak değerlendirilen 19. ve 20. yüzyıllardaki durumu açıklamaktadır. Bu da “panoptizm” yani “gözetim” toplumuna dönüştüğüdür.²⁸ Siyaset ile stratejinin iç içe girdiği, modern-ulus-devlet inşası, aktörleri ve kurumları, iktisadi eğilimler, anayasallaşma gibi

²⁶ Zürcher, a.g.e., s. 265.

²⁷ Jürgen Habermas, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 87.

²⁸ Michel Foucault, *Büyük Kapatılma*, Çev. Işık Ergüden ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s. 237.

durumlar, 18. ve 19. yüzyıl deneyimlerini oluşturmaktadır. Bu bileşenlerle yönetmek, başka bir sanat haline dönüşmektedir. Yönetimsellik; evrim süreci içinde yönetimin ortaya çıkma sebebi olan yönetilecek öznelerin kendine duyduğu ihtiyaçtan sıyrılıp, kendi varlığını gerekli kılan bir olguya dönüşmektedir. Artık devletin yönetim alanları siyaset ile sınırlı kalmaz ve şeylerin yönetimi olarak bahsettiğimiz günlük hayatın küçük detaylarına işlemeye başlamaktadır. Daha iyi bir kontrol için daha çok bilgi, daha çok bilgi için daha iyi kontrol gereklidir.²⁹ Yönetim, öznelerle beraber, kurum ve mekanlarla bir düzeni işaret etmektedir.

Kentle/kamusal alanla beraber tahakküm altına alınmaya çalışan heterojen toplum, baskı ve ikna politikaları ile homojen bir kodlamanın içine girmeye başlamaktadır. Ancak kent mekanı maddi bir üründür, yıllardır değişen, değiştiren, değişmekte ve değişecek olandır. Bu alandaki temsiliyet, mal ve hizmetlerin sunumuna, tüketime göre çeşitli eşitsizlikler, çelişkiler oluşmaktadır. Lefebvre, mekanın yeniden üretilmesini ve sosyal ilişkileri, devlet eliyle kentsel toplumsal mekanda ve gündelik hayatın içinde gerçekleştiğini belirtmektedir.³⁰

Kemalizm'in Kent Yaklaşımı

Modern ulus devletin Türkiye yerelindeki yansıması Kemalist Dönemdir.³¹ Türkiye modernleşmesi ve kent planlaması, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yani Tanzimat Dönemi reformları ile ilişkilidir. Örneğin, İstanbul Altıncı Belediyesi'nin meclisinde tartışılan ve alınan kararlar kent mekanını düzenlemek ile ilgilidir. Kent planlaması ve inşaat faaliyetlerini düzenleyen ilk nizamnameler 1848 ile 1882 yılları arasında başlıca altı nizamname şeklinde çıkarıldı: 1848 Ebniye Nizamnamesi, 1858 Sokaklara dair nizamname, 1863 Turuk ve Ebniye Nizamnamesi, 1875 İstanbul ve Belde-i Selasede yapılacak Ebniyenin Suret-i İnşaiyesine dair nizamname, 1877 Dersaadet Belediye Kanunu ve 1882 Ebniye Kanunu gibi.³² Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş mücadelesi içinde, Osmanlı Devleti'nden miras alınan kent planlaması (yangın, deprem, hijyen ve ulaşım gibi konular/başlıklar ile şekillenen planlar), birçok zorluk (ekonomik, çok kültürlü olma hali gibi) içinde devam etmektedir. Modernleşme hareketleri, toplumsal bir karşılığı olmaksızın

29 Michel Foucault, "Yönetimsellik", *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, Çev. Işık Ergüden, Ferda Keskin ve Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005, ss. 264-287.

30 Erbatur Çavuşoğlu, *Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2016, s. 24.

31 Tek parti; Cumhuriyet Halk Fırkası, tek millet; Türk, tek ideoloji; 6 Ok uygulamaları ile.

32 Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti; Değişen İstanbul*, Çev. Selim Deringil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1996, s. 42.

yapılmaya ve dayatılmaya devam etmektedir. Bu haliyle “elitist” ve “halka rağmen halk için” olarak adlandırılmaktadır.

Erken Cumhuriyet döneminde, yerelde Cumhuriyet Halk Fırkası ile özdeşleşen ama evrensel anlamda modern-ulus devlet anlayışını yansıtan 6 ok ilkelerine göre toplumsal düzenlemeler yapılmaktadır. Ancak bu düzenlemeler dört başlık altında yoğunlaşmaktadır. Birincisi, Cumhuriyet öncelikli olarak, çok etnikli ve çok kültürlü nüfusundan (Kürt, Ermeni, Rum gibi etnik aktörleri dışarıda bırakarak) tek bir “ulus” yaratmaktadır ve devlet kurgusu bu ulus üzerinden inşa edilmektedir. İkincisi ise “resmi ideolojiyi”, geleneksel İslam çerçevesinden daha seküler bir alana taşımaktır. Bu durum da evrensel devlet koşullarının içinde bulunduğu “rasyonellik” ve “pozitivizm”dir. Cumhuriyet ideolojisinin kamusal alanda yaptığı bir başka değişiklik ise toplumsal cinsiyete bağlıdır. Kadın, Cumhuriyetin en önemli figürlerinden biri olmaktadır ve kadının toplumsal hayata katılımı artmaktadır. Dördüncü başlık ise, dönemin ve devletin koşullarına bağlı olan ekonomik eğilimler ile ilgilidir. O da kalkınmadır. Kemalist kent planlaması, partinin altı ilkesi ve temelde bu dört başlığın ışığında gerçekleşmektedir. Kemalizm’in kent planlaması veya kent yaklaşımlarında da temel amaç aynı şekilde kentlerin Kemalizm ile uyumlu olmasıdır. Bu uyum ile birlikte kentlerin ana ilkeleri; demokratik, laik, evrensel hukuk ile uyumlu, insan haklarına saygılı kent yönetimi anlayışıdır.³³ Kent mekanındaki “bilimsel”, “teknik”, “yasal”, “stratejik”, “yapısal” uygulamalar, manipülatiftir. Kent stratejisi veya ideolojisi, yapısal değişiklikleri içerirse de, güce/iktidara hizmet etmektedir.³⁴

Hem ulus-devlet hem de Türkiye Cumhuriyeti kentlerinin -öncelikli master plan olarak İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentler- modernleşme pratikleri bağlamında, Mustafa Kemal Atatürk, kent planlama projeleri oluşturmak için adımlar atmaktadır. İlk olarak, Berlinli mimar Dr. Carl Christoph Lörcher (1884-1966), İstanbul ve Ankara için imar planları oluşturmaktadır.³⁵ Ankara’nın başkent seçilmesinden sonra “başkent”e uygun olan kent projesi için Alman kent plancısı Hermann Jansen (1869-1945) 1928’de seçilmektedir ve Jansen, imar planını 1932’ye kadar uygulamaktadır.³⁶ Jansen, imar planını,

33 Çetin Göksu, “Kemalist Kent Modeli Denemesi ve Türkiye’nin Geleceği”, *Aydınlanma 1923 Bağımsız Kemalist Düşünce Dergisi*, 2004, Sayı: 51, s. 40.

34 Henri Lefebvre, *The Production of Space*, Çev. D. Nicholson-Smith, Basil Blackwell, Oxford 1991, s. 375.

35 Goethe Enstitüsü, *Bir Başkent Oluşumu; Türkiye için Modern ve Planlı bir Başkent Kurmak: Ankara 1920-1950*, Goethe Enstitüsü, <http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/sta/trindex.htm> (Erişim: 12 Ekim 2019)

36 Goethe Enstitüsü, *Bir Başkent Oluşumu; Hermann Jansen*, Goethe Enstitüsü, <http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/sta/trindex.htm> (Erişim: 12 Ekim 2019)

Ankara'nın coğrafi, fiziki koşullarının yanında, toplumsal koşullarına göre dizayn etmektedir.³⁷

Jansen Planı ile Ankara, "güzel", "hijyenik" ve geniş/ferah caddeler (motorlu taşıtlar için), bulvarlar, meydanlar, anıtlar, yeşil alanlar/parklar ile donatılmaktadır. Örneğin Ulus Meydanı, kentin bürokratik ve politik mekanıdır. Zafer Anıtı, 1. TBMM binası, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Atatürk Büstü bu mekanın temel unsurları olarak göze çarpmaktadır. 1950'lere doğru ise, meydana, finansal ve ticari özellikler de eklenmektedir.³⁸ Bunun yanı sıra, Ankara, merkez-kır aksı hiyerarşisi içinde olan, bahçeli evlerle -yerleşim alanları olarak- çevrelenmektedir. Ankara, Anadolu kasabası halinden, modern bir başkent kimliği kazandırılmaya çalışılan bir kent haline gelmektedir.

İstanbul ve İzmir planlarını hazırlamak üzere, başta Fransız kent tasarımcısı Henri Prost (1874-1959) olmak üzere, 1936 yılında, 150 yabancı mimar-plancı Türkiye'ye davet edilmektedir.³⁹ İstanbul için oluşturulan plan, Ankara'ya nazaran, daha zorludur. Çünkü İstanbul, Ankara gibi Anadolu mekanı değildir. Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarının önemli kenti ve başkentidir. Tarihsel süreçler içinde yüzyıllardır kurgulanmıştır. Dolayısıyla Prost'un planı, "güzelleştirme" temeli üzerine kurulan, geniş ve bağlı yolları ile Haussman tarzı bulvarlara sahip, güçlü Batı Avrupa kentlerini hatırlatan bir imaj çizmektedir.⁴⁰ İstanbul'u planlamak, İstanbul'un sahip olduğu karakteristik, yerleşmiş değerleri nedeniyle daha zor ve uzun zaman alan bir hale dönüşmektedir. İstanbul, Ankara gibi net, modern kent tahayyülü olan ve erken dönem Cumhuriyetinin resmi ideolojisinin mekansallaştırmasının yoğun yaşandığı bir kent değildir. Ancak mekanın sekülerleşmesi ve millileşmesi bağlamında, İstanbul'da da adımlar atılmaktadır. İstanbul, sosyo-kültürel anlamda zengin, kozmopolit, çok dilli, etnik ve dini unsurların kemikleştiği ve bu unsurların kentsel mekanı belirleyiciliği ile işleyen bir kenttir. Bu kentsel dokuyu da koruyarak, Prost öncülüğünde birtakım ideolojik (ulusal, seküler) tarihi ve arkeolojik adımlar atılmaktadır. 1936-1950 yılları arasında Türkiye'de olan Prost, İstanbul için birçok belediye başkanı ile görev yapmaktadır. İstanbul için hazırlanan "master plan", kenti 3 bölgeye ayırmaktadır; tarihi yarımada, Beyoğlu, Anadolu yakası. Daha sonra, temel

37 Arkitektuel, "Hermann Jansen'in Ankara Planı", Arkitektuel, <https://www.arkitektuel.com/hermann-jansenin-ankara-planı/> (Erişim: 12 Ekim 2019)

38 Nuray Bayraktar, "Tarihe Eş Zamanlı Tanıklık: Ulus ve Kızılay Meydanlarının Değişim Süreci", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, s.31.

39 İpek Akpınar, "İstanbul'u (Yeniden) İnşa Etmek: 1937 Henri Prost Planı 2000'den kesitler II: Cumhuriyet'in Mekanları/Zamanları/İnsanları", *Doktora Araştırmaları Sempozyumu Kitabı*, Ed. Elvan Ergut ve B. İmamoğlu, Dipnot yayınları ve ODTU yayınevi, Ankara 2010, s. 107.

40 Akpınar, a.g.e., s. 107.

meseleleri; ulaşım, tarihi eserlerin, anıtların ve silüetin (Boğaz, Çamlıca ve tarihi yarımada gibi) korunması, yolların genişletilmesi, hijyenik görüntü oluşturmak ve konut-çalışma alanlarının belirlenip ayrıştırılması gibi konularla kurmaktadır.⁴¹ Böylelikle özgür, eşit, genç kamusal mekan oluşturulmak istenmektedir. Ancak, siyasi plan ve partilerin eğilimleri, ekonomik şartlara ve toplumsal reflekslere göre İstanbul mekanı, 1950'ler, 1980'ler ve hatta günümüze kadar değişip dönüşmektedir. Bu durum, kent mekanının yaşayan bir organizma olduğunun başka bir kanıtıdır.

Yeni kent anlayışının uygulanması sadece Ankara ve İstanbul gibi büyük kentlerde değil, küçük kent ve ilçelerde de etkisini göstermektedir. Bu kapsamda Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'un bir ilçesi olan Yalova ile küçük bir kent olan Dersim/Tunceli örneklerini değerlendirmek mümkündür. Yalova, Osmanlı Devleti tarihinde, Bursa ve İzmit kazalarına bağlı bir kasabadır. 2 Haziran 1929'da Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği üzerine çıkarılan bir kanun gereğince, Yalova ilçe yapılarak, İstanbul'a bağlanmaktadır. Kurtuluş Savaşı sonrasında, 19 Ağustos 1929 tarihinde ilk defa Yalova'ya giden Mustafa Kemal Atatürk, Yalova'ya bağlı olan Termal'in yeniden inşasını sağlamakta ve Termal Oteli'nin bir süre ziyaretçisi olmaktadır. 1929 yılında, Yalova'da yapılan "Millet Çiftliği"nin inşasında, ağaç için binanın taşındığı/yer değiştirdiği köşk⁴² yine buradadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün, "Kurtuluşa öncü" ve "Benim Kentim" olarak bahsettiği Yalova, 1930 yılında İstanbul'un ilçeleri arasına katılmaktadır.⁴³ Dersim/ Tunceli, erken dönem Cumhuriyetinin özgün siyasal, sosyal ve yönetsel uygulamalarından biridir. 25.12.1935 tarihinde yayınlanan 2884 sayılı yasaya göre, yalnızca ilin değil, bölgenin, yönetiminden, adına birçok başlığı içeren değişiklikler yapılmaktadır.⁴⁴ Bu kanuna göre yapılan değişiklikler, ilin heterojen toplumsallığını, devletin homojenleştiren yönetim pratiklerine bırakılmaktadır. Dersim/Tunceli, sahip olduğu etnik ve dinsel farklılıkları ile, diğer kentlerde görüldüğü gibi, kent deneyimini aynı şekilde yaşamaktadır. Güvenlik ve risk temalarının ön planda olduğu kent, hükümet konağı ve merkez karakolu etrafında çevrelenen merkez meydan ve caddelerden oluşturulmaktadır. Devlet, iktidarını, yerini ve çıkarlarını korumak adına, devlet aygıtlarını ayrıştırmaktadır.⁴⁵ Ancak Dersim örneğinde devlet, aygıtlarında beden bulmaktadır. Baskı ve ideolojik aygıtları ile kent mekanındadır.

41 Akpınar, a.g.e. s. 110

42 "Yürüyen Köşk" olarak adlandırılmaktadır.

43 Yalova Belediyesi, "Yalova Tarihi", <http://www.yalova.gov.tr/yalova-tarihi>, Yalova Belediyesi, <http://www.yalova.gov.tr/yalova-tarihi> (Erişim: 12 Ekim 2019)

44 TBMM, "Kanun Tutanağı, TBMM, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc016/kanunbmmc016/kanunbmmc01602884.pdf (Erişim: 12 Ekim 2019)

45 Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özişik, İletişim Yayınevi, İstanbul 1994, s. 30.

Büyük kentlerle eş zamanlı olarak, ülkenin bütün kent ve kasabaları, kurucu ideolojinin kent tasarımı modellerine uygun kurgulanmaktadır. Bu kurgu, kent mekanının merkezinde olan Cumhuriyet Meydanı, Atatürk Bulvarı, hükümet konağı, belediye binası, kurtuluş mücadelesi ilgili ya da modern figürlü anıt veya heykel ile tamamlanmaktadır. Merkeze çıkan yollar ve cadde-ler, parklar, devlet kurumları yine kuruluş ideolojisi ve resmi tarihler alakalıdır. Örneğin; İstanbul Belediyesi tarafından Avusturyalı heykeltıraş Heinrich Kripllel'e yaptırılan Atatürk heykeli, 23 Ağustos 1926 yılında Sarayburnu'na dikilmektedir ve açılışı dönemin belediye başkanı tarafından yapılmaktadır. Heykelin konulması için seçilen Sarayburnu noktası stratejiktir. Heykelin yeri hem Osmanlı İmparatorluğu'nun simge saraylarından biri olan Topkapı Sarayı'nın önüdür hem tarihi yarımada'nın egemen konumundadır hem de Mustafa Kemal Atatürk'ün İstanbul'dan Samsun'a hareket ettiği yerdir.⁴⁶ Heykel ile sembolik yerlere yeni ulusal ve seküler manalar kazandırılmak istenmektedir. Aynı yıl; Konya'ya, 1927 yılında Ankara'nın Ulus Meydanı'na, 1928 yılında Taksim Meydanı'na, 1930 yılında Kırklareli'ne, 1932'de İzmir'in Konak Meydanı'na ve Samsun'a dikilen heykel ve anıtlar dikilmektedir. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden kısa süre sonra heykel ve anıtlara saldırıların artması üzerine, 31 Temmuz 1951'de 5816 Sayılı Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun yürürlüğe girmektedir.⁴⁷

Kent mekanında yerini alan başka bir aktör de bankadır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve erken dönem Cumhuriyet döneminde kurgulanan modern kent mekanında 19. yüzyılın sonlarında kurulmuş olan Ziraat Bankasıdır. Tarımdan, ticarete, esnaftan, zanaatkara ekonomik anlamda yardımcı olan Ziraat Bankası, 1923'te şube ve sandık sayısını 110'dan 300'e çıkarmaktadır. Şube sayısındaki bu büyük artış birçok kent mekanında banka şubesinin yer almasını beraberinde getirmektedir.

Kentlerdeki bu değişimler, Osmanlı ve İslami kent profilinin aksine, modern, hukuki, kurumsal, liberal, kozmopolit, Batı perspektifli ve sekülerdir. Kent mekanındaki konumlanmalar, iş bölümleri, kentlerle ilgili yasal düzenlemeler vs. ne liberal ne de sosyalist adımlardır. Devlet kontrolünde gerçekleşen adımlar, Taha Parla ve Andrew Davison'un vurguladığı "Kemalist ideolojideki korporatizm" çizgisindedir.⁴⁸ Kültürel reformlarla somutlaştırılan ulus-devlet alanlarına dönüştürülmektedir.

46 Faik Gür, "Atatürk Heykelleri ve Türkiye'de Resmi Tarihin Görseleşmesi", *Toplum ve Bilim Dergisi*, 2001, Sayı: 90, s. 160.

47 En Son Haber, "Türkiye'de Yapılan İlk Atatürk Heykeli", <https://www.ensonhaber.com/turkiyede-yapilan-ilk-ataturk-heykeli.html> (Erişim: 12 Ekim 2019)

48 T. Parla, A. Davinson, *Corporatist Ideology in Kemalist Turkey. Progress or Order?* Syracuse University Press, New York 2004.

Kentin Psikolojik Algısı

Kentleşme, modern toplumların oluşumudur. Çok sayıda insan, kırsal bölgelerden, sosyal, politik, ekonomik sebeplerle kentlere, endüstriyel alanlara doğru göç etmekte ve kentsel merkezlerin hacmini, karakterini değiştirip dönüştürmektedir. Kenti şekillendiren, dönüştüren hem fiziksel hem de sosyal çevre oluşturan hareketlilikler, belirli alanlarda belirli ilişkiler üretmektedir. Modern kamusal alanın tarihsel bir olgu ya da norm olarak nasıl oluştuğuna bakmak, siyasetten, kültüre, medyadan kente birçok alanın konusudur. Habermas'tan alıntılan Meral Özbek, "Kamusal alan, her şeyden önce, toplumsal yaşamımız içinde kamuoyuna benzer bir şeyin oluşturulduğu alandır."⁴⁹ vurgusu ile kamusal alanın tarihsel ve toplumsal temellerine değinmektedir. Georg Simmel, modern yaşamın hızı, karmaşıklığı ve parçalanmasının, yasal kurallar ya da paranın mübadelesi üzerine kurulanlar gibi mahrem olmayan, standart ilişkilerin sayısını artırdığını ileri sürmektedir.⁵⁰ Kentin sakinlerinin zihinlerini şekillendiren modernite, kentin mekanlarını ve insanlarını da üretmektedir. Kamusal insanı, kamusal alanı üstünden anlamlandırmak gerekirse; kamusal alan, aralarında aile bağı ya da yakın bağlar olmayan insanlar arasındaki birliktelikleri ve karşılıklı sözleşme (taahhüt) bağlarını ifade eder. Arkadaşlık ya da aile bağlarından çok, bir kitleye, bir halka ve politik bir uygulamaya, alana ilişkin bir bağıdır. Kamusal alanın dışında kaldığı düşünülen alana da, özel alan denilmektedir. Richard Sennett'e göre, özel alan, kendi başımıza, ailemizle ve yakın arkadaşlarımızla baş başa kaldığımız alandır. Bu iki genel tanım, modern zamanın diliyle tanımlanmaktadır.⁵¹ Kamusal sözcüğü herkesin denetimine açıkken, özel sözcüğü, aile ve arkadaşlarla daha anlamlı, sınırlı, sıcak, samimi, güven ve duyguların hakim olduğu bir alan olarak görülmektedir. Sennett samimiyetin üstüne duruyor, bu kavrama karşılık olarak da maskeleyme kavramını kullanıyor. Samimiyet ve sahicilik özel alana ait bir kavramken, maskeleyme (taklit, mimesis, öyleymiş gibi vb.) kamusal yaşamda takınılan tavidir.⁵² Kentler, dönemin sosyo-ekonomik ve kültürel çeşitlilik anlamında merkezidir. Ayrıca, ulus-devlet inşası ile şekillenen, siyasetin, devletin, siyasi partilerin, cemaatlerin konumlandığı, birçok insana umut vadeden, göç alan kentlerdir. Kentler, aynı zamanda kamusal mekanlardır. Devasa parklar, meydanlar, kurumlar, sokaklar, caddeler, kafeler, hanlar, eğlence mekanları, tiyatro ve opera salonları gibi mekanlar, artık herkesin

49 Meral Özbek (ed.), "Önsöz", *Kamusal Alan*, Hil Yayınevi, İstanbul 2004, ss. 9-10

50 Tony Bilton vd., *Sosyoloji*, Çev. Kemal İnal, Yeliz Kartal, Nurgök Özkale, Siyasal Kitapevi, Ankara 2008, s. 37.

51 Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013, s. 32.

52 Sennett, *a.g.e.*, s. 44.

“var olduğu” alanlardır. Kamusal alanlar, yükselen burjuvazi sınıfı mensupları, oluşan işçi sınıfı, eşler, çocuklar vs. herkesi kapsayan ve bu kapsamı kendi bildiğine göre gerçekleştiren mekanlardır. Bu sosyal adetler, kendi ritüellerini insanlara aktarmaktadır. Örneğin tiyatro, opera, vapur, tramvay gibi mekan ve lojistik teknolojiler kişiye zaman mefhumu kazandırmaktadır. Bu mekanlara giderken ya da bu araçları gündelik hayatta kullanırken, diğer sosyal kodlar oluşturmaktadır; nasıl giyinilmeli, nasıl konuşulmalı ya da tam tersi olarak, ne yapılmayacağı öğretilmektedir.

Örneğin Türkiye’deki toplumsal görüntü; iş ve eğitim hayatında olan, yüzü traşlı erkeklerin yanında başörtüsüz kadınlar, sağlıklı, okul üniformalı çocuk ve gençler, (başkent) Ankara önderliğinde, modern mimari ile yapılan Cumhuriyetin kamu binalarının olduğu kentler, gösterilerin, performansların sergilendiği ulusal tiyatrolar, senfoni orkestrası, opera ve bale, övünülen/gurur verici bir tarım, demiryolu, fabrikalar ve barajlar ile ilgili olan fotoğraflara yansımaktadır.⁵³ Bu görüntü, dönemin baskın ve egemen görüntüsü haline gelmektedir. *Son dönem Kemalizmin enerjisinin önemli bir bölümünü, kılık ve kıyafetin düzenlenmesine hasretmesi ve bunu kamu alanını devletleştirerek yapmasının ardında, “Garplı” simgelerle toplumsal hiyerarşide üstün konumda bulunanların, yani Cumhuriyet elitlerinin, “şarklı” simgelerin kamusal alanda daha fazla görünüyor olmasını, kendi üstün toplumsal statülerini alt bir tabakanın tehdit edışı olarak algılamaları da etkili olmuştur.*⁵⁴ Modernleşme ile atılan adımlara uygun hareket eden insanların yanı sıra, gelenekselliğini, kimliğini muhafaza edip, değerleri için mücadele eden, kent mekanında kaçış çizgileri oluşturan insanlar mevcuttur. “Mevcut iktisadi aklın belirlediği modern kent ve modern birey tahayyülü, kentler üzerinde de önemli bir baskı yaratarak geleneksel-modern çelişkisini körüklemiştir.”⁵⁵

53 Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, University of Washington Press, Washington D.C. 1997, s. 8

54 Ahmet İnsel, “Giriş”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, Ed. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 21.

55 Erbatur Çavuşoğlu, a.g.e., s. 52.

Sonuç

mekan politiktir...
mekan, ideoloji ya da politikadan ayrılabilir bir bilimsel bir obje değildir:
ve mekan her zaman politik ve stratejik olagelmıştır...
her ne kadar homojen gözükse de mekan sosyal bir üründür.
Henri LEFEBVRE

Osmanlı Devleti'nden alınan kent mirası, kapalı, ayrıştıran, dinsel ve etnik görünümüdür. Son dönem Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet modernleşmesi ile kent mekanı; kent reformları ve yasaları ile kabul edilen değişimlerin olduğu, tasarlanmış meydanlar, caddeler, parklar ve planlanmış imar projeleri ile yaşayan canlı somut mekanlara dönüştürülmektedir.

Erken dönem Cumhuriyet kuruluş ideolojisi, mekanı, toplumsal dönüşümün fiziki ortamı haline getirmektedir. Kent, modernitenin kurallarına göre işleyen, kontrollü, hakim ve kurumsal olmaya başladıkça, kentte olan/yaşayan insan da, onu çevreleyen kodlara göre şekillenmektedir ve o alanı şekillendirmektedir. Mekan, toplumsal, siyasal ve ekonomik eğilimlerle kurgulanmaktadır. Bu kurgu, kamusal alanın kullananlarını da yaratmaktadır. Kentsel mekan, araç ve yaya trafiği olan, hiyerarşik geometrik tasarımdır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden alınan çarpık ve toplumsallıkla bağı kopuk kent planlaması, Cumhuriyet döneminin ulus-devlet yaratma ve kapitalist modern dünya ile bütünleşme pratikleri ile devam etmektedir. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte girilmiş olunan modernleşme süreci kurucu iktidarın şekillendirmesiyle olduğu görülmektedir. Bu şekillendirme toplumun tüm alanlarında olduğu gibi kent planlamasında da görülmektedir. Kent merkezlerinin, caddelerinin ve sokaklarının cumhuriyetin hakim ideolojisi olan Kemalizm ile örtüşür şekilde dizayn edildiği görülmektedir. Cumhuriyet ile başlanan yolculukta kentlerdeki heykeller daha çok lider ve liderin yanında mücadele etmiş kişileri hafızlarda kalıcı kılmak adına önemli lokasyonlarda konumlandırılmıştır. Aynı zamanda sokak ve cadde isimleri de aynı sürecin ürünü olarak görülmektedir. Bu yolculukta yapılanlar ve hedeflenen değerler (barış içinde, huzurlu, homojen görünümlü, eşit gibi) eleştirilmektedir, dezavantajlı, çelişkili ve rövanşist bulunmaktadır. Bu dönemlerde kurgulanan mekanlar, kendinden sonraki dönemler için hem bir mücadele

hem de tekrardan üretilmeye aday mekanlardır. Nitekim devamında gelen iktidarlar ve siyasi ideolojiler incelendiğinde bu açık bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla Kemalizm ile başlayan günün siyasi ideolojisinin toplumun her alanına yansıtılması anlayışı diğer siyasi düşünceler içinde referans olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- AKPINAR, İpek Y, "İstanbul'u (Yeniden) İnşa Etmek: 1937 Henri Prost Planı", 2000'den kesitler II: Cumhuriyet'in Mekanları/Zamanları/İnsanları Doktora Araştırmaları Sempozyumu Kitabı, Dipnot yayınları ve ODTU Yayınevi, Ankara 2010, ss. 107-124.
- ALTHUSSER, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- ARKITEKTUEL, "Hermann Jansen'in Ankara Planı", <https://www.arkitektuel.com/hermann-jansenin-ankara-planı/> (Erişim: 12 Ekim 2019).
- BAYRAKTAR, Nuray, "Tarihe Eş Zamanlı Tanıklık: Ulus ve Kızılay Meydanlarının Değişim Süreci", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Ankara 2013, Sayı: 1 ss. 20-35.
- BERİŞ, H. Emrah, "Kemalist Devrimden Muhafazakar Devrime" *Toplum ve Bilim Dergisi*, 2004, Sayı:34, ss. 49-58.
- BILTON, T. vd., *Sosyoloji*, Çev. Kemal İnal, Yeliz Kartal, Nurgök Özkale, Siyasal Kitapevi, Ankara 2008.
- BOZDOĞAN, Sibel, KASABA, Reşat, *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, University of Washington Press, Washington D.C. 1997.
- ÇAVUŞOĞLU, Erbatur, *Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi*, Ayrıntı Yayınları İstanbul 2016.
- ÇELİK, Nur Betül, "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, Ed. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, ss. 75-91.
- ÇELİK, Zeynep, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti; Değişen İstanbul*, Çev. Selim Deringil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- EN SON HABER, "Türkiye'de Yapılan İlk Atatürk Heykeli", <https://www.ensonhaber.com/turkiyede-yapilan-ilk-ataturk-heykeli.html> (Erişim: 12 Ekim 2019)
- FOUCAULT, Michel, "Yönetimsellik", *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, Çev. Işık Ergüden, Ferda Keskin ve Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005, ss. 264-87.
- FOUCAULT, Michel, *Büyük Kapatılma*, Çev: Işık Ergüden ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.
- GEVGİLİLİ, Ali, "Kemalizm ve Bonapartizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, Ed. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 192- 196.
- GOETHE ENSTİTÜSÜ, "Bir Başkent Oluşumu; Türkiye için Modern ve Planlı bir Başkent Kurmak: Ankara 1920-1950", <http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/sta/trindex.htm> (Erişim: 12 Ekim 2019).
- GOETHE ENSTİTÜSÜ, "Bir Başkent Oluşumu; Hermann Jansen", <http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/arc/jan/trindex.htm> (Erişim: 12 Ekim 2019).

- GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.
- GÖKALP, Ziya, *Makaleler III*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1977.
- GÖKSU, Çetin, "Kemalist Kent Modeli Denemesi ve Türkiye'nin Geleceği" *Aydınlanma 1923 Bağımsız Kemalist Düşünce Dergisi*, 2004, Sayı: 51, ss. 39-42.
- GÜR, Faik, "Atatürk Heykelleri ve Türkiye'de Resmi Tarihin Görselleşmesi", *Toplum ve Bilim*, 2001, Sayı: 90, ss. 147-166.
- HABERMAS, Jürgen, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü* Çev: Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- HEYWOOD Andrew. (2013), "Giriş: İdeolojiyi Anlama", *Siyasal İdeolojiler* Çev. A. K. Bayram vd., Adres Yayınları, Ankara 2013.
- HEYWOOD, Andrew, "Liberalizm", *Siyasal İdeolojiler*, Çev. A. K. Bayram vd., Adres Yayınları, Ankara 2013.
- İNSEL, Ahmet, "Giriş", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, Ed. Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 15-25.
- İREM, Nazım, "Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye'de Cumhuriyetçi Muhafazakârlık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakârlık*, Ed. Ahmet Çiğdem, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, ss. 105-117.
- KÖKER, Levent, "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, Ed. Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 97-112.
- LEFEBVRE, Henri, *The Production of Space*, Çev.: D. Nicholson-Smith Basil Blackwell, Oxford 1991.
- MAKAL, Ahmet, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları", *Toplum ve Bilim*, 2002, Sayı: 93, ss. 173-199.
- METİNSOY, Murat, "Kemalizmin Taşrası: Erken Cumhuriyet Taşrasında Parti, Devlet ve Toplum", *Toplum ve Bilim*, 2010, Sayı 118, ss. 124-164
- ÖZBEK, Meral, *Kamusal Alan*, Hil Yayınları, İstanbul 2004.
- PARLA, Taha, DAVISON, Andrew, *Corporatist Ideology in Kemalist Turkey. Progress or Order?*, Syracuse University Press, New York 2004.
- SENNETT, Richard, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev: Serpil Durak & Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.
- TBMM, "Kanun Tutanağı", https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc016/kanunbmmc016/kanunbmmc01602884.pdf (Erişim: 12 Ekim 2019).
- YALOVA BELEDİYESİ, "Yalova Tarihi", Yalova Belediyesi, <http://www.yalova.gov.tr/yalova-tarihi> (Erişim: 12 Ekim 2019).
- YEĞEN, Mesut, "Kemalizm ve Hegemonya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, Ed. Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 56- 74.
- ZİRAAT BANKASI, "Tarihçe", Ziraat Bankası, <http://www.ziraatbank-kktc.com/hakkimizda/tarihce> (Erişim: 12 Ekim 2019)
- ZURCHER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- ZURCHER, Eric Jan, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, Ed. Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 44-55.

Ludwig von Mises'te Bir Eylem Ontolojisi Olarak Praksiyoloji

Yahya İncetahtacı*

Öz

Çalışmada Mises'in praksiyoloji kavramı incelenmiştir. Mises'e göre insana yönelik yapılacak temel tanım onun eylemde bulunan bir varlık olması üzerinedir. Çünkü bi-zatili eylem olgusunun kendisi, insanın irade ve tercihleri üzerinden belli bir rasyonel düzlemde oluşturduğu anlam evrenine karşılık gelir. Eylem olmaksızın insan tüm bağ-lamlardan azade bir halde kendisini gerçekleştirme olanağını yitirir. Mises'in geliştirdiği praksiyoloji kavramı, teorik ve sistematik bir bilime karşılık gelmesinden dolayı tarihsel boyutu haiz değildir. Praksiyoloji, içeriğe dair unsurların bütününe paranteze almak suretiyle eylemi biçimsel olarak incelemeye tabi tutar ve onu sabit ve değiş-mez bir düzlemde konumlandırır. Eylem bu doğrultuda, salt biçimsel olarak evrensel kategoriler üzerinden tanımlanırken; içerik, her türlü olumsallığa açık olarak kabul edilir ve eylem bağlamında özdeşlik ile oluş biraraya getirilir. Herhangi bir insan belli kategoriler üzerinden özgürce eylem yapabilme kudretine sahip olarak kabul edilir. Mises'in praksiyoloji kavramının biçim ve içerik, özdeşlik ile fark arasındaki dikotomi-yi ortadan kaldıran özgürleştirici bir ontolojiye karşılık geldiği ortaya koyulacaktır.

Anahtar kelimeler: Ludwig von Mises, Praksiyoloji, Eylem ontolojisi, İnsan eylemi, Eylembilim.

Praxeology as an Action Ontology in Ludwig von Mises' Thought

Abstract

In this study, Mises' (1881-1973) concept of praxeology (science of human action) is examined. According to Mises, a human can only be defined as an action being. Because the fact of action itself corresponds to the sphere of meaning which is created by human will and preferences on a certain level of rationality. In this way, without action, one loses the possibility of self-realization in all the contexts. The concept of praxeology developed by Mises in this direction does not represent a historical situation since it corresponds to a theoretical and systematic science. Praxeology treats the action formally by parenthesizing all the elements of the content and positions it in a fixed and constant plane. In this way, action is defined purely formally over universal categories, while content is considered open to all kinds of contingency, and integrity is achieved between identity and being. Accordingly, any person is considered to have the power to act freely on certain categories. The main argument of this study is that Mises' concept of praxeology corresponds to a liberating ontology that eliminates the dichotomy between form and content, identity and difference.

Keywords: Ludwig von Mises, Praxeology, Action ontology, Human action, Action-science.

*Doktorant | Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü | yincetahtaci@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1636-563X | DOI: 10.36484/liberal.647679
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 96, Güz 2019, ss. 73-89.
Gönderim Tarihi: 16 Kasım 2019 | Kabul Tarihi: 27 Kasım 2019

Giriş

Mahiyet üzerine odaklanan ya da ne'liği arayan düşüncelerin doğrudan varlığa yönelik sorgulamalarda bulunmaları, ontik sınırlar içerisinde yer alan herhangi bir varlığın o varlık haline gelmesini sağlayan özelliklerini bulma arzusunun doğal bir sonucu olarak kabul edilebilir. Bu tip düşünceler açısından var olan, ancak varlığın belirlediği bir "sahne"de özdeşlik üzerinden açığa çıkabilir; bu bakımdan çelişkili olan ve dolayısıyla evrensel olana yaslanmayan herhangi bir *theoria* edimi, var olanın gündelikliği ve çeşitliliği içerisinde kaybolarak, varlık olma statüsünü yitirirken, hakikat ile ilişki kurabilecek tüm bağlardan yoksun kalır.

Buna göre insanı salt kültürel bir varlık olarak tanımlayan düşünceler *noumen*, *eidos* ya da *idea* vb. kavramları "bilinmez"liğinden ötürü yadsıyan yaklaşımlar, varoluşu mutlak anlamda öze önceleyen ve özü belirleyen olmaktan öte belirlenen ilinekler toplamı şeklinde kabul eden felsefeler, yaşamın dil içerisinde kurulduğuna yönelik görüşler ya da insanı kök-sap,¹ *rizom* olarak tanımlayan anlayışlar bahse konu kayboluşla malul olmak durumundadır. Bir diğer ifadeyle sabit bir "nedir?" düzlemi üzerine yerleşmeksizin "nasıl?" sualine verilecek her türlü cevap özdeşlik çerçevesince ilke ve temelden yoksun olmakla karşı karşıyadır.

Bununla birlikte Hume ya da Nietzsche ile nüveleri ortaya çıkan, ancak münhasıran post-modern dönemde merkeze yerleşen fark felsefesi kendisini bütünüyle özdeşlik düşüncesinin karşısına konumlandırır. Bu minvalde oluşa karşılık gelen varlığın anlamını sabitlemek; mutlak ya da evrensel kategoriler dâhilinde bir ontoloji geliştirmek mümkün değildir. Anlam durmaksızın yeniden anlamlandırılarak çoğullaşmak durumundadır;² varlık ise her daim yıkılıp yeniden kurulan, bu suretle hiçbir hal ve şart altında belirli bir çerçevenin içerisine alınamayan bir akışkanlık üzerinedir.

Nitekim söz konusu düşünceye göre varlığı konumlandırmaya çalışan *logos* merkezli mevcudiyet metafiziğine karşılık gelen modernite, tümelin tikeli kısılcasına aldığı, bireyin reddedildiği, otorite ya da devlet aygıtının insanı bilinçten, duygulardan ve dolayısıyla belli bir hikâyeden yoksun bir niceliğe indirgediği bir dönem ve anlayışa karşılık gelir. Bu doğrultuda post-modern düşünürler tarafından *zorba hiyerarşilerin* üzerine yükselen metafizik düzlem *dekonstrüksiyona* tabi tutulur; *nominalist* bir yöntemle majör olan

1 Gilles Deleuze, Felix Guattari, *Capitalism and Schizophrenia, A Thousand Plateaus*, çev: Brian Massumi, London 2008, s. 23.

2 Alain Badiou, *Nietzsche, Anti-Felsefe Seminerleri*, çev: İsmet Birkan, Sel Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 36.

her ne varsa usturadan geçirilerek yalnızca minörün varlığı olumlanır ve insan yersiz yurtsuz bir varlık olarak oluşa tabi olan ve arzulayan bir bireyden ibaret kabul edilir.

Öte yandan tümel-tikel, majör-minör, teori-pratik vb. dualiteler karşısında gösterilen tavra yönelik modernitenin öncesi ile sonrası arasında herhangi bir farktan bahsedilebilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Söz konusu her iki dönemde de diyalektik yerini yadsımaya bırakırken varlık tek boyutluluğa indirgenmek durumunda kalır ve özdeşlik ile oluş arasındaki bağ bütünüyle yadsınır. Bu bakımdan her iki yaklaşımın da insan ve mutluluk arasındaki açmazı gideremediği açıktır.

Bu durum karşısında güç ve rıza üzerinden tümelleştirilen tikel ile tümeli tamamen yadsıyan ve salt tikeli olumlayan anlayış ve pratikler arasındaki dikotomiden çıkabilecek özgürleştirici bir ontolojinin olabilirliği üzerinde durmak ya da diğer bir ifadeyle tekildeki evrensel olana uzanan bir düşüncenin imkânını aramak, felsefenin belki de en başta gelen görevi olarak önümüzde durmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmamız Mises'in (1881-1973) *praksiyoloji* kavramı üzerinden söz konusu imkâna yönelik bir arayışı amaçlar. Praksiyolojinin (eylembilimi) özgürleştirici bir ontoloji olarak anlaşılabilme olasılığının olup olmadığı sorusuna, çalışmamız içerisinde de görüleceği üzere olumlu cevap verilir. Birey tarafından gerçekleştirilen tekil eylemlerdeki evrenseli arayan ve formel bir anlayışa karşılık gelen praksiyoloji, çalışmamızın temel savına göre "özdeşlikle oluşu bir araya getiren özgürleştirici bir eylem ontolojisine" karşılık gelir. Nitekim Mises bu kavram üzerinden insan gerçeğini yakaladığını düşünür; ona göre insan ancak eylem yapan bir varlık olarak tanımlanabilir.

Özetle çalışmamız praksiyoloji kavramının etraflıca irdelenmesi suretiyle, onun tekildeki evrenseli ortaya koyan bir ontolojiye karşılık geldiğini göstermeyi amaçlar. Bu bakımdan praksiyolojinin birey odaklı olması ve eylemin içeriğine olumsal olarak bakması onun özgürleştirici özelliğine işaret ederken; kategorilere karşılık gelen evrensellik boyutu ise ontolojisine karşılık gelir. Böylece tekil olan ile evrensel arasında bir bağ tesis edilir ve insan özgür bir varlık olarak eylem yapabilme ve dolayısıyla oluş içerisinde hakikate yönelme imkânına kavuşur.

Eylem ve Bilim Terkibinin Mahiyeti

Mises'in bir terkip üzerinden oluşturduğu praksiyoloji kavramı, ihtiva ettiği unsurlardan dolayı ilk bakışta bir *oksimoron* olarak görülebilir. Nihayetinde bahse konu kavram eylem ve bilimin bir araya getirilmesinden teşekkül eder. Bilindiği üzere bilim doğada sürekli tekrar eden olguları kaim kılan yasaların keşfiyle ilgilidir. Bu anlamda en genel tanımıyla bilimsel bilgi doğrulanmış bilgi olarak kabul edilir. Gözlem ve deneylerle elde edilen olgulardan çıkarılan bilimsel bilgide fikir, tercih ya da kişisel kanaatlerin yeri yoktur; bu bakımdan bilim olabildiğince nesnel bir hüviyet arz eder. Nitekim Aristoteles bilimsel bilgiyi şu şekilde tanımlar:

Bilimsel bilgi, öznenin bir şeyin şansı eseri veya geçici olarak bilinmesine karşı koşulsuz olarak bilinmesini ifade eder. Bilimsel bilgi varlığının veya olgunun bilgisi değil, bu olgunun bağlı olduğu sebeplerin bilinmesidir. Koşulsuz bilimsel bilgiye konu olan şeyin, olduğu şeklin dışında başka bir şey olarak düşünülmesi hiçbir zaman mümkün değildir.³

Görüldüğü üzere Aristoteles bilimsel bilgiyi tüm rastlantılardan ya da ilenksel (şans) olandan azade kabul eder. Bu bakımdan bahse konu bilgi türü koşulların bütününe ihata etmek ve her daim belli bir sabite üzerine bulunmak durumundadır. Şüphesiz bilime dair yapılan bu tanımlama özellikle yirminci yüzyıl başlarından itibaren tartışmaya açılır. Sözelimi teori-gözlem arasındaki ilişkide birincil rolün gözleme ait olduğuna yönelik kabul yanlışlanmak durumunda kalırken, Popper hiçbir şekilde gözlemler üzerinden mutlak doğruya ulaşılamayacağını gösterir. Bunun yanında Kuhn ve Feyerabend benzeri isimler tarafından bilimin rasyonelliği ve nesnelliği eleştiriye tabi tutulur. Ancak yine de bilim düzleminde nesnelliğin sağlanabilmesi adına insana dair öznel faktörlerin paranteze alınması başat şart olarak temayüz eder. Bu bakımdan eylem, Aristoteles örneğinde kurgulandığı gibi ancak determine edildiğinde ya da olumsuzlukların bütününden arındırıldığında bilimselleşebilir.

Öte yandan tabiatı gereği eylem, nasılın bilgisi üzerinden hayata geçirilen *poetik* bir *techne* faaliyetine indirgenemeyecek bir yapıdadır. Çünkü söz konusu *techne* düzleminde öznenin karşısına konumlandırılan nesne, kendinden dolayı tercih edilmezken, varlık araçsallaştırılarak ihata edilir. Özne başlangıcı ve sonu net bir şekilde belli olan böyle bir faaliyet içerisinde nesnesine mutlak anlamda tahakküm kurar.

Oysa eylem için öngörülebilir bir sondan bahsetmek mümkün değildir; her bir eylem olumsuzluklara açık olması hasebiyle kendisini başlatan özneyi aşar

3 Hasan Yücel Başdemir, *Çağdaş Epistemolojide Bilginin Tanımı Sorunu*, Hititkitap Yayınları, Ankara 2011, s. 37.

ve bu anlamda eyleyen özne hem eyleyen hem de maruz kalan bir vasfı haiz olur. Bu itibarla eylemin geleceğe yönelik bir olgu olarak öne çıkması, onun ihata edilebilirliğini imkânsızlaştırır. Nitekim özgürlük kavramı kendisini tam da bu belirsizlik içerisinde gösterebilir; çünkü her adımın net bir şekilde belirlendiği, başın ve sonun sınırlandığı bir düzlemde özgür bir eylemin icrasından bahsetmek mümkün değildir. Bu doğrultuda bilim ile eylemin birbirlerine indirgenemez düzlemlerde kendilerini kaim kıldıkları açıkça görülür.

Eylemin Formel Olarak Belirlenişİ

Giriş kısmında da değinildiği üzere eylembilimi anlamına gelen praksiyoloji kavramı özgürleştirici bir ontolojiye karşılık gelir. Bu doğrultuda Mises, bilim ile eylem arasındaki ilişkiyi bilimin doğasına ve insanın özgürlüğüne aykırı düşmeden kurmak adına praksiyolojiyi eylemin içeriğinden yalıtarak oluşturur. Buna göre praksiyoloji salt formel yapıyı haiz şekilde eylemin nasıl'lığını ele almaktan öte, onu var kılan kategorileri belirler. Bu şekilde eylem içerik boyutunda her türlü etkilenime açık olarak görülürken biçimsel açıdan sabitlenir. Praksiyoloji, eylemi kaim kılan kategorilerin, bir diğer ifadeyle eyleme yüklenen ve onu belirleyen fiillerin karşılığı olarak belirginleşir. Mises bu durumu şu şekilde ifade eder:

Praksiyoloji teorik ve sistematik bir bilimdir, tarihsel değildir. Çalışma alanı, tüm çevresel, tesadüfi ve somut aksiyonların bireysel durumlarına bakılmaksızın aslında insan eylemidir. Anlayışı, asıl hadisenin maddi içeriğine ve belli özelliklerine göndermede bulunmaksızın saf biçimseldir. Varsayımlarında ve çıkarsamalarında ima edilen şartlara tam karşılık gelen tüm durumlar için geçerli olan bilgiyi hedefler. İfadeleri ve önermeleri tecrübelerden çıkarılamaz. Matematik ve mantıkta olduğu gibi önseldir.⁴

Görüldüğü üzere praksiyoloji içerikten bağımsız olduğundan dolayı zamana ve mekâna tabi değildir. O, tekil ve bu suretle olumsal olmak durumunda olan her türlü eylemi var eden evrensel kategorilere karşılık gelir. Bu bakımdan praksiyoloji eylemle etkileşim halinde olan olguların bütünü, bir diğer ifadeyle oluşu özdeşlikle bir araya getirerek ikiyi birleyen bir ontoloji tesis eder.

Öte yandan eylemi formel bakımdan belirlediğinden dolayı insana dair hiçbir bilim de praksiyoloji olmadan yapılamayacaktır. Çünkü hiçbir eylem kategoriler olmaksızın var olabilme ya da kendisini gösterebilme imkanına sahip değildir. Nitekim ileride de görüleceği üzere eylem belli bir rasyonalite ile amaca matuf olarak icra edilen ve geleceğe yönelik olan bir varoluş tarzına karşılık gelmektedir.

4 Ludwig von Mises, *İnsan Eylemi*, çev: İsmail Aktar, Liberte Yayınları, Ankara 2008, s. 35.

Bu itibarla belli bir amaç gütmeksizin bilim adamının incelemeye tabi tutacağı herhangi bir olgudan bahsedebilmek dahi imkân dâhilinde olamayacaktır. Dolayısıyla praksiyoloji algıların belli bir bağlam üzerinden anlamlı bir bütün haline gelmelerinin zemini olarak kendisini gösterir. Bir diğer ifadeyle praksiyoloji zemini olmaksızın insanın karşısındaki varlığı algılayabilmesi dahi mümkün olamayacaktır.

İnsan ve Bilinç Arasındaki İlişkinin Mahiyeti

Çalışmamızın bu aşamasına kadar praksiyoloji kavramını oluşturan olgular ele alınırken, praksiyolojinin eylemin içeriğinden öte muhtevasını belirlediği hususuna değinildi. Buna göre praksiyoloji, eylem ile bilim arasındaki dikotomiye insanı özgür şekilde belirli kategorilere göre eyleyen varlık şeklinde tanımlayarak aşar. Başka bir ifadeyle insan sahnede diğer insanlarla birlikte var olduğu halde bütünüyle belirlenen bir varlık olmaktan çıkarken, kendi hikayesini oluşturma imkanına kavuşur. Bu aşamadan itibaren çalışmamız içerisinde eylemi belirleyen kategoriler üzerine odaklanılacak ve formal olmak bakımında eylemin nedir'liği sorusuna cevap aranacaktır.

Bilindiği üzere özgürlük, ancak belli bir bilinç tarafından tanınmakla var olabilecek ve bu doğrultuda belli koşullar altında uygulamaya geçebilecek bir varoluş tarzı olarak ortaya çıkar. Bu itibarla içerisinde bulunduğu koşullardan habersiz olan bir insanın herhangi bir amaçla özgürce eyleme olanağı imkân dâhilinde yer almaz. Bir diğer ifadeyle mutlak olarak maddeye bağlanmış ya da koşullardan uzak bir varlık olarak tanımlanmış herhangi bir bilincin fonksiyonel olma imkânı olamayacaktır. Nitekim her eylem bir faile işaret ettiğinden dolayı, "ben" bilinci olmaksızın eylemin kuvveden fiile geçebilme olanağı da söz konusu değildir. Dolayısıyla üzerinde durduğu zeminden habersiz olan bir insanın benliğine dair herhangi bir yargıda bulunabilmesi olası görülemez; Marcel Proust'un deyimiyle nerde olduğunu hatırlayamayan bir insanın kim olduğunu bilebilmesi mümkün değildir.⁵

Bu doğrultuda Mises, insanın ontolojik olarak bilinçli bir varlık olmasına vurgu yapar.⁶ Bilinç, insanla hayat arasında belli bir anlam sferinin kurulmasını sağlar; çünkü insan bilinciyle "ben" yargısına varma imkanına kavuşur. İnsan bilinç ile olgulara anlamlar yükler ve onları belli bir bağlama yerleştirir; bu suretle kendi ve çevresi arasında uzlaşıya vararak, belli bir hikâyeye sahip olur.

5 Marcel Proust, *Kayıp Zamanın İzinde, Swann'ların Tarafı*, çev: Roza Hakmen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 11.

6 Mises, a.g.e., s. 13.

Bununla beraber tek başına bilinç üzerinden yapılacak insana yönelik herhangi bir tanımlama, insanı tek boyutluluğa indirgemek suretiyle kısır ve kendine dönük bir şekilde son bulma riskiyle de karşı karşıyadır. Bir diğer ifadeyle bilinçli olmakla insan, salt izleyici konumunda sahneyi gören, temaşa eden, bu şekilde *theoria* faaliyetini gerçekleştiren bir *theati*'den, izleyiciden ibaret kalabilir. Oysa özgürlük temaşanın yanında sahnede kendi iradesiyle rol alabilen bir aktör konumunda olmayı da gerektirir.

Bu doğrultuda Mises insanı amaçlı şekilde eylemde bulunan bir varlık olarak tanımlar. Şu halde insan sadece bilinçli bir varlık değildir; o aynı zamanda eyleyen bir varlıktır. Anlamak ve eylemek arasında ise herhangi bir yarıktan ya da dualiteden bahsetmek mümkün değildir.⁷ Nitekim Mises bu düşüncesiyle *vita activa* ile *vita contemplativa* arasındaki keskin sınırı silikleştirir.⁸ İleride de görüleceği üzere Mises eylemi aklın yan dalı olarak gördüğünden dolayı söz konusu iki edim arasında bir birliktelikten hatta ondan da öte bütünsellikten bahseder.⁹ Bu bakımdan praksiyolojiye göre insan kompartümanlara ayrılmış şekilde tanımlanamaz; insan hem anlayan hem de bu doğrultuda geleceğe doğru eyleyen ve tüm bunları hayatın içerisinde gerçekleştiren bir varlıktır.

İnsanın eş anlı anlayan ve eyleyen bir varlık olarak öne çıkması onun belli bir iradeyle donatılı olmasından kaynaklanır. Nitekim Mises'e göre eylem, insanın irade beyanına karşılık gelir. Çünkü tabiatı gereği seçme ediminin gerçekleşmesini sağlayan ve bu doğrultuda insanı harekete geçiren irade olmaksızın eylemin varlığından söz edilemez.¹⁰ Bu bakımdan insan bilinçli şekilde aldığı kararlar amacını belirler, söz konusu amaca matuf olarak eylemde bulunur ve bu şekilde hayatla varoluşu arasında belirli bir ilişki kurar.

Bu bağlamda praksiyoloji kendisini eylem sonucu açığa çıkan hal ve tavırları ele alan psikoloji ile eylemin nedenlerini araştıran psikanalizden ayırır. Nitekim söz konusu ayırım insanın özgürlüğünün teminat altına alınması adınadır. Bu doğrultuda Mises psikanalizin "bilinçaltı" kavramıyla praksiyolojinin "bilinçsiz" teriminin ayrı noktalara işaret ettiğini belirtir.¹¹ Bilindiği üzere psikanalize göre bilinçaltı, insan eyleminin temel belirleyicisi olarak temayüz eder. Buna göre insan, eyleminin nedenlerini bilinç düzleminde tam olarak kavrayabilme kudretine sahip değildir. Ancak bu şekilde insan bilinçaltı tarafından belirlenen bir varlık olmak durumunda kalır ve tam anlamıyla

7 Mises, *a.g.e.*, ss. 51-52.

8 Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, çev: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 413.

9 Mises, *a.g.e.*, s. 42.

10 Mises, *a.g.e.*, s. 15.

11 Mises, *a.g.e.*, s. 14.

özgür bir eylem gerçekleştirebilme olanağından yoksun kalır. Dürtü, his ya da içgüdü bilinç ile eylemi birbirlerinden ayırarak, özgürlük ile insan arasında kapatılamaz bir boşluk oluşturur.

Oysa yukarıda da belirtildiği üzere Mises için eylem belli bir niyetle iradenin harekete geçirilmesi suretiyle ortaya çıkan anlamlı ve amaçlı bir davranışa karşılık gelir. Dolayısıyla psikanalitik düşünceden farklı olarak Mises'e göre insan özsel olarak bilinçli bir varlıktır ve bununla beraber bilinçsizlik hali ancak ilineksel olarak ortaya çıkabilir.

Mises'in praksiyoloji kavramı üzerinden eylem ile içgüdü arasındaki özdeşliği kaldırması sadece özgürlük olgusundan kaynaklanmaz. İnsanın rasyonel bir varlık oluşu, ayırımın temelindeki bir diğer etkidir. İçgüdü ekolleri insan eylemlerinin hatta varoluşun bütününe rasyonel olarak izah edilemeyeceğini savunur. Buna göre dürtü, tahrik, his vb. unsurlar tarafından belirlenen insan rasyonel tercihlerde bulunabilme yetisine sahip değildir. Dolayısıyla bu düşünceye göre araçların bilimi olarak kendisini tanımlayan praksiyoloji, tercihlerin rasyonel olarak gerçekleştiğine yönelik yargısından dolayı kökten yanlış olmakla karşı karşıya kalabilir.

Bu doğrultuda Mises öncelikle insan ve hayvan davranışları arasındaki ontolojik farklılığı vurgular.¹² Ona göre hayvan davranışlarının salt dürtülerden kaynaklandıkları bir gerçektir. Ancak insan, dürtüler arasında ayırma gidebilme kuvvetiyle donatılmış bir varlıktır. İnsan amaçlarını belirlemek suretiyle arzularını sınıflandırır, belli bir rasyonel anlayışla araçlarını seçer ve eylemlerini gerçekleştirir. Mises'e göre dürtüye teslim olma tercihi dahi bir eylem olarak kabul edilmelidir.

Öte yandan praksiyoloji kavramına göre "rasyonel eylem" tabiri bir *totoloji* olarak addedileceğinden dolayı "irrasyonel eylem" yargısı da bir *oksimoron* olarak görülmek durumunda kalır. Çünkü her türlü eylemin nihai amacı insanın bulunduğu koşullar içerisinde bazı şeyleri değiştirme arzusuyla ilgilidir. Dolayısıyla eylem, ontolojik olarak rasyonel olmak durumundadır. Mises şöyle der:

Praksiyolojinin konusu olan gerçek şey, insanın eylemi, insan muhakemesi gibi aynı kaynaktan çıkar. Eylem ve akıl birbirlerine uyumlu ve homojendir; hatta aynı nesnenin iki farklı açısı olarak da adlandırılabilir. Eylemin temel özelliklerini saf muhakeme yoluyla berraklaştırma gücüne sahip olan akıl, eylemin aklın bir yan dalı olması gerçeğinin bir sonucudur.¹³

Rasyonellik olgusu aklın edimi olan düşünmeye karşılık geldiğinden ve her bir düşünce faaliyeti birey bazında gerçekleştiğinden dolayı rasyonelite ile

¹² Ludwig von Mises, *Liberalizm*, çev: Yaman Ögüt, Liber Plus Yayınları, İstanbul 2016, s. 41.

¹³ Mises, *İnsan Eylemi*, s. 41.

çoğulculuk arasında bir sebep-sonuç ilişkisi bulunur. Bu itibarla hiç kimsenin bir diğ erinin rasyonel dü zlemde kabul ettiğ i değ er yargılarını ve rasyonellik anlayış ını reddetme hakk ı yoktur. Birey mutluluğ unu arttırma adına dü şünce yoluyla belirlediğ i araçları kullanarak *inter homines esse*, insanlar arası dü zlemde özgürce eylemlerini gerçekleştirir ve bu suretle diğ er insanlar ve dolayısıyla diğ er eylemlerle karşı laş ır. Bu bakımdan her eylem koş ulları dâhilinde ortaya çıkan belli bir rasyonalite üzerinden icra edilir. Dolayısıyla eylem dü zleminde ne büyük harfli bir rasyonaliteden ne de irrasyonaliteden bahsetmek mümkündür. Nitekim diktatörlükler tam da bu anlayış ın reddiyesi üzerinden geliş irler; her bir diktatör kendi rasyonalitesini mutlaklaşt ırmak suretiyle kiş i-lere neyin uygun geldiğ ini ya da neyin mutluluk verici olduğ unu ilan etme ve dayatma hakk ını kendisinde bulur;¹⁴ bu suretle bireyin özgürce eyleme olanağ ını elinden alarak onu nebati (bitkisel) ya da hayvani seviyeye indirir.

Öte yandan rasyonellik dü şüncesi, insanın hata yapma gerçeğ ine de aykırı dü şmez. İnsan elbette amacına aykırı dü şen eylemlerde bulunabilen bir varlıktır. Ancak bahse konu bu tabii durum insanı irrasyonel bir varlık haline getirmez; çünkü yukarıda da değ inildiğ i üzere eylemlerin varlığ ı bilince bağ lıdır. Dolayısıyla bu tip eylemler Mises'e göre rasyonel ve fakat hatalı olarak değ erlendirilir. Nitekim bazı eylemler hayata geç irildikleri dönem içerisinde doç ru olarak nitelendirilirlerken; süreç içerisinde doç rululuk anlayış ı farklı boyutlara evrilir ve söz konusu bilgi yanlı şlanır. Bunun yanında kapalı kültürel yapılar da bilgi akış ı tam olarak gerç ekleş emediğ inden, kullanılan bilginin epistemik açıdan kusurlu olduğ u anlaşılamaz.¹⁵ Mises ş öyle söyler:

Günümüz doktorlarının reddettiğ i ancak yüzyıl önceki kanser tedavisi için belli yöntemleri kullanan doktorlar –günümüz patoloji perspektifinden- kötü eđ itilmiş lerdir ve sonuç olarak verimli değ ildirler. Ancak o insanlar irrasyonel davranış lar içinde de değ ildirler; yapabileceklerinin en iyisini yaptılar. Yüzyıl içerisinde daha fazla doktorun elinde bu tip hastalıkları daha etkin şekilde tedavi edebilecek yöntemler olması muhtemeldir. Günümüz doktorlarından daha verimli olacaklar, ama daha rasyonel olmayacaklardır.¹⁶

Görüldüğü üzere Mises rasyonalite ile verimlilik arasında önemli bir ayırma gider. Rasyonalite bir eylem kategorisi olarak tebarüz ederken verimlilik pratik dü zlemin geliş miş liğ ine bağ lanır. Bu bakımdan verimlilik olgusu her daim zamanın ve mekânın şartlarına göre değ erlendirilmek durumundadır.

Mises'in rasyonellik anlayış ı hem evrensel hem de evrimci boyutlara sahiptir. İstisnasız tüm insanların insan olmak bakımından rasyonel kategori içerisinde eylem yaptıklarına yönelik kabul, Mises'in evrensel rasyonalite

14 Mises, *a.g.e.*, s. 21.

15 Başdemir, *a.g.e.*, s. 147.

16 Mises, *a.g.e.*, s. 22.

anlayışına karşılık gelirken rasyonalitenin koşullara bağımlı olarak belirmesi evrimci düşüncesine delalet eder.¹⁷

Tercih Çeşitleri

Hayatın her anında seçeneklerle karşı karşıya kalma durumu insan için tabii bir hal arz eder. Bu itibarla seçenek olgusu ontolojik olarak bilincin analiz yapabilme melekesinden kaynaklanır. Çünkü bilinçli olmak, peşi sıra insan için neyin imkân dâhilinde olup olmadığının farkındalığını getirir. Dolayısıyla tercih edimi, eylemin temel kategorisi olarak ortaya çıkar.

Öte yandan Mises tercihlere yönelik ayrımlara gider. Ona göre insanın etkileme gücüne sahip olmadığı olgulara yönelik yapılan tercihler, eylem statüsünde kabul edilemezler. O şöyle söyler:

Eylem basitçe tercih belirtme değildir. İnsan olgular ve olayların kaçınılmaz olduğu veya öyle olduğuna inandığı durumlarda da tercihlerini ortaya koyabilir. Öyleyse insan güneşli bir havayı yağmurlu bir havaya tercih edebilir ve güneşin bulutları defetmesini isteyebilir. ... Oysa eylemde bulunan insan seçer, belirler ve amacına ulaşmaya çalışır...¹⁸

Görüldüğü üzere Mises her ne kadar tercihi eylemin bir kategorisi olarak kabul etse de eylemle tercih arasında bir özdeşliğin olduğunu düşünmez. Çünkü insanın gerçekleştirebilme imkânına sahip olmadığı tercihler ile kudreti dâhilinde olanlar, Mises'e göre farklı statüdedirler. Bu anlamda örneğin doğal olgulara yönelik tercihler ya da ütopyik düşünceler eylem kategorisine dahil edilemezler. Sözelimi fay hattı üzerine kurulu bir şehirde depremin olmamasına yönelik yapılacak bir tercih, eylem statüsünde addedilemeyeceği gibi tüm sınıfsal ayrımların ortadan kalkacağı ve mutlak eşitliğin gerçekleşeceği bir toplum tasavvuru da Misesçi anlamda eylem kategorisi olarak kabul edilemeyecektir. Bu itibarla Mises eylemi salt teorik düzlemde var olan plan ve projelerden ayırır ve insan gerçeğinin kendisi olarak nitelendirir.¹⁹

Anlaşılabacağı üzere insanı eyleme sevk eden temel neden bir şeylerin değiştirilmesine yönelik arzudan ibarettir. Nitekim özgürlük bahse konu arzusunun dolayımında kendisini gösterir. İnsan bu şekil bir arzuyla tercihlerde bulunarak eylemini gerçekleştirir. Öte yandan buradaki asıl nokta bilincin bütünden öte parçaya yönelmesiyle ilgilidir; kategorik bir anlayış düzleminde kabul edilmiş bir yaşamın içerisinde eylem yapabilme kudretine sahip olmak

17 Evrimci düşünce için bkz. Başdemir, *a.g.e.*, s. 293.

18 Mises, *a.g.e.*, s. 14.

19 Mises, *a.g.e.*, ss. 14-15.

mümkün değildir. Çünkü böyle bir kabul, analitik düşünceye olanak tanımayacağından dolayı parçaya yönelik bilincin gelişebilmesi de mümkün olmaz.

Bu doğrultuda mutlak mutluluk ya da rahatsızlık halleri arzuların önüne geçerek seçenekleri ortadan kaldıracığından dolayı eylem yapma güdüsüne engel olur. Kısacası eylem, daha iyiye ulaşabilmek ya da daha mutlu olabilmek adına parçaların değiştirilmesi üzerinden hayata geçirilir. Mises söz konusu düşünceyi mutluluk ve hedonizm öğretilerinin esası olarak görür ve Epikürcü Okulu olumlayan bir tavır geliştirir. Mises konu hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade eder:

Epikürcü tüm insan faaliyetinin, hiçbir zaman tamamını elde etmeksizin, hedeflediği şey, eksiksiz mutluluk ve mükemmeliyet durumudur. Bu kavrayışa sahip olma heybetiyle bu felsefenin birçok temsilcisi *haz ve elem (zevk ve acı)* kavramlarının tamamen formel karakterini fark edememiş ve bunlara maddi ve cinsel manalar yüklememişlerdir. Teolojik, mistik ve diğer heteronomus ahlak okulları “daha yüksek” ve “daha asil” zevkleri görmezden gelmekten başka herhangi bir itiraz getiremedikleri için Epikür’ün temelini sarsamamışlardır.²⁰

Bununla beraber praksiyolojiye göre eylem salt pozitif olarak addedilemez. İnsan bilinçli olarak yapacağı tercihlerle aktif şekilde eyleyebileceği gibi, tam aksine pasif bir hal üzerinden eylememeyi de tercih edebilir. Ancak genel kanının aksine Mises için hiçbir şey yapmamak da bir tercih statüsündedir. Bir diğer ifadeyle yapabilme imkânına sahip bulunduğu halde yapmama ya da eylememe yönünde gerçekleştirilecek bir tercih *schole*, bilinçli aylaklık anlamında eylem olarak kabul edilir. Bu bakımdan Herman Melville’nin *Kâtip Bertleby*²¹ isimli eserinde yer verdiği *Bertleby* karakterinin mottosu olan “yapmamayı tercih ederim” tümcesi tam anlamıyla eylem sınıfında yer alır. Bu durumda “eylem sadece icra etmek değil, aynı zamanda yapılması mümkün olanı yapmamak”²² anlamına da gelir. Özetle Mises’e göre sadece pozitif değil, negatif eylem de bir eylem türü olarak addedilir.

Eylem ile Nedensellik Arasındaki İlişki

Temel olarak praksiyoloji, herhangi bir eylemin mutlak ve evrensel statüyü haiz kategoriler olmaksızın icra edilebilmesinin mümkün olamayacağını gösterir. Öte yandan hiçbir kategori, yalın bir halde var olabilme ve eylemi belirleme kudretine malik değildir; dolayısıyla bir eylem ancak tüm kategorilerin birlikteliğinde ortaya çıkar. Söz gelimi bilinç kategorisi olmadan iradede bahsedilebilmesi ya da benzer şekilde rasyonel bir tercihte bulunabilmesi

20 Mises, *a.g.e.*, s. 17.

21 Herman Melville, *Kâtip Bartleby*, çev: Hamdi Koç, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019.

22 Mises, *a.g.e.*, s. 15.

kontenjan dışıdır. Mises bu durumu şu şekilde ifade eder:

Praksiyolojinin başlangıç noktası aksiyomların seçimi ve sürecin yöntemi hakkında karar alma değil, eylemin esasının yansımaları hakkındadır. Praksiyolojik kategorilerin tam ve mükemmel görünmediği yerlerde eylem yoktur.²³

Bununla birlikte yalnız bu kategoriler düzleminde özgürce eyleme imkânı ortaya çıkmaz. Çünkü özgürlük sınırlarının varlığında tebellür edebilen bir olguya karşılık gelir. Bu bağlamda Mises nedensellik olgusunu bir eylem kategorisi olarak kabul eder. Ona göre nedensellik düşüncesi olmadan insanın eylemde bulunabilme imkânı yoktur. Mises şöyle söyler:

Eğer bir taş fırlatılıyorsa atılan taş, tabiat tarafından belirlenmiş bir yol takip eder. Eğer yemek yiyor ve bir şeyler içiyorsa, bedenindeki süreçler benzer şekilde belirlidir. Bütün tabii oluşların şaşmaz ve değiştirilemez kanunlara uyduğu fikriyle birlikte belirli ve sürekli işlevsel ilişkilere dayalı olayların süreciyle ilgili bu bağımlılığı göstermeye uğraşırız. Bu kanunlar insanın hayatına hâkim olur; insan tamamen bu kanunlar tarafından sınırlandırılır. Onun iradesi ve eylemleri, ancak söz konusu kanunların sınırları içinde vuku bulan bir şey olarak tasavvur edilebilir.²⁴

Öte yandan determinizmi mutlak olarak nedenselliğe bağlayan yargılar, nedenselliği rasyonelliğin bir sonucu olmaktan çıkararak insanı sebep-sonuç ilişkilerinden ibaret bir varlık haline getirir. Oysa Mises'e göre eyleme yol açan amaçlar ve amaca giden yolları belirleyen araçlar, söz konusu ilişki türünü önceden varsaymak durumundadır. Bir diğer ifadeyle kuralların olmadığı ve bu şekilde nedensellik düşüncesinin ortaya çıkmadığı bir dünyada seçenekler kendiliğinden ortadan kalkacak, dolayısıyla insanın herhangi bir tercihte bulunabilme ihtimali olmayacaktır; bu doğrultuda eylem yapabilme imkânı ise ortadan kalkacaktır.²⁵ Nitekim böyle bir durumda insanın özgürlüğünden bahsedilemeyecektir. Bu anlamda bir eylem kategorisine karşılık gelen nedensellik, tıpkı diğer kategorilerde olduğu üzere hem eylemin ontolojisini belirlemekte hem de özgürlüğün teminatı olarak işlev görmektedir.

Mises'e göre nedensellik kavramı en geniş bağlamda teleolojik bir düzlemde ortaya çıkar. Çünkü bilindiği üzere teleoloji ilk nedenlerle ilgilenir. Ancak Mises, her ne kadar teleoloji ile nedenselliği insan eyleminin koşullarını sağlayan kategoriler olarak görüyor olsa da, bu iki kategoriye birbirine indirgemeye yanaşmaz.²⁶ Ona göre insan eyleminin mantıksallığı hem teleoloji hem de nedensellik üzerinden sağlandığından dolayı amaç da bahse konu iki kategori üzerinden anlaşılır.

23 Mises, *a.g.e.*, s. 41

24 Mises, *Sosyalizm*, çev: Yusuf Şahin, Liberte Yayınları, Ankara 2007, s. 199.

25 Mises, *İnsan Eylemi*, s. 24.

26 Mises, *a.g.e.*, s.27.

Görüldüğü üzere Mises'e göre insan gerçeği teleoloji ve nedensellik üzerinden anlaşılabilir bir yapıdadır. Söz konusu kategorilere dâhil edilmeyecek herhangi bir olgunun bu itibarla anlaşılabilmesi, insan için anlamlı bir obje olarak görülmesi ve dolayısıyla eylem alanında belirebilmesi mümkün değildir.²⁷ Öte yandan Mises, felsefe tarihini boylu boyunca kat eden ve gide-rilemez bir yarılmaya sebep olan empiristlerle rasyonalistler arasındaki uzlaşmazlığı praksiyoloji kavramı üzerinden çözümler ve bir senteze varır. Ona göre bilginin bütününe teori düzleminde içerilmemesi teoriden kaynaklı bir eksiklik değildir. Kavram ya da teori gerçeğin tam idraki için perspektif olanağı sunan zihinsel araçlardır. Bu anlamda teori ile yaşam, kavram ile hayat arasında dualite hatta ondan da öte dikotomik bir ilişkinin varlığını varsay-mak Mises adına kabul edilemez. O şöyle söyler:

Kavramlar ve teoremler gerçeği tam olarak idrak etmek için bir yaklaşım açan zihinsel araçlardır; kesin olan bütün her şey hakkındaki tüm bilgiler kendilerinde değildir. Teori ile yaşana ve gerçeği değiştirme idraki, birbirinin karşısında olan şeyler değildir. Teorisiz, insan eyleminin genel önsel bilimi olmaksızın, insan eylemi gerçeğinin anlayışı yoktur.²⁸

Tekrar etmek gerekirse Mises eylem ile akıl arasında bir uyum görür. Akıl eylemin temel özelliklerini berraklaştırır, eylem ise aklın tamamlayıcı unsurudur. Çünkü praksiyolojik kategorilerin tam ve kesin şekilde var olmadıkları bir düzlemde eylemin gerçekleşmesi mümkün değildir. Nitekim araçlarla amaçların ayrılmadığı bir durumda kişinin eyleme kuvvesini fiiliyata geçirme olanağı söz konusu olamaz.

Praksiyoloji ile Tarih Arasındaki İlişkinin Mahiyeti

Hatırlanacağı üzere praksiyoloji kavramında eylem, içerik düzleminde oluşa tabi olurken biçimsel olarak özdeşlik mantığı üzerinden kurulur. Buna göre eylem praksiyoloji ve tarihten teşekkül eden iki ana bilim dalına ayrılır. Bu doğrultuda tarih insan eylemlerinin, deneyimlerinin düzenlenmesine ya da daha genel bir ifadeyle eylemlerin içeriğinin sistematize edilmesine karşılık gelir.²⁹ Dolayısıyla bahse konu iki bilim arasında indirgenemez bir farklılık bulunur.

Tarih insanı bir inceleme nesnesi haline getirirken onun ne bugününü ne de yarınını ele alabilir; konusu bütünüyle geçmişe dair olarak teşekkül eder. Çünkü yaşanmış olan geçip gitmiş bir tecrübedir ve Mises'in dediği üzere gelecekte olanların tecrübesi olmaz.³⁰ Oysa bir eylembilimine karşılık gelen

27 Mises, *a.g.e.*, s. 27.

28 Mises, *a.g.e.*, s. 41.

29 Mises, *a.g.e.*, s. 33.

30 Mises, *a.g.e.*, s. 34.

praksiyoloji temel olarak bugün üzerinden gerçekleşir ve bilinemez olana, geleceğe doğru bir atılıma karşılık gelir.

Bunun yanında tarih bilimi, ele alacağı olguları, onları var eden sayısız değişkenle birlikte zorunlu bir indirgemeye tabi tutmak durumundadır. Bu anlamda tarih adeta bir laboratuvar deneyi ile eş düzeyde konumlanır;³¹ içerisinde tıpkı fen bilimlerinde olduğu üzere *ceteris paribus* yöntemiyle tüm şartlar ve olaylar sabit tutulmak suretiyle yalnızca tek bir unsurun değişimiyle ortaya çıkan etkiler incelenir. Tarih her türlü şart ve hal altında olguların tarihinin bakışları doğrultusunda indirgemeye tabi tutulmasıyla elde edilir. Bu itibarla tarih biliminde ideal tip üzerinden ortaya çıkan öznellik kurucu unsur olarak kendisini gösterir. Dolayısıyla tarih düzleminde insana dair ilkelerin elde edilebilmesi mümkün olmaz. Bu bakımdan tarihte değişmez yasalar görmek ya da tarihi süreci genel geçer yasalar üzerinden değerlendirmek esasen tikeli tümelleştirmekten ya da kaosu kozmos olarak görme yanılmasıyla kaynaklanır, çünkü tarih ne bugünün içine ne de geleceğin ufkuna dahil olabilir; o her daim tek zamanlılık olarak anlaşılacak zorundadır. Öte yandan tarihi oluşturan insan, eylemin içeriği olumsuzluklardan arındırılıp yasalara bağlanarak birey olarak mutlak edilgen bir pozisyona mahkûm olur. Mises şöyle söyler:

Praksiyoloji teorik ve sistematik bir bilimdir, tarihsel değildir. Çalışma alanı, tüm çevresel, tesadüfi ve somut aksiyonların bireysel durumlarına bakılmaksızın, aslında insan eylemidir. ...Tarihsel olayların anlaşılmasında hem mantıksal hem de zamansal olarak öncedir. Bunlar tarihsel olayların entelektüel olarak kavranmasının zorunlu şartıdır. Onlar olmaksızın, tarihsel olayların gidişatı bir kaleydoskopik değişme ve kaotik karmaşadan başka bir şey değildir.³²

Mises bu doğrultuda praksiyoloji ile mantık arasında da bir ayrıma gider. Mises'e göre mantık tarihsel bir özellik arz eder; dolayısıyla değişkendir ve bir eylem kategorisi olarak kabul edilebilmesi mümkün değildir. Bu anlamda bugünün mantığı insan öncesi mantıksızlık durumu ile gelecekte ortaya çıkması muhtemel olan bir süper mantık arasında konumlanır.³³ Bunun yanında somut bir birey için de benzeri bir durum görülür. Neticede her birey basit bir hücreden oldukça karmaşık bir memeli organizmaya doğru gelişirken aynı süreç, mantık düzleminde de işler ve insan makul olma yolunda ilerler. Bununla birlikte insanın içeriksel olarak sahip olduğu tarihsel durum praksiyoloji açısından geçerli değildir. Çünkü ilkel insanlarla çağdaşlar ara-

31 Mises, *a.g.e.*, s. 34.

32 Mises, *İnsan Eylemi*, s. 35. Kaleydoskop, ucu buzlucaamlı kapatılmış metal ya da mukavvadan bir boru içine yerleştirilmiş aynaların aracılığıyla, boru içine konulan renkli küçük cisimlerin ve onların görüntülerinin oluşturduğu çeşitli biçimleri gösteren araç.

33 Mises, *a.g.e.*, s. 36.

sında eylem kategorileri bakımından herhangi bir farklılıktan bahsedebilmek imkân dâhilinde değildir. Dolayısıyla modernlerle ilkel insanların eylemleri arasındaki farklılık salt içerik bakımındandır.

Mises, mantık düzlemi içerisinde praksiyolojiyi formel olması bakımından kavramsal ve tümdengelimci olarak tanımlar; ona göre praksiyoloji önsel muhakemeye özdedir. Tam da bundan dolayı cari bilgi düzlemine herhangi bir ek katkıda bulunmaz. Ancak bu onun yaratıcı bir muhakeme yöntemi olduğu gerçeğini de değiştirmez. Mises tümdengelimci muhakeme anlayışının öncesinde bilinmeyen ya da yasaklanmış olan alanları zihne açtığını söyler. Bu bakımdan tümdengelim zihinde var olduğu halde bilinmeyen alanların ifşasını gerçekleştiren önsel muhakemeye karşılık gelir.³⁴

Praksiyoloji Göre Bireyin Anlamı

Praksiyoloji tüm eylemlerin ancak bireyler tarafından icra edilebileceklerini savunur. Eylem bireye has bir mahiyet arz eder; bu bağlamda kolektif eylemler ontolojik olarak bireye bağlı olmak durumundadırlar. Nitekim bir eylem, ancak bireyler tarafından atfedilen anlam sonrasında kolektif olarak kabul edilebilir. Bu doğrultuda Kant'ın, 1789 yılında Fransa'da başlayan olaylar izleyiciler tarafından devrim olarak nitelendirildiği için Fransız Devrimi olarak adlandırılmış ve kabul edilmiştir görüşü, benzeri bir bağlam üzerinedir.³⁵ Başka ifadeyle Mises'e göre "ben" her daim "biz"e öncelikli olmak durumundadır. Çünkü kolektif olan ya da "biz"e dair olanın varlığı "ben"e-bireye bağlıdır. Mises şöyle söyler:

Bir eylemi bireyin eylemi olarak ve diğer eylemi belediye veya devletin eylemi olarak işaretleme anlamdır. Suçluyu devletin kendisi değil, cellat idam eder. Bir grup silahlı adam bir yeri işgal eder. İşgal olayı subayların veya askerlerin üzerine değil, milletlerinin üzerine yıkılır. ... Sosyal kolektif için, bireysel üyelerin eylemlerinin dışında bir mevcudiyet veya gerçeklik yoktur.³⁶

Mises bu şekil bir düşünceyle birey-toplum arasındaki ilişkide bireye öncelik vererek bireyi ahlaka konu bir varlık haline getirir. Çünkü eylem, ontolojisi gereği birey tarafından gerçekleştirilir ve dolayısıyla her bir birey gerçekleştirdiği eylemin sorumluluğunu almak durumundadır. Aksi durum söz konusu olduğunda yani toplum temel birim olarak kabul edildiğinde bireyin kendinde bir varlık ve değer olarak addedilebilmesi mümkün olmaz, bu itibarla birey ancak bir geçiş aşamasından ibaret kabul edilir. Mises kolektif

34 Mises, *a.g.e.*, s. 41.

35 Hannah Arendt, *Kant'ın Siyaset Felsefesi Üzerine Dersler*, der: Ronald Beiner, çev: Devrim Sezer, İsmail İlgar, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 130.

36 Mises, *a.g.e.*, s. 45.

kavramının bilimsel olmayacağını, salt siyasi saiklerden dolayı bireye öncelendiğini düşünür. O şöyle söyler:

Hakikat şu ki kolektivizm, bilimsel bir zorunluluk olarak izah edilemez. Bundan dolayı kolektivizm, bitmiş kavramsal gerçeklik olarak -kelimelerin uygun anlamıyla onları organizmalar ve canlı varlıklar olarak adlandırarak- sosyal birliklerin gerçek varlığını teyit etmekten geri durmaz; diğer taraftan, onları idealleştirir ve Tanrılar haline getirir.³⁷

Bahse konu bu durum yapısalcı düşünürler tarafından savunulan dil-insan ilişkisini de yapı söküme tabi tutar. Bilindiği üzere yapısalcılığa göre bireylerin düşünceleri dilde temellenir. Buna göre akıl sadece dile bağımlı olmakla kalmaz; aynı zamanda dil tarafından yapılandırılır.³⁸ Oysa Mises dilde yaşanan değişimlerin esasen bireyde ortaya çıktığını düşünür. Bu şekilde dilin işlevi bireyde cereyan eder ve birey dil içerisinde kurulan bir unsur olmaktan öte dili araçsallaştıran bir varlık haline gelir. Bunun yanında tıpkı dil gibi Mises devlet, kilise, fabrika benzeri hiçbir oluşumun bireye öncel olduklarını kabul etmez. Tüm bu oluşumlar bireylerin belli eylemleriyle teşekkül eder ve dolayısıyla bireyi anlamadan hiçbir kolektif oluşumun layıkıyla ele alınabilmesi mümkün olmaz.

Sonuç

Öz ve temsil üzerine konumlanan düşünceler, ontik düzlemde yer alan varlıkların bütününe belli bir yer tahsis ederek varlığı köklerden ya da kökenden hareketle açıklarken tikel ya da ilineksel olana yer vermezler; bu doğrultuda onları ya yadsır ya da tümelin içerisinde boy gösteren geçici unsurlar olarak kabul ederler. Oysa oluş ontolojisi kök metafiziğini reddederek olumsal olanı temel alır; bu suretle köklerden dallara kadar belirlenmiş özdeşlik düşüncesinin yerine fark ontolojisini geçirir.

Bu itibarla çalışmamız içerisinde Mises'in praksiyoloji kavramını genel hatlarıyla ele almak suretiyle özdeşlikle oluşu bir araya getiren bir ontolojinin mümkün olup olmadığı sorusuna cevap aranmış ve söz konusu kavramın tam da böyle bir imkânı karşıladığına yönelik bir yargıya varılmıştır. Çünkü praksiyoloji bir tarafta eylemi formel olarak ele alıp eylemin ontolojisine karşılık gelen evrensel kategorileri belirlerken, diğer taraftan içeriği oluşturan olumsallıklara zemin oluşturur. Buna göre herhangi bir insan belli kategoriler üzerinden özgürce eylem yapabilme kudretini haiz olarak kabul edilir.

³⁷ Mises, *Sosyalizm*, s. 51.

³⁸ Ahmet Cevzici, *Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a*, Say Yayınları, İstanbul 2018, ss. 1230-1232.

Öte yandan praksiyolojinin en ayırt edici hususu, onun somut insanın belirli bir zaman ve mekânda gerçekleştirdiği eylemlerle ilgileniyor olmasıdır. Böylece eylemsel bir varlık olarak birey, hiçbir teşekküle feda edilmezken; aynı zamanda sorumluluğu yüklenen bir varlık olarak tanınır. Bu şekilde suç ve ceza unsurları kader, toplum ya da devlet benzeri mekanizmalardan öte doğrudan bireyle ilişkilendirilir.

Praksiyoloji, formel açıdan eylemi ele alarak insanı salt tarihsel bağlamda var olmaktan çıkarır ve onun evrensel özelliklerini tanıır. Bu şekilde insan durumlarından ibaret olan, olaylarla belirlenen bir varlık olmanın ötesine geçer; o her türlü hal ve şartın ötesinde bir benliğe sahip olabilen ve kendisini gösterebilen bir birey olarak dünya sahnesinde arzı endam eder. Bununla birlikte insan olumsuzluklara açık bir varlık olarak görülür. Böylece praksiyoloji tümel ile tikel ya da majör ile minör arasındaki yarığı ortadan kaldıran ve tekildeki evrenseli ortaya çıkaran bir kavram olarak kendisini gösterir. Biçimsel olarak özdeş olduğu halde içerikte kendisini olumsuzlayabilen praksiyoloji ile birlikte insan ne tek başına özdeşlik ne de tek başına olumsuzlama ya da fark olarak görülür; o tam ve özgür bir birey olarak tanımlanır.

Kaynakça

- ARENDDT, Hannah, *İnsanlık Durumu*, çev: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- ARENDDT, Hannah, *Kant'ın Siyaset Felsefesi Üzerine Dersler*, der: Ronald Beiner, çev: Devrim Sezer-İsmail Ilgar, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- BADIOU, Alain, *Nietzsche Anti-Felsefe Seminerleri*, çev: İsmet Birkan, Sel Yayıncılık, İstanbul 2019.
- BAŞDEMİR, Hasan Yücel, *Çağdaş Epistemolojide Bilginin Tanımı Sorunu*, Hititkitap Yayınları, Ankara 2011.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Tarihi-Thales'ten Baudrillard'a*, Say Yayınları, İstanbul 2018.
- DELEUZE, Gilles ve Guattari, Felix, *Capitalism and Schizophrenia-A Thousand Plateaus*, çev: Brian Massumi, London 2008.
- MELVILLE, Herman, *Kâtip Bartleby*, çev: Hamdi Koç, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019.
- MISES, Ludwig von, *İnsan Eylemi*, çev: İsmail Aktar, Liberte Yayınları, Ankara 2008.
- MISES, Ludwig von, *Kadir-i Mutlak Devlet*, çev: Yusuf Şahin, Liberte Yayınları, Ankara 2010.
- MISES, Ludwig von, *Liberalizm*, çev: Yaman Öğüt, Liber Plus Yayınları, Ankara 2016.
- MISES, Ludwig von, *Sosyalizm*, çev: Yusuf Şahin, Liberte Yayınları, Ankara 2007.
- PROUST, Marcel, *Kayıp Zamanın İzinde, Swann'ların Tarafı*, çev: Roza Hakmen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

Kurumsal İktisatçı Olarak Hayek: Kültürel Evrim, Kurallar ve Kurumlar

Adem Levent*

Öz

Avusturya iktisat okulunun 20. yüzyıldaki en önemli düşünürlerinden biri hiç şüphesiz Friedrich August von Hayek'tir. Hayek kültürel evrim teorisiyle kurumsal iktisada katkı olarak değerlendirilebilecek gelişmiş bir kurallar teorisi sunar. Bu çalışma boyunca Hayek'in kurumsal iktisatçı olduğu iddia edilmiştir. Hayek'in kurumsal iktisatçı olarak ele alınması, iktisat ve modern sosyal teorinin kurumlar merkezli anlaşılması için önem arz ettiği kadar modern sosyal teorideki aktör-yapı ikiliğindeki metodolojik sorunların giderilmesine de katkı sunar. Aynı zamanda modern toplumdaki sosyal kurumların nasıl oluştuğunu da gösterir. Hayek'in bireyciliği, atomistik ve toplumdaki izole edilmiş bir bireycilikten ziyade sosyal kurallar ve kurumlar analizine dayanan kendiliğinden gelişen düzene dayalıdır. Çalışmanın ana hedeflerinden biri Hayek'in kültürel evrim teorisinin kurumsal iktisat bağlamında analiz edilmesidir. Bu amaçla öncelikle Avusturya iktisadı ve kurumsal iktisat metodolojik açıdan karşılaştırılmıştır. Daha sonra Hayek'in kültürel evrim teorisi, kurumsal iktisat ve metodolojik bireycilik bağlamında detaylı analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hayek, Kültürel Evrim, Metodolojik Bireycilik, Kurumlar.

Hayek as an Institutional Economist: Cultural Evolution, Rules and Institutions

Abstract

One of the most important thinkers of the Austrian school of economics in the 20th century is undoubtedly Friedrich August von Hayek. Hayek presents an advanced theory of rules that can be regarded as a contribution to institutional economics through the theory of cultural evolution. Throughout the study, it was claimed that Hayek is an institutional economist. Hayek's approach being handled as an institutional economist is of importance for understanding economics and modern social theories as institution-centered as well as for its contribution to the elimination of methodological problems in the actor-structure duality of the modern social theory. It also shows how social institutions in the modern society are formed. Hayek's individualism is inherent in the spontaneous order that is based on the analysis of social rules and institutions rather than an atomistic and society-isolated individualism. One of the main aims of the study is to analyze Hayek's theory of cultural evolution in the context of institutional economics. For this purpose, firstly Austrian economics and institutional economics were compared methodologically. Then Hayek's theory of cultural evolution was analyzed in detail in the context of institutional economics and methodological individualism.

Keywords: Hayek, Cultural Evolution, Methodological Individualism, Institutions.

*Dr. Öğretim Üyesi | Muş Alparslan Üniversitesi | a.levent@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1683-6107 | DOI: 10.36484/liberal.641085
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 96, Güz 2019, ss. 91-110.
Gönderim Tarihi: 31 Ekim 2019 | Kabul Tarihi: 28 Kasım 2019

Giriş

Avusturya iktisat okulunun 20. yüzyıldaki en önemli düşünürlerinden biri hiç şüphesiz Friedrich August von Hayek'tir. Hayek, Ludwig von Mises ile beraber *sosyalist hesaplama tartışmalarıyla*¹ popülerlik kazanmış ve modern sosyal teorinin kamusal entelektüellerinden biri olmuştur. Bununla birlikte Hayek sadece sosyalist hesaplama tartışmalarına katkı yapan bir düşünür değildir. Hayek'in düşünce yelpazesi çok geniştir. Çalışmaları teknik iktisatla başlayıp sosyal bilimler felsefesi, teorik psikoloji, hukuk felsefesi, siyaset felsefesi ve sosyal antropolojiye kadar geniş bir alana yayılır. Bu kadar geniş bir alana yayılan araştırmalarının ortak teması, sosyal kurumların nasıl oluştuğu ve nasıl işlediğidir.²

Söz konusu ortak tema nedeniyle bu çalışmada Hayek'in kültürel evrimle ve kurumlarla ilgili fikirlerine odaklanılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın Hayek'in kültürel evrim yaklaşımıyla sınırlandırılmasının nedeni, Hayek'in modern sosyal teoriye katkılarının merkezinde kültürel evrim düşüncesinin bulunmasıdır. Hayek'in kültürel evrim teorisinin yeterince anlaşılması için bu çalışmada Hayek, kurumsal iktisatçı olarak ele alınmıştır.³ Hayek'in kurumsal iktisatçı olarak ele alınması, düşünürün bütün düşüncelerinin anlaşılması için yerinde bir başlangıçtır. Aslında burada yapılan sıra dışı bir girişim de değildir. Bernad Chavance⁴ hem Avusturya iktisat okulunun kurucusu Carl Menger'i hem de okulun orta kuşak temsilcisi Hayek'i kurumsal iktisat kategorisinde değerlendirir.⁵ Özellikle Hayek *Özgürlüğün Anayasası, Kanun,*

1 Sosyalist hesaplama tartışmaları, 1920'li ve 1930'lu yıllarda sosyalist iktisadi sistemde rasyonel iktisadi hesaplamaların mümkün olup olmadığı üzerine yapılmaktadır. Bu tartışmada bir tarafta Avusturya iktisat okulu mensupları, karşı tarafta neoklasik iktisat çerçevesini kullanan sosyalist iktisatçılar vardır. Avusturya iktisat okulundan Mises, kamusal mülkiyet altında teorik olarak rasyonel iktisadi hesaplamaların imkânsız olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Fikret Adaman ve Pat Devine, "The Economic Calculation Debate: Lessons for Socialists", *Cambridge Journal of Economics*, 1996, Sayı: 20, s. 525. Bundan ötürü sosyalist hesaplama tartışmalarında Avusturya iktisat okulunun merkezi figürü, Hayek'ten ziyade Mises'tir. Ancak Mises'in hesaplama tartışmalarındaki argümanlarının arkasında Hayek'in bilgi teorisi bulunmaktadır. Hayek'in bilgi teorisi de kültürel evrim ve kurumlar yaklaşımına içkindir. Bkz. Peter J. Boettke, "Economic Calculation: The Austrian Contribution to Political Economy", *Advances in Austrian Economics*, 1998, Sayı: 5, s. 133.

2 Peter J. Boettke, "The Theory of Spontaneous Order and Cultural Evolution in the Social Theory of F.A. Hayek", *Cultural Dynamics*, 1990, Sayı: 3(1), s. 61.

3 Hayek'in kültürel evrim teorisi birçok yönden analiz edilmiştir. Bkz. Peter J. Boettke, "The Theory of Spontaneous Order and Cultural Evolution in the Social Theory of F.A. Hayek", *Cultural Dynamics*, 1990, Sayı: 3(1); Caldwell, "The Emergence of Hayek's Ideas on Cultural Evolution", *Review of Austrian Economics*, 2000, Sayı: 13. Ancak bu analizlerin kurumsal iktisat açısından gerçekleştiğini söylemek zordur. Elinizdeki çalışmanın diğer çalışmalardan farkı ise, Hayek'in kültürel evrim düşüncesinin kurumsal iktisat bağlamında değerlendirilmesidir.

4 Bernad Chavance, *Kurumsal İktisat*, çev. Tuba Akıncılar Onmuş, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

5 Chavance'ın dışında Avusturya iktisat okulu öncüleri ile kurumsal iktisat öncülerini kurumsal analiz ve kurum kavramı etrafında birleştiren başka çalışmalar da bulunmaktadır. Bkz. Mark Perlman, "Subjectivism and American Institutionalism", Edit. Israel M. Kirzner, *Subjectivism, Intelligibility and Economic Understanding* içinde, Hampshire: The Macmillan Press, 1986; Viktor Vanberg,

Yasama Faaliyeti ve Özgürlük ile Meşum Kibir çalışmalarıyla kurumsal iktisada katkı olarak değerlendirilebilecek gelişmiş bir kurallar teorisi sunar.⁶ Söz konusu eserler aynı zamanda Hayek'in kültürel evrim teorisini de açıklar.

Çalışma boyunca Hayek'in kurumsal iktisatçı olduğu iddiası ayrıntılarıyla temellendirilmeye çalışılmıştır. Ancak söz konusu iddiayı sürdürmenin bazı zorlukları bulunmaktadır. Bu zorlukların ilki, Avusturya iktisat okulu ile kurumsal iktisat arasındaki ideolojik farklılıklardır. Çalışmanın birinci kısmında iki okul arasındaki ilgili farklılıklar belirtilmiştir. Ancak Menger, Mises ve Hayek'in sosyal teorilerini inşa ederken kurum kavramına ulaşmaları, piyasayı genel denge yerine dinamik bir süreçle ele almaları ve evrimci yaklaşımı benimsemeleri, Avusturya iktisat okulu ve kurumsal iktisadî farklılıklarına rağmen ana akım iktisadın dışında buluşturacaktır.⁷ İkincisi, kurumsal iktisatçı olarak da tanınan⁸ ve iktisadî doğası gereği kurumsallaşmış bir süreç olarak ele alan Karl Polanyi'nin⁹ 19. yüzyıl piyasa ekonomisinin kendiliğinden oluşmadığını iddia etmesidir. Polanyi'nin aksine Avusturya iktisat okulu mensupları, özellikle Hayek, kurumları piyasa düzeninin kendiliğinden oluştuğunu açıklamak ve hatta meşrulaştırmak için kullanmaktadır. Bu çalışmada Hayek'in kurumsal iktisatçı olarak ele alınmasının söz konusu iki zorluğun üstesinden gelmesi gerekmektedir. Çalışmanın özellikle ikinci kısmında Hayek'in kurumsal iktisatçı olduğuna dair argümanlar geliştirilmiştir. Hayek'in kurumsal iktisatçı olarak ele alınmasında hem Avusturya iktisat okulunun hem de kurumsal iktisadın heterojen yapılara sahip olmalarının payı büyüktür.¹⁰

Ayrıca Hayek'in kurumsal iktisatçı olarak ele alınması, Adam Smith, Menger ve Hayek arasındaki ilişkilerin açığa çıkmasını ve görünmez el mekanizmasının sosyal teorideki işlevinin anlaşılmasının sağlayacaktır. Zira

"Carl Menger's Evolutionary and John R. Commons' Collective Action Approach to Institutions: A Comparison", *Review of Political Economy*, 1989, Sayı: 1(3). Tutarlı ve işlevsel bir sosyal teorinin kurum kavramı temelinde Menger-Commons-Hayek zinciri ile Wieser ve Veblen'in ortak bakış açılarıyla geliştirileceğine ve bu hatların uyumluluk ve tamamlayıcılık göstereceğine dair bkz. Emre Özçelik, "Kurumlar, Kurumsal İktisat ve Avusturya Okulu", Edit. Eyüp Özveren, *Kurumsal İktisat* içinde, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s. 220; Vanberg, a.g.m.

6 Chavance, a.g.e., s. 69.

7 Peter J. Boettke, "Evolution and Economics: Austrians as Institutionalists", *Research in the History of Economic Thought and Methodology*, 1989, Sayı: 6; Peter Wynarczyk, "Comparing Alleged Incommensurables: Institutional and Austrian Economics as Rivals and Possible Complements?", *Review of Political Economy*, 1992, Sayı: 4(1).

8 J. Ron Stanfield, "The Institutional Economics of Karl Polanyi", *Journal of Economic Issues*, 1980, Sayı: 14(3).

9 Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 202.

10 Her iki okulun metodoloji ve politik analiz açısından heterojen olduklarına dair bkz. Warren J. Samuels, "Austrian and Institutional Economics: Some Common Elements", *Research in the History of Economic Thought and Methodology*, 1989, Sayı: 6, s. 55.

Hayek'in¹¹ evrim teorisi İskoç ahlak filozofları Adam Smith ve Adam Ferguson ile Menger'in kurum yaklaşımlarının devamıdır. Hayek'in kurumsal iktisatçı olarak ele alınması, sadece iktisat ve modern sosyal teorinin kurumlar merkezli anlaşılması için önem arz etmez, aynı zamanda modern sosyal teorideki aktör-yapı ikiliğindeki metodolojik sorunların giderilmesi, iktisadi gelişmenin ardındaki itici nedenin anlaşılması ve modern toplumdaki sosyokültürel evrimciliğin önemini öne çıkmasına da katkı sunar. Bu yönüyle Hayek'in kültürel evrim teorisinin kurumsal iktisat bağlamında analiz edilmesi güncel bir tartışma gibi görünmese de, aslında son derece günceldir. Çünkü söz konusu teori pozitivizm ve kurucu rasyonalizm dışında kültürel, hukuki, politik, iktisadi ve nihayet epistemik meselelere derinlikli bir bakış açısı sunmaktadır. Bu bakış açısıyla günümüz kültürel, hukuki, politik, iktisadi ve epistemik tartışmalara derli toplu çözüm önerileri getirmek mümkündür. Bu nedenle Hayek'in kültürel evrim teorisi, uzmanlaşmış akademisyenlerle beraber kültüre, hukuka, iktisadi gelişmenin ardındaki esas faktörlere ve epistemolojiye ilgi duyan her okur için çok yönlü entelektüel bir imkân sunmaktadır. Zira uygun/yaşanabilir bir sosyal düzen arayışı hukukçular kadar iktisatçılar, politik bilimciler, sosyologlar ve genel okurun da ilgi alanına girmektedir. Mark Pennington'ın¹² Hayek'in yaklaşımını benimseyip modern toplumda kurumların rolünü vurgulayarak sosyal adalet, eşitlik, çevre hakları ve iktisadi gelişme etrafında kamu politikasının geleceğini modern liberalizm perspektifinden tartışması, bir taraftan Hayek'in entelektüel haznesinin güncelliğini diğer taraftan da kurumsal analizin önemini göstermektedir.

Avusturya İktisat Okulu ve Kurumsal İktisat

Hayek gibi Avusturya iktisat okulunun önde gelen düşünürlerinden birini kurumsal iktisatçı olarak ele almak ve Avusturya iktisat okulu ile kurumsal iktisadı aynı entelektüel çizgi içinde değerlendirmek zordur.¹³ Zaten her iki okul arasında ciddi yaklaşım farklılıkları bulunmaktadır. Bu yaklaşım farklılıklarının ilkinin iktisadın temel probleminin belirlenmesi üzerine olduğu

11 Friedrich August von Hayek, *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen*, çev. Atilla Yayla, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1994, ss. 34-35.

12 Mark Pennington, *Sağlam Politik Ekonomi: Klasik Liberalizm ve Kamu Politikasının Geleceği*, çev. Atilla Yayla, Liberte Yayınları, Ankara 2014.

13 Avusturya iktisat okulu ile yeni kurumsal iktisadı metodolojik açıdan birbirine benzetmek güçken piyasa de-regülasyonu, laissez faire politikaları ve özel sermaye manevraları açısından bunu yapmak mümkündür. Çünkü Avusturya iktisat okulunun aksine yeni kurumsal iktisat, metodolojik olarak neoklasik iktisat çerçevesini kullanmaktadır. Bkz. Giulio Palermo, "The Convergence of Austrian Economics and New Institutional Economics: Methodological Inconsistency and Political Motivations", *Journal of Economic Issues*, 1999, Sayı: 33(2). Eski/orijinal kurumsal iktisadı ise metodolojik açıdan Avusturya iktisat okuluyla yakınlaştırmak mümkünken politik motivasyonlar yönünden benzeştirmek güçtür.

söylenebilir. Avusturyalı iktisatçılar, iktisadın temel probleminin kaynakların dağılımının piyasadaki bireysel eylemlerin sübjektif değerlendirmesinde olduğunu söylerken kurumsal iktisatçılar teknoloji, piyasa ve kurumların karşılıklı etkileşimi sonucu iktisadın temel probleminin oluştuğunu düşünmektedirler. Bu ayrım sonucunda Avusturya iktisat okulu bireycilikte karar kılarken kurumsal iktisat organizasyon ve kontrol teorisine yönelmektedir. Böylece iki okul arasında iktisadın temel meselelerini ele alırken metodolojik bireycilik ve metodolojik kolektivizm ayrımı ortaya çıkmaktadır. İkinci farklılık, Avusturya iktisat okulu piyasa yanlısı fikirlerle anılırken kurumsal iktisadın piyasaya ve kapitalizme mesafeli olmasıdır. Avusturyalı iktisatçılar, piyasanın kendiliğinden doğan bir süreçle oluştuğunu iddia ederken kurumsalcılar piyasa ve kapitalizmi güç ilişkileri perspektifinden değerlendirmekten yanadırlar. Kurumsalcılara göre piyasa, kapitalizmin yoğunlaşması ve güç yapıları neticesiyle oluşmuştur. Bu görüşleri nedeniyle Avusturyalı iktisatçılar kurumsalcıları müdahaleci olarak görürler. Üçüncü farklılık, Avusturyalı iktisatçılar metodolojik bireycilikten ötürü makro iktisattan ziyade mikro iktisada ilgi duyarken kurumsalcılar kurum ve endüstrileşme vurguları nedeniyle makro iktisatla ilgili olmasıdır. Dördüncü farklılık, Avusturyalı iktisatçıların devlete eleştirel yaklaşımlarına karşılık kurumsalcıların devletin işleyişini ve doğasını önemsemesidir. Beşinci farklılık, bu her iki okulun ideoloji ve değer konusunda aynı düşünmemesidir. Son farklılık, kurumsalcılar metodolojik açıdan farklılıklara açık durur ve pragmatist felsefeyi benimserken Avusturyalı iktisatçıların metodoloji noktasında daha kompleks bir pratiğe sahip olmasıdır. Avusturyalı iktisatçılar insan eyleminin amaçlanmamış sonuçlarını ve tüm-den gelim metodunu epistemolojinin temel taşları olarak görürler.¹⁴

Söz konusu farklılıklara rağmen iki okul arasında birçok ortak nokta da bulunmaktadır. İki okul arasındaki teorik ve metodolojik benzerliklere geçmeden evvel her iki okulun doğdukları ülkelerdeki tecrübelerine bakmakta yarar vardır. Hem Avusturya iktisat okulu hem de kurumsal iktisat ulusal hareketler olarak doğmuşlardır. Her iki okul da kendi ülkelerinde baskın/ana akım konumda olmayı sürdürememişlerdir. Avusturya'da Alman iktisatçılar, Amerika'da ise İngiliz iktisatçılar etkinlik sağlamışlardır. Bu nedenle her iki okul, ülkelerindeki ana akıma tepki olarak başlamışlardır. Başlangıçlarındaki benzerlik yanında iki okulun ülkelerindeki gelişim aşamaları da benzerlik göstermiştir. Kurumsalcılık 20. yüzyılın başından 1930'lu yıllara kadar etkili olurken bu tarihten sonra etkisini yavaş yavaş yitirmiştir. Avusturya iktisat okulunun tecrübesi de benzer bir seyir izlemiştir. Menger'in çalışmalarıyla başlayan okul, Alman iktisatçılar tarafından pejoratif bir adlandırma ile

14 Samuels, a.g.m., ss. 57-60.

“Avusturyan iktisadı” olarak ikinci sınıf doktrin statüsünde değerlendirilmiş ve Menger’in yaklaşımları, *Methodenstreit* tartışmasındaki konumu nedeniyle Alman üniversitelerinde yasaklı düşünceler olarak görülmüştür. Ancak okul, 1930’lu yıllarda Hayek aracılığıyla İngiltere’de tekrar etkili olmuştur. Bununla birlikte on yıl sonra, yine etkisizleşmiştir. 1970’li yıllardan sonra hem kurumsalcılık hem de Avusturya iktisat okulu tekrar canlanmıştır. Her iki okulun kendi ülkelerinde böylesi tecrübeleri olmasına rağmen düşünsel etkileri hepten kaybolmamıştır. Kendi dönemlerinin politik ve sosyal çevrelerini etkilemişlerdir. Bismarck ve Hitler’in politik tutumları karşısında Avusturyalı iktisatçılar piyasa sistemini savunurken devlet gücüne şüpheyle yaklaşmışlardır. Kurumsalcılar yüzyıl dönümünde Amerikan toplumundaki büyük şirketlerin dizginsiz büyümesine tepki vermişler ve teknolojik değişimin gücünü endüstrileşmede hissetmişlerdir.¹⁵

Tarihsel tecrübelerindeki benzerliklerinin yanında iki okul arasında metodolojik ortaklıklar da yok değildir. İlgili metodolojik ortaklıkların başında iktisadi analizde evrim, değişim ve süreç vurguları gelmektedir. Genel denge yerine iktisadi süreçte değişim konusunda iki okul da ısrarcıdır. Veblen’e göre iktisat evrimci bir bilim olmalıdır. Süreç teorisi ve gelişme sırası evrimci bilim olmanın şartıdır. Bireylerin eylemleri değişimin itici gücüdür. Avusturyalı iktisatçıların evrim konusundaki düşünceleri Veblen’e yakındır. Özellikle Hayek’e göre dünya sürekli değişir ve bununla beraber kurumlar da evrilir. İktisadi problemler bu değişim sonucunda ortaya çıkar. Bu problemler evrilen kurumlar içinde olduğu için sosyal teorinin bu kurumsal değişimi anlaması ve bunun üstesinden gelmesi gerekir. Bu perspektiften Hayek, piyasa, hukuk ve davranış kuralları olarak kurumların evrimini anlamaya gayret eder. Kurumlar bireysel etkileşim sonucu kendiliğinden oluşur ve zamanla evrilir. Kurumlar insan eyleminin sonucudur, insan dizaynının değildir. Kurumlar, bireysel davranışları yöneten sosyal kurallardır. Bu noktada Veblen’in iktisadi eylem vurgusu, Avusturyalı iktisatçıların iktisat için önerdiği praksiyoloji ile paraleldir.¹⁶

15 Bruce Caldwell, “Austrians and Institutionalists: The Historical Origins of Their Shared Characteristics”, *Research in the History of Economic Thought and Methodology*, 1989, Sayı: 6, ss. 92-93.

16 Boettke, “Evolution and Economics: Austrians as Institutionalists”, ss. 74-76; Wynarczyk, a.g.m., s. 28. Veblen ve Hayek, evrimci metodoloji konusunda aynı entelektüel köklere sahip değildir. Veblen’in evrimci metodolojisinin Darwinizme, Hayek’in evrimci metodolojisinin ise Lamarck’a dayandığına dair bkz. Geoffrey M. Hodgson ve Thorbjørn Knudsen, *Darwin’s Conjecture: The Search for General Principles of Social and Economic Evolution*, The University of Chicago Press, Chicago, 2010. Ayrıca Hayek’e göre yaygın kanının aksine, iktisatta evrimle ilgili fikirler biyolojiden eskidir ve Darwin biyolojik evrim teorisiyle ilgili temel bilgilerini iktisattan almıştır. Adam Smith’i okumuş ve kendi teorisini ona göre formüle etmiştir. Friedrich August von Hayek, *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, Routledge, London 1988, s. 24.

İki okul arasındaki bir diğer metodolojik ortaklık, neoklasik iktisat karşıtlığıdır. Hem kurumsalcılar hem de Avusturyalı iktisatçılar ana akım neoklasik iktisat dışındadırlar.¹⁷ Kurumsal iktisadın kurucusu Veblen neoklasik iktisadı hedonizme dayalı insan tasavvuru nedeniyle eleştirmiş ve Darwinci evrimciliği benimsememesinden ötürü çağın gerisinde kalmakla suçlamıştır. Avusturya iktisat okulundan özellikle Mises ve Hayek 1930'lu yıllarda sosyalist hesaplama tartışmalarında planlamacı iktisatçılar tarafından benimsenen neoklasik iktisadın genel denge varsayımını ciddi şekilde eleştirmişlerdir. İkisinin eleştirilerini Israel M. Kirzner ve Ludwig M. Lachmann devam ettirmişlerdir. Her iki okula göre de neoklasik iktisat, genel dengeyi öne çıkardığından iktisadi süreci ihmal etmiştir.¹⁸ Belirsizlik, eksik bilgi ve girişimcinin rolü gibi vurgularla da kurumsal iktisat ve Avusturya iktisat okulu yakınlaşırlar. İki okula göre de gelecek insan eylemlerinin ve seçimlerinin sonucu oluşur. Ancak gelecek yine de belirsizdir, tahmin edilemez. Belirsiz ve eksik bilgi dünyasında yaşıyoruzdur.¹⁹ Mises tarafından vurgulanan ve daha sonra Kirzner'in çalışmalarıyla genişleyen iktisadi analizde girişimcinin rolü konusunda da iki okul arasında ortaklık vardır. Batılı iktisat sisteminde değişimin kritik oyuncusu girişimcidir. Girişimci iktisadi organizatördür, yenilik yaratır.²⁰

Avusturya iktisat okulu ile kurumsalcılık arasında subjektivizm konusunda da bir ortaklık kurulabilir. Özellikle Avusturya iktisat okulu radikal subjektivizmle anılmaktadır. Mark Perlman,²¹ kurumsal iktisadın üç öncüsü Veblen, Commons ve Mitchell'in Avusturya iktisat okulunun subjektivizmini benimsediğini iddia etmiştir. Elbette subjektivizm, bu üç kurumsalcı düşünürün teorilerinin merkezinde değildir. Söz konusu üç düşünür Benthamcı hazırlığı eleştirmişlerdir. Subjektivizm ise bireysel eylemlere ve tercihlere dayanır. Avusturyalı iktisatçılar subjektivizm üzerinden güçlü bir teori kurmaya çalışırken kurumsalcılar böyle bir teori kurmak yerine pratikte subjektiviteyi kabul ederler.²²

17 Avusturya iktisat okulu, Menger'in marjinalizmin üç kurucusundan biri olması hasebiyle ana akım neoklasik iktisadın bir bölümü sayılır. Ancak 1930'lardaki sosyalist hesaplama tartışmalarından sonra ana akım neoklasik iktisattan ayrılır. Bkz. Caldwell, a.g.m., s. 94. Hatta Oskar Lange, Mises'i neoklasizme karşı tarihsel ve kurumsal faktörleri kullandığını iddia ederek kurumsalcı olmakla suçlamıştır. Boettke, a.g.m., 1989, s. 85. Israel M. Kirzner de Mises'in 1932 yılında yazarken Walras ve Marshall'ı değil, tarihsel ve kurumsalcı yazarları takip ettiğini belirtmiştir. Israel M. Kirzner, "The Economic Calculation Debate: Lessons for Austrians", *The Review of Austrian Economics*, 1988, Sayı: 2, s. 9.

18 Palermo, a.g.m., s. 277; Samuels, a.g.m., ss. 61-62.

19 Samuels, a.g.m., s. 64.

20 Caldwell, a.g.m., s. 96; Samuels, a.g.m., s. 64.

21 Perlman, a.g.m., s. 271.

22 Samuels, a.g.m., s. 65.

Son olarak kurumsal iktisat ile Avusturya iktisat okulunu hermeneutik yöntem üzerinden de yakınlaştırmak mümkündür. Kurumsal iktisat öncüsü Veblen'in öz-göndergesellik (self-referentiability) yaklaşımı ile Lachmann'ın Mises'ten esinlendiği insan eylemi yaklaşımı, hermeneutik yöntem olarak göze çarpar. İki okul tarafından benimsenen bu yaklaşım, esas olarak, neoklasik iktisadın endüstriyel dünyadaki gündelik yaşama ışık tutmadığı noktasında buluşur. Hem Veblen hem de Lachmann hermeneutik yöntemle iktisada "yaşam dünyasını" dâhil etmeye çabalamışlardır. İktisadın hermeneutik yöntemle tarihsel ve kurumsal bağlama oturtulması, çağdaş Avusturya iktisat okulu ile kurumsal iktisadı, dolayısıyla Lachmann ile Veblen'i yaklaştırmıştır.²³

Görüldüğü üzere Avusturya iktisat okulu ile kurumsal iktisadı, aralarındaki farklara rağmen metodolojik olarak birbirine yakın görmek mümkündür. Bu yakınlık, bireylerin tamamen bağımsız birer entite olmaması ve kurumların da bireyleri sadece kısıtlayan çerçeveler olmaması koşuluyla gerçekleşebilir. Böyle bir metodolojik yaklaşım, amaçlı davranış ile kurumsal çerçevenin iki okul arasındaki entelektüel köprü olabilirliğini gösterir. Kendiliğinden doğan düzen düşüncesi bu köprünün gerçekleşmesini sağlayabilir.²⁴ Kendiliğinden doğan düzen olarak kurumları ele alan düşünür Hayek olduğu için Hayek'in kültürel evrim teorisine daha yakından bakmak gerekir. Böylece onun kurumsal iktisatçı olduğuna dair iddia da delillendirilebilir.

Kültürel Evrim, Kurallar ve Kurumlar

Hayek'in kültürel evrim yaklaşımının düşünürün teorisinin en karmaşık ve en ilginç kısımlarından olduğu söylenebilir.²⁵ Karmaşıklık ve ilginçliği, bu yaklaşımın hem neoklasik iktisadın genel denge teorisini eleştirmesinden hem sosyalizmin uygulanabilirliğinin imkânsızlığını göstermesinden hem de sosyal kurallar olarak kurumların nasıl ortaya çıktığı ve geliştiğini açıklamasından kaynaklanır. Bu nedenle Hayek'in kültürel evrim teorisinin daha iyi anlaşılması için bu teorisinin kurumsal iktisat bağlamında analiz edilmesi önem arz eder.

Kültürel evrim teorisi ise, *yatay aktarıma* (horizontal transmission) yani öğrenme yoluyla çevrenin özelliklerini edinme ile gerçekleşmektedir. Pek çok düşünür ebeveynlerin tecrübelerinin kalımsal olarak yavrularına aktarabileceğini düşünmektedir. Hatta Lamarkçı evrim teorisi tamamen bu tür

23 Adem Levent, "Sosyal Bilimlerin Kıyısında Entelektüel Bir Alan: İktisadi Düşünce", *Liberal Düşünce Dergisi*, 2019, Sayı: 24 (94).

24 Wynarczyk, a.g.m., s. 30.

25 Atilla Yayla, *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*, Liberte Yayınları, Ankara 2000, s. 108.

kazanılmış özelliklerin (use inheritance) çocuklara biyolojik olarak aktarılabilecekleri düşüncesine dayanmaktadır. Kültürel evrim teorisinin bir anlamda Lamarckçı olduğu belirtilebilir. Kültürel evrim teorileri genellikle evrimsel psikoloji alanında geliştirilmektedir.²⁶

Kurumlar ve evrim, Hayek'in teorisinde ayrılmaz bir biçimde birbirine bağlıdır. Ya da daha açık bir ifadeyle Hayek'in terminolojisinde kültürel evrim teorisi ile kendiliğinden doğan düzen olarak kurumlar ikiz kavramlardır. Birlikte ele alınmaları gerekir ve böyle ele alındıkları takdirde anlaşılabilirliği mümkün olur. Bu bağlamda Hayek bir evrimcidir. Fakat onun evrim anlayışının ne zorunlu bir yönü ne de mutlak yasaları vardır. O, evrimi esas olarak kültürel bir süreç olarak ele alır.²⁷ Ona göre kültür ne doğal ne de yapaydır. Ne genetik olarak nakledilir ne de rasyonel olarak tasarlanır. Kültür, asla "icat" edilmemiştir ve fonksiyonları bireylerin genellikle anlamadığı bir öğrenilmiş davranış kuralları geleneğidir.²⁸ Kültürel evrim, öğrenilmiş kurallar, normlar, etik ilkeler ve uygulamalar geleneğinin evrimini ifade eder. Böylece kültürel evrim dürüstlük, sözleşme, değişim, ticaret, rekabet, kazanç ve mahremiyetle ilgili birçok kurumu ve beşeri özelliği açıklar.²⁹ Dolayısıyla Hayek'in evrim anlayışı kültürel, biyolojik değildir. Hayek, biyolojik evrimi ve Darwinizmi eleştirir. Hayek'in kültürel evrimi grup seleksiyonuna dayanır.³⁰

Başarılı uygulamalar gelenek, öğrenme ve taklit yoluyla aktarılmaktadır. Edinilen özellikler aktarılabileceğinden, kültürel evrim, Darwin evrimden ziyade Lamarckçı evrime benzer ve aslında bu tür evrimsel düşünce Charles Darwin'in teorisinden daha eskidir.³¹ Hayek'e göre sosyal ve kültürel evrim sürecinde seleksiyona verilen önem biyolojiden kaynaklanıyor gibi görünse de, bunun tam tersi doğrudur. Darwin ve çağdaşları, teorilerini sosyal evrim teorisinden çıkarmışlardır. Sosyal ve kültürel evrim teorisini ilk geliştirenler İskoç Aydınlanma filozoflarıdır. Bu filozoflardan bazıları biyoloji alanında da Darwin'den önce fikir beyan etmişlerdir. Ayrıca dil ve hukuk alanlarında da bünyelerin benzerliğinin ortak bir orijinle açıklanabileceği fikrini, fikrin biyolojiye tatbikinden önce, sosyal olgulara ilişkin çalışmalarda yaygın bir hale getirmişlerdir. Sosyal bilimlerin daha sonraki tarihlerde kendi alanlarındaki

26 Buğra Kalkan, *Kendiliğinden Doğan Düzen*, Liberte Yayınları, Ankara 2016, ss. 198-199.

27 Yayla, a.g.e., ss. 109-111.

28 Friedrich August von Hayek, *Kanun, Yasama ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni*, çev. Mehmet Öz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1997, s. 233.

29 Bruce Caldwell, "The Emergence of Hayek's Ideas on Cultural Evolution", *Review of Austrian Economics*, 2000, Sayı: 13, s. 6.

30 Hayek, *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, s. 25.

31 Bruce Caldwell, "Hayek and Cultural Evolution", Edit. Uskali Mäki, *Fact and Fiction in Economics: Models, Realism and Social Construction* içinde, Cambridge University Press, Cambridge 2002, s. 287.

bu temeller üzerinde yükselme yerine, bu düşüncelerin bazılarını biyolojiden yeniden ithal etmesi ve bu düşüncelerin beraberinde alanlarına uygun olmayan “doğal seleksiyon”, “yaşamak için mücadele” ve “en uygun olanın hayatta kalması” gibi kavramları getirmesi tam bir talihsizliktir.³²

Evrimci yaklaşımın ilk adımları, Bernard Mandeville ve David Hume tarafından atılmıştır. Onlar tabiat kanunlarından ziyade, özellikle Matthew Hale tarafından açıklanmış şekliyle *Common Law* (İngiliz örf ve adet hukuku) geleceğinden ilham almışlardır. Beşeri ilişkilerde insan davranışlarının, bilinçli amacı olmayan düzenli kalıpların oluşturmasının sistematik bir sosyal teorisinin geliştirilmesi ihtiyacını doğurduğu daha çok görülmüştür. Bu ihtiyaç, iktisat alanında Adam Smith ve Adam Ferguson tarafından öncülük edilen İskoç ahlak filozofları ile 18. yüzyılın ikinci yarısında karşılanmıştır. Siyaset teorisi içinde bu düşünceler karşılığını Edmund Burke’de bulmuştur. Evrimci yaklaşım İngiltere’de kuruculuğun Benthamcı faydacılık formundaki etkisinden zarar görmüştür. Uzun bir aradan sonra Avusturya iktisat okulunun kurucusu Carl Menger tarafından 1883’te yapılan sosyal bilimlerin metotlarıyla ilgili büyük incelemede, kurumların kendiliğinden oluşumu probleminin bütün sosyal bilimler açısından taşıdığı merkezi konum olgun biçimde yeniden ifade edilmiştir. Dolayısıyla sosyal bilimlerin evrimi biyolojiden ödünç aldığı düşüncesi yanlıştır. Aslında tam tersi olmuştur ve Darwin büyük ölçüde sosyal bilimlerden evrim fikrini öğrenmiştir. Dil ve ahlak, hukuk ve para gibi sosyal kurumlarla ilgili tartışmalar münasebetiyle 18. yüzyılda evrim ve bir düzenin kendiliğinden oluşumu ikiz kavramları, açıkça formüle edilmiş ve Darwin ile çağdaşları biyolojik evrime uygulamaya uygun entelektüel aletleri oradan tedarik etmişlerdir. 18. yüzyıl ahlak filozofları, hukuk ve dil tarihi okulları, Darwin’den önceki Darwinciler olarak adlandırılabilirler.³³

Bu bağlamda Hayek’in Darwinci biyolojik evrim düşüncesine sahip olmadığı, aksine İskoç Aydınlanma filozoflarından etkilenecek kültürel evrimi benimsediği görülmektedir. Hayek bu kültürel evrim yaklaşımını da kurallar ve düzenler olarak kurumlarla ilişkilendirmektedir. Çünkü düzenler ve kurallar arasındaki ilişki ile bunların evrimi Hayek’in teorisinde her zaman ve her yerde bir arada bulunur.³⁴ Bu yönüyle Hayek’i kurumsal iktisatçı olarak değerlendirmek mümkündür. Onun kurumsal iktisatçılığı düzenleri, sosyal kuralları ve normları ele alış biçiminden kaynaklanır. Hayek, kurumları düzenler ve sosyal kurallar olarak ele alır. Ona göre kurumlar olarak düzenler

32 Friedrich August von Hayek, *Özgürlüğün Anayasası*, çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, BigBang Yayınları, Ankara 2013, ss. 105-106.

33 Hayek, *Kanun, Yasama ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni*, ss. 34-36.

34 Caldwell, “The Emergence of Hayek’s Ideas on Cultural Evolution”, s. 14.

iki türdür. Birincisi, kendiliğinden doğan düzendir; ikincisi ise organizasyon düzenidir. Kendiliğinden doğan düzen, büyümüş/evrilmiş düzeni ifade ederken bir toplumdaki veya devletteki doğru düzeni yani *kozmos*'u belirtir. Organizasyon düzeni ise, yapma düzeni yani *taxis*'i işaret eder.³⁵ Düzen kavramı Hayek'te bir süreklilik arz eder ve sistem, yapı veya model kavramlarına yakın anlamda kullanılır.³⁶

Kendi kendini üreten veya kendiliğinden doğan düzen Adam Smith'in "büyük toplum" veya Karl Popper'in "açık toplum" olarak adlandırdığı piyasa düzenidir. Kurucu olarak telakki edilen düzen ise organizasyondur. Birbirlerinden farklı olan bu düzenlerde hüküm sürmekte olan iki değişik kural ve kanun türü bulunmaktadır.³⁷ İki düzene bağlı olarak iki çeşit kural heyeti gelişir. Birincisi, kendiliğinden doğan düzenin kuralları *nomos*'tur. Nomos, tamamına ermemiş, kendiliğinden gelişmiş ve bilinçli olarak mükemmelleşmemiş kurallardır. Bunlar, herkese aynı şekilde uygulanan yasaklayıcı veya negatif sosyal kurallardır. İkincisi, organizasyonun kuralları olan *thesis*'tir. Bu kurallar tamamına ermiştir, kısa vadede öngörülebilir sonuçlar hedefler ve somut bir irade tarafından yaratılmıştır. Bu kurallar genel olmayan organizasyonun üyelerine göre değişen emredici nitelikteki sosyal kurallardır.³⁸

Hayek'e göre³⁹ beşeri faaliyetlere bakmanın da iki yolu vardır. Birinci yol, bütün beşeri kurumların ancak beşeri gayeler için bilinçli olarak dizayn edilmeleri halinde insani amaçlara hizmet edeceğini savunur. Bir kurumun var olması gerçeğinin o kurumun bir amaç için yaratıldığının kanıtı olduğu varsayımıyla toplumu ve toplumun kurumlarını bütün davranışlarımıza bilinen gayelerce rehberlik edecek tarzda yeniden dizayn etmemiz gerektiği fikrini dile getirir. Bu görüş esas itibarıyla fenomenlerde bulunacak bütün düzenliliği bir düşünen aklın dizaynının sonucu olarak yorumlamaya yöneliktir. İnsan aklını yanlış ön yargılardan kurtarma amacıyla kendini birleştirmiş bu görüş, Kıta Aydınlanmasının hâkim düşüncesi olmuştur. İlk görüş tarafından bastırılan ikinci görüş ise, bireysel eylemin etkisini önemli ölçüde artırmış olan toplumsal düzenliliğin, belli bir amaç için dizayn ve icat edilmiş kurumlar ve uygulamalar sayesinde değil, genellikle gelişme ve daha sonra evrim olarak tasvir edilen bir süreç sayesinde ortaya çıktığı görüşüdür. Bu görüş İskoç Aydınlanması içinde gelişmiştir.

35 Hayek, *a.g.e.*, s. 57.

36 Hayek, *a.g.e.*, s. 55.

37 Hayek, *a.g.e.*, s. 4.

38 Chavance, *a.g.e.*, s. 72.

39 Hayek, *a.g.e.*, ss. 15-16.

Birinci görüş, Hayek'in terminolojisinde *kurucu rasyonalizm* olarak adlandırılır. Kurucu rasyonalizmin en mükemmel temsilcisi Rene Descartes'tir. Fakat Descartes, düşüncelerinden sosyal ve ahlaki argümanlar için sonuç çıkarmazken bu tür sosyal ve ahlaki sonuçları Thomas Hobbes çıkarır. Descartes'in benimsediği "radikal şüphe" insan davranışlarının uygunluğunu ve haklılığını değerlendirilmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla bu radikal şüphenin dışındaki salt geleneğe ait olan ve rasyonel zeminde tam olarak ispat edilemeyen herşey irrasyonel olarak görülmüştür. Bu Kartezyen akıl yürütme geleneği, adeti ve tarihi hakir görerek yalnızca insan aklının, toplumu yeniden inşa etmeye muktedir olduğunu dile getirmiştir. Bu Kartezyen kurucu rasyonaliteye göre ahlak, din, hukuk, dil, yazı, para ve piyasa biri veya birileri tarafından bunların tam bilgisine sahip olunup önceden tasarlanarak icat edilmiştir. Ancak Hayek'e göre insanoğlunun çevresindeki her şeyi mantıki çıkarım yoluyla elde ettiği düşüncesi yanlıştır. Davranışlarımızın yararlılıklarını mantıki kıyasın öncüllerini teşkil edecek olan bilgiye borçlu olduğu doğru değildir. Toplumun kurumlarının çoğu ne icat edilmiş ne de bir amaçla riayet edilen adetlerin, alışkanlıkların veya tecrübelerin ürünüdür. Çok defa bilmediğimiz ve fiili varlığının çoğunlukla farkında olmadığımız kuralların sınırlanması sayesinde hayatımızı sürdürürüz. İnsanoğlu amaç peşinde koşan bir canlı olduğu kadar kural izleyici bir canlıdır da.⁴⁰

Kartezyen anlamda bir eylemin pür rasyonelliği ilgili gerçeklerin tam bilgisine sahip olmayı gerektirir. Bütün ilgili gerçeklerin tek bir akıl tarafından bilinebildiği ve ayrıntularla ilgili bu bilgiden hareketle mükemmel bir düzenin inşa edilebileceği düşüncesi Kartezyen yaklaşımda esastır. Kartezyen kurucu rasyonalist düşünce yelpazesinin en etkili üyesi sosyalizmdir ve Hayek'e göre sosyalizm soylu bir totaliter doktrindir. Ancak totaliter doktrinler büyük veya açık toplumu yanlış anlamışlardır. Hayek için geçerli olan insanoğlunun bilgisizliği gerçeğidir. Milyonlarca insanın karşılıklı olarak birbirini etkilediği büyük veya açık toplum düzeninde insanların bilgisizliği temel sorundur. Özellikle iktisat alanında kurumsal bilgisizliğimiz önemlidir. Büyük veya açık toplumda bilgi parçalı bir şekilde insanlar arasında dağılmış bulunmaktadır.⁴¹ İnsanlar eksik bilgiye sahiptirler ve tam bilgiye sahip olamazlar. Piyasa tüm bilgilerin bulunduğu nötr bir alandır. Bilginin insanlar arasında dağılmış olması herşeyin bir tek akılla bilinebileceğini kabul eden kurucu rasyonalitenin imkânsızlığını gösterir. Bilginin insanlar arasında dağılmış olması aynı zamanda iktisat bilimindeki formel denge analizinin de

40 Hayek, a.g.e., ss. 17-19.

41 Hayek, a.g.e.

geçersizliğini belirtir.⁴² Milyonlarca insandan oluşan karmaşıklaşmış büyük veya açık toplumda bilginin koordinasyonunu sağlayacak mekanizma piyasa düzenidir. Sosyal düzen olarak piyasa, iş bölümü ile kurulur.

Kısacası Hayek'in çalışmalarını baştan sona kat eden araştırma projesi olarak kendiliğinden doğan düzen yaklaşımı, iktisadın ötesine uzanarak bilim, hukuk ve tarih gibi sosyal etkileşimin tüm alanlarına yayılır. Başka bir deyişle onun kendiliğinden doğan düzen yaklaşımı sadece rekabetçi piyasa sürecinin keşfi için önem arz etmez. Onunla beraber hukuk felsefesi olarak *Common Law* geleneğinin ve sosyal antropoloji olarak tarihsel sürecin keşfini de içerir.⁴³ Yani Hayek'in kültürel evrim teorisini anlamak için ilgili teorinin kökeninde bulunan epistemolojik arka planı bilmek gerekir. Söz konusu epistemolojik arka plan, bireysel bilginin sınırlı ve eksik olması temel gerçeğidir. Sosyal ve ekonomik etkileşimler alanında, bireysel bilginin eksik olması, insanların kendi eylemlerinin başkalarının karar vermesi için kapsamı ve sınırları üzerindeki etkilerini tam olarak bilmedikleri anlamına gelir. Bir dereceye kadar bu etkiler kişisel olmayan bir biçimde fiyat mekanizması aracılığıyla iletilir. Bununla birlikte, daha temelde, etkiler kişisel olmayan bir davranış kuralları sisteminin ortaya çıkmasından da kaynaklanır. Fiyat mekanizmasının ve davranış kuralları sistemlerinin böylesine karmaşık bir yapıda olması insan aklının bunları kavramasını zorlaştırır ve bu nedenle hem fiyat mekanizması hem de davranış kuralları sistemleri bilinçli tasarım ve tercihlerin sonucu olamazlar.⁴⁴

Hayek, politik motivasyonlar açısından kurumsalcı düşünürlerle pek benzerlik göstermese de kültürel evrim, insan bilgisi ve bireysel eylemler yönünden kurumsalcılığa yakınlaşır. Özellikle Veblen ve Polanyi'nin metodolojileriyle Hayek'in metodolojisini benzeştirmek mümkündür. Çünkü Hayek'in insan bilgisi yaklaşımı kurumsalcılığın eylem temelli epistemolojisine uzak durmaz. Bireyler arasındaki iktisadi ve iktisadi olmayan etkileşimler sonucunda sosyokültürel kurumlar oluşur. Bu etkileşimler bireylerin eylem alanlarını genişletebilir de kısıtlayabilir de. İnsan eylemlerinin seviyesi kurumlardır. Aynı zamanda Hayek'in kurumlar olarak piyasalar yaklaşımı sosyal gerçeklik, insan doğası ve aktör-yapı ilişkisi noktalarında da kurumsalcılarla ortak kavramsal çerçeveler sunar.⁴⁵

42 Friedrich August von Hayek, "İktisat ve Bilgi", çev. Can Madenci, *Liberal Düşünce Dergisi*, 2009 [1937], Sayı: 14 (53-54).

43 Boettke, a.g.m., s. 70.

44 Ulrich Witt, "The Theory of Societal Evolution: Hayek's Unfinished Legacy", Edit. Jack Birner ve Rudy van Zijp, *Hayek, Co-ordination and Evolution: His Legacy in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* içinde, Routledge, London 2001, s. 179.

45 Jorge Bateira, *Institutions, Markets and Economic Evolution: Conceptual Basis for A Naturalist Institutionalism*, A Thesis Submitted to The University of Manchester for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in the Faculty of Humanities, Manchester, 2010, s. 56. Ayrıca Jorge Bateira

Kültürel Evrim ve Metodolojik Bireycilik

Hayek'in gelişmiş bir kurallar ve evrim teorisi sunması, kurumsal iktisatçı olarak anılmasına yol açar. Özellikle kültürel evrim yaklaşımı Veblen'in teleolojik olmayan evrimciliğini andırır. Veblen, aktör-yapı ikiliğini aşmak ve teleolojik olmamak kaydıyla bir Darwinci metodoloji hattı geliştirmiştir. Veblen bireylerin amaçlı aktörler olduğunu reddetmez, ancak, kurumsal ve kültürel evrimin, nedensel süreçlerin amaçlanmamış sonuçları olarak görülmesi gerektiğini belirtir. İçgüdüler kalıtım yoluyla geçer fakat bunlar sadece başlangıç düzeyindedir. İnsanın sosyal gelişimi aşamasında içgüdüler doğrudan davranışları etkilemez. Alışkanlıkların ve kurumların birikimli gelişim süreçleri, içgüdüleri zamanla geri plana iter ve böylece Veblen'in Darwinci düşüncesi biyolojik indirgemecilikten kurtulur.⁴⁶ Hayek'in evrim yaklaşımı Darwinci olmayıp Lamarckçı olsa da, Veblen'in yaklaşımına yakındır. Hayek de Veblen gibi içgüdüleri genetik aktarım sürecine yerleştirir. İçgüdüler aktarılır ama zamanla kültürel gelenekler içinde sönümlenir. İçgüdüler sosyal kurallara gömülüdür.⁴⁷ Hem Veblen hem de Hayek biyolojik indirgemecilikten uzak, teleolojik olmayan kültürel evrimi savunmuştur. Alışkanlıkların ve kurumların evrimi ile bireylerin amaçlanmamış eylemlerinin etkileşimi ikilinin evrim anlayışını gösterir. Ancak Hayek kültürel evrim yaklaşımıyla kurumsal iktisada yakınlaşırken çok sayıda eleştiri de alır. Bu eleştiriler hem Avusturya iktisat okulunun içinden hem dışından gelmektedir.

Avusturya iktisat okulu içinden gelen ilk eleştiri, Hayek'in kültürel evrim yaklaşımının oldukça kötümser olması ve kurumsal veya anayasal düzenlemeleri geliştirmek için çok sınırlı bir boş alan bırakmasıdır. İkincisi, kültürel evrimi açıklayan mekanizma olarak grup seleksiyonunu onaylaması, Hayek'in metodolojik bireycilik yaklaşımıyla uyumsuzdur. Üçüncüsü, grup seleksiyonu, sosyal bilimlerdeki uygulamalarla ilgili gerekçelerle biyologlar arasında da güvenilmezdir.⁴⁸ Dördüncüsü, Hayek kültürel evrimi benimseyerek İskoç Aydınlanma geleneğinin sosyal teori anlayışını terk edip holistik bir sosyal teori geliştirir ve bu metodolojik bireycilikle uyumsuzdur. Beşincisi, Hayek, sosyal kurallar vurgusuyla bireycilikten davranış düzenliliklerine geçer. Son

Hayek'i kurum kavramı üzerinden Veblen ve Polanyi ile yakınlaştıranın bunun *doğacı kurumsalcılık (naturalist institutionalism)* olduğunu iddia eder. Bkz. Bateira, *a.g.e.* Ancak Hayek'in özellikle 1950 sonrası çalışmalarının doğacılık ve bilimcilik eleştirisi üzerinden gittiğini hatırlatmakta yarar vardır.

46 Malcolm Rutherford, "Veblen's Evolutionary Programme: A Promise Unfulfilled", *Cambridge Journal of Economics*, 1998, Sayı: 22, ss. 465-467.

47 Charles G. Leathers, "Veblen and Hayek on Instincts and Evolution", *Journal of the History of Economic Thought*, 1990, Sayı: 12, s. 167.

48 Caldwell, "The Emergence of Hayek's Ideas on Cultural Evolution", s. 5.; Caldwell, "Hayek and Cultural Evolution", s. 286.

olarak, Hayek'in kendiliğinden doğan düzen yaklaşımını iktisadın ötesine taşıması hem iktisadi liberalizmin altını oyar hem de toplumda dağılmış bir vaziyette bulunan bilgi problemini anlamanın önüne geçer. Bu eleştiriler David Ramsey Steele, Viktor Vanberg, James Buchanan ve Israel Kirzner'den gelir.⁴⁹

Avusturya iktisat okulu dışından gelen eleştiri ise, Hayek'in temsili demokrasiyle ilgili düşünceleri üzerinedir. Hayek temsili demokrasi kuralları yüzünden bazı kurumların yıprandığını ve kendiliğinden doğan düzenin zarar gördüğünü saptayarak bu kurumların yeniden yapılandırılmaları gerektiğini belirtmiştir. Aslında buradaki tutum Hayek'in geliştirmiş olduğu kendiliğinden doğan düzen yaklaşımına terstir. Çünkü Hayek, bir yandan en etkin kurumların doğal ve kendiliğinden işleyen süreçlerden çıktığını, bu tür kurumları yapay olarak değiştirmeye çalışmanın sakıncalı bir girişim olduğunu ve toplumsal kurumları iyileştirme çabalarıyla yenilenmesinin etkin sonuçlar vermeyeceğini savunmuştur; diğer yandan belli kurumların yeniden yapılandırılmasının kendiliğinden doğan düzenin sürekliliği için zorunlu olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁰

Hayek'e yönelik eleştirilerin nirengi noktasının neoklasik optimalite kavramı olduğu söylenebilir. Hayek'in araştırma programında neoklasik iktisadın aksine daha gerçekçi bir optimalite kavramının yattığı görülebilir. Bu optimalite genel denge durumundan daha çok sürece dayanarak oluşmaktadır. Hayek, iktisadi dünyanın sübjektif doğasını ve sosyal kurumların nasıl koordine bir aktivite oluşturduğunu anlamaya çalışan kapsamlı bir teori geliştirir. Bu iktisadi süreç ne doğal seleksiyonun vaz ettiği gibi en güçlünün veya en iyi olanın hayatta kalmasını ne de kaotik ve rastgele bir süreci belirtir. Rekabetçi piyasa sürecinin keşfi, iktisadi fırsatlar hakkındaki bir öğrenme sürecidir. Hayek'e göre piyasa sürecinin üstünlüğü iktisadi sistemde yayılmış olarak var olan bilginin etkili kullanılmasından kaynaklanır. Bu nedenle Hayek'in kültürel evrimi benimseyerek metodolojik bireyciliği terk ettiğine yönelik eleştiriler iki açıdan yersizdir. Birincisi, Hayek çoğunlukla aklın ve geleneğin birlikte evriminden bahseder. Ana tezi, kuralların aklın ürünü olmadığı, aksine aklımızın belli kuralları takip ederek geliştiğidir. Akıl ve kültür eş zamanlı olarak gelişmişlerdir, birbiri ardına değil. Hayek'in bu pozisyonu çoğu ekonominin karakteristiği olan metodolojik bireyciliğin atomistik ve izole edilmiş türüne meydan okumuştur. Sosyal inceleme, aklın *sosyal bütünlüğünü/gömülülüğünü* (*social embededness*) tanımasıyla başlamak zorundadır. Dolayısıyla Hayek'in bireycilik argümanı epistemolojik boyuttadır ve yaşamımızı yöneten kuralları,

49 Boettke, a.g.m., ss. 71-72.

50 Özçelik, a.g.m., s. 209.

gelenekleri ve alışkanlıkları aklımızla oluşturamadığımız fikrine dayanır. Kurallar ve alışkanlıklar içseldir, dışsal değildir. İkincisi, Hayek'in Özgürlüğün Anayasası, *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük* ile *Meşum Kibir* çalışmalarını rasyonalist olmayan bir perspektifinden yazmasıdır. Hayek, rasyonalist olmayan bir klasik liberalizm teorisi sunar ve bu teori eleştirilerin aksine İskoç Aydınlanma filozoflarının yaklaşımıyla uyumludur. Hayek'e göre iktisadi sistemimizi asla dizayn edemeyiz. Hatta özel mülkiyet kurumu bile medeniyetimizin gelişimini sağlamamıştır. Belli kuralları takip etmemiz sosyal dünyamızı kurmuştur.⁵¹

Hayek uzmanı Bruce Caldwell⁵² ise, Hayek'in metodolojik bireyciliğin belirli bir türünü desteklediğini ve onun evrimci veya grup seleksiyonuna dayanan argümanlarının metodolojik bireycilikle çatışmadığını iddia eder. Her ne kadar ana akım neoklasik iktisat bireyciliği benimsemiş olsa da bu tarz bir bireycilik Hayek'in yaklaşımıyla benzer değildir. Neoklasik iktisadın bireyciliği rasyonalist ve objektivite varsayımlarına dayanırken Hayek'in bireyciliği anti-rasyonalist ve sübjektivite temelindedir. Hayek, bireyleri neoklasik iktisadın varsaydığı gibi tam rasyonel ve tam bilgiye sahip ajanlar olarak kabul etmez. Kişisel çıkarı peşinde koşan bireyi de bencil olarak değerlendirmez. *Bireycilik: Doğru ve Yanlış* adlı çalışmasında doğru bireyciliğin sosyal teori olduğunu kabul ederken büyük veya açık toplumun izole edilmiş veya kendi kendine yeten bireylerden oluşmadığını iddia eder. Hayek, Chicago Okulu iktisatçılarından George Stigler ve Gary Becker gibi bireylerin zevk ve tercihlerinin sabit olduğunu da kabul etmez. Piyasalardaki ve diğer sosyal kurumlardaki etkileşimler sayesinde insanların sürekli yeni bilgiler kazandığını ve bu nedenle zevklerinin ve tercihlerinin değişmeden kalmasının pek mümkün olmadığını düşünür. Dolayısıyla Hayek içsel tercihler savunucusudur.⁵³ İlgili eleştirilere karşın Hayek, rasyonalist olmayan amaçlı bireysel davranışları açıklamak için metodolojik bireycilik ve kültürel evrimi birleştirmiştir. Rasyonalist olmayan bireysel davranışa, başarılı grup seleksiyonu olarak kurumlar, diller, değerler, hukuklar, kurallar ve gelenekler yol gösterir. Yani Hayekyen evrim, insan dizaynı olmayan insan eylemlerinin sonuçları olarak kendiliğinden oluşan sosyal düzenlere/piyasaya dayanır.⁵⁴

Kısacası Hayek eleştirileri, onun düşüncesinin büyük oranda bilimcilik ve ana akım neoklasik iktisat karşıtlığında geliştiğini göz ardı eder. Hayek, bilimcilik ve neoklasik denge yaklaşımını aşmak amacıyla bireyin eylemlerini

51 Boettke, a.g.m., ss. 73-75.

52 Caldwell, a.g.m., s. 288.

53 Caldwell, a.g.m., ss. 288-290.

54 Leathers, a.g.m., s. 170.

esas alan gelişmiş bir kurallar ve düzenler teorisi sunar. Hayek'in bireyciliği, atomistik ve toplumdan izole edilmiş bir bireycilikten ziyade sosyal kurallara ve kendiliğinden gelişen düzene dayanan bir bireyciliktir. Hayek'in bireyciliğe dayanan sosyal teorisi Veblen'in kurumsal analizine yakındır.⁵⁵ Çünkü hem Veblen hem de Hayek insan doğasının ana akım neoklasik iktisadın insan ve toplum tasavvuruna uygun olmadığını düşünmüşlerdir. Hayek'te öğrenilmiş kuralların temel işlevi, büyük veya açık toplumu mümkün kılan doğal içgüdüleri kısıtlamaktır. Öğrenilmiş kuralların kültürel olarak seçilmesi, bir şefin önderlik ettiği küçük grupların avlanmasına ve yabancılara karşı bir alanın savunulmasına uyarlanan içgüdülerden bazılarının bastırılması için gerekli olmuştur.⁵⁶ Hayek'in benimsediği davranış kuralları, içgüdüleri kısıtlayan çerçeveler olmak kaydıyla Veblen'in yerleşik düşünce alışkanlıkları olarak tanımladığı kurum kavramına benzerdir. Bu nedenle Hayek, insan doğası, kurumsallaşmış davranış kuralları ve kültürel evrim yaklaşımıyla Avusturya iktisat okulu mensubu olmanın yanında kurumsal iktisadın da güçlü bir temsilcisi olarak değerlendirilmelidir.

Hayek'in düşüncesi kurumsal iktisat bağlamında ele alındığı takdirde sosyal bilimler ve doğa bilimleri arasındaki ayrım da netleşir. Avusturya iktisat okulu perspektifinde doğa bilimleri gibi olmayan sosyal bilimler bireylerin planları ve amaçlarıyla başlar. Sosyal bilimlerdeki dünya gerçekleri bireylerin inandıkları ve düşündükleridir. Bireylerin şeylere, uygulamalara, yerlere ve insanlara verdikleri anlam, karar vermede kendilerini nasıl yönlendireceklerini belirler. İnsan eylemi bilimlerinin amacı, tahmin değil, anlaşılmasıdır. Sosyal kurumlar, insan tasarımının değil ama genellikle insan eyleminin bir sonucudur.⁵⁷ Avusturya iktisat okuluna ait söz konusu düşüncelerin tamamının Hayek tarafından dile getirildiğini söylemek abartı olmasa gerekir. Hayek, bireyden başlayıp kurumlara giden bir sosyal teori geliştirmiştir ve bu sosyal teori aktör-yapı ilişkisini bir çatışma değil, uyumluluk içerisinde ele almaktadır.

Sonuç

Avusturya iktisat okulu ve kurumsal iktisat, 20. yüzyıl boyunca etkili olan ve heterojen görünüme sahip iki iktisadi düşünce okuludur.⁵⁸ İki okulun piyasa

55 Hayek'in doğrudan Veblen üzerine yazıları kısıtlıdır. Hayek, Veblen'i Comte geleneğine bağlarken kurumsal iktisadı da Alman tarihçi okuluna ve sosyalist kampa yerleştirir. Bkz. Leathers, a.g.m., s. 165. Hayek ideolojik olarak Veblen'i farklı bir kampta görse de, metodolojik olarak ikili birçok konuda ortaktır.

56 Leathers, a.g.m., ss. 167-168.

57 Peter J. Boettke, "Introduction", Edit. Peter J. Boettke, *Handbook on Contemporary Austrian Economics* içinde, Edward Elgar, Cheltenham 2010, s. vii-xi.

58 Samuels, a.g.m., s. 55.

kavramı etrafında birleşmeleri pek mümkün görünmezken her iki okulun da heterojen görünümüne sahip olmaları ve kurumları önceleyen bir sosyal teori geliştirmeleri sebebiyle bu çalışmada iki okul arasında kurumlar üzerinden bir ortak nokta yakalanmıştır. Bunun gerçekleşmesinde, Hayek'in hem 20. yüzyılın en etkili kamusal entelektüellerinden biri olarak politik iktisada ciddi katkılar sunmasının hem de kurumsal iktisat geleneğinde pek karşılaşılmayan kapsamlı bir kurallar teorisine sahip olmasının ve epistemolojiye dayanan kültürel evrim ve kurumsal analiz geliştirmesinin payı vardır. Aynı zamanda Hayek'in kültürel evrim düşüncesinin teleolojik bir varsayıma dayanmaması, Veblen'in post-Darwinist yaklaşımına yakındır. Hayek ve Veblen'in evrim yaklaşımları geleceğe ilişkin herhangi bir determinizm barındırmaz.

Hayek'in kültürel evrimi ve kuralları esas alan sosyal teorisi sadece iktisatla sınırlı kalmamış ve bütün sosyal bilimler için aktör-yapı ilişkisine dayalı kapsamlı bir metodolojik miras bırakmıştır. Bu miras, sosyal bilimler felsefesi altında gerçekleşen metodolojik bireycilik mi yoksa metodolojik holizm mi tartışmasının ötesine uzanır. Çünkü çalışmada gösterilmeye çalışıldığı üzere Hayek ne tam olarak atomistik bir bireycidir ne de toplumsal yapı içinde bireysel eylemlerin etkisizliğini savunan bir kolektivisttir. O, birey-kurum veya aktör-yapı etkileşimi bağlamında bir sosyal teori geliştirmiştir. İlgili sosyal teori, İskoç Aydınlanma geleneğini ve Carl Menger'in düşüncelerini takip ettiği için kendiliğinden doğan düzen düşüncesini bireysel eylemlerin epistemolojik yönüyle ele almıştır. Bu sosyal teori, bireysel eylemlere, bunların grup seleksiyonuna ve kültürel evrime dayalı olarak gelişmiştir. Burada hem bireylerin eylemleri ve tercihleri hem de davranış kuralları, düzenler ve bunların kendiliğinden evrimi önem arz eder. Bu eylemlerin ve tercihlerin sonucu olarak sosyal kurallar ve düzenler kurulurken aklın, geleneğin ve kültürün bireysel eylemlere etkisi de görülür. Böylece Hayek'in sosyal teorisi sosyal bilimler için metodolojik bir miras bıraktığı kadar piyasadaki fiyatların ve bilgi koordinasyonunun nasıl oluştuğunu da gösterir. Aynı zamanda ilgili sosyal teori karmaşıklaşmış modern toplumda bilginin bireyler arasında dağılmış bulunması gerçeğini ihmal eden sosyalizmin uygulanma imkânsızlığını da destekler. Kısacası Hayek'in kurumsal analizi hem günümüzdeki karmaşıklaşmış modern toplumların nasıl oluştuğunu ve evrimleştiğini anlamak hem de aşırı uzmanlaşmış iktisadın diğer sosyal bilimlerle ele alınmasının gerekliliğini vurgulamak için önem arz eder.

Kaynakça

- ADAMAN, Fikret and DEVINE, Pat, "The Economic Calculation Debate: Lessons for Socialists", *Cambridge Journal of Economics*, 1996, Sayı: 20, ss. 523-537.
- BATEIRA, Jorge, *Institutions, Markets and Economic Evolution: Conceptual Basis for A Naturalist Institutionalism*, A Thesis Submitted to The University of Manchester for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in the Faculty of Humanities, Manchester, 2010.
- BOETTKE, Peter J., "Evolution and Economics: Austrians as Institutionalists", *Research in the History of Economic Thought and Methodology*, 1989, Sayı: 6, ss. 73-89.
- BOETTKE, Peter J., "The Theory of Spontaneous Order and Cultural Evolution in the Social Theory of F.A. Hayek", *Cultural Dynamics*, 1990, Sayı: 3(1), ss. 61-83.
- BOETTKE, Peter J. (1998), Economic Calculation: The Austrian Contribution to Political Economy, *Advances in Austrian Economics*, 5: 131-158.
- BOETTKE, Peter J., "Introduction", Peter J. Boettke, (edit.), *Handbook on Contemporary Austrian Economics* içinde, Edward Elgar, Cheltenham, ss. vii-xi.
- CALDWELL, Bruce, "Austrians and Institutionalists: The Historical Origins of Their Shared Characteristics", *Research in the History of Economic Thought and Methodology*, 1989, Sayı: 6, ss. 91-100.
- CALDWELL, Bruce, "The Emergence of Hayek's Ideas on Cultural Evolution", *Review of Austrian Economics*, 2000, Sayı: 13, ss. 5-22.
- CALDWELL, Bruce, "Hayek and Cultural Evolution", Uskali Mäki (edit.), *Fact and Fiction in Economics: Models, Realism and Social Construction* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 285-303.
- CHAVANCE, Bernad, *Kurumsal İktisat*, çev. Tuba Akıncılar Onmuş, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- HAYEK, Friedrich August V., *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, Routledge, London 1988.
- HAYEK, Friedrich August V., *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen*, çev. Atilla Yayla, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1994.
- HAYEK, Friedrich August V., *Kanun, Yasama ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni*, çev. Mehmet Öz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1997.
- HAYEK, Friedrich August V., "İktisat ve Bilgi", çev. Can Madenci, *Liberal Düşünce Dergisi*, 2009 [1937], Sayı: 14 (53-54), ss. 135-151.
- HAYEK, Friedrich August V., *Özgürlüğün Anayasası*, çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, BigBang Yayınları, Ankara 2013.
- HODGSON, Geoffrey M. and KNUDSEN, Thorbjørn, *Darwin's Conjecture: The Search for General Principles of Social and Economic Evolution*, The University of Chicago Press, Chicago 2010.
- KALKAN, Buğra, *Kendiliğinden Doğan Düzen*, Liberte Yayınları, Ankara 2016.
- KIRZNER, Israel M., "The Economic Calculation Debate: Lessons for Austrians", *The Review of Austrian Economics*, 1988, Sayı: 2, ss. 1-18.
- LEATHERS, Charles G., "Veblen and Hayek on Instincts and Evolution", *Journal of the History of Economic Thought*, 1990, Sayı: 12, ss. 162-178.

- LEVENT, Adem, "Sosyal Bilimlerin Kırısında Entelektüel Bir Alan: İktisadi Düşünce", *Liberal Düşünce Dergisi*, 2019, Sayı: 24 (94), ss. 33-52.
- ÖZÇELİK, Emre, "Kurumlar, Kurumsal İktisat ve Avusturya Okulu", Eyüp Özveren (edit.), *Kurumsal İktisat* içinde, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, ss. 201-235.
- PALERMO, Giulio, "The Convergence of Austrian Economics and New Institutional Economics: Methodological Inconsistency and Political Motivations", *Journal of Economic Issues*, 1999, Sayı: 33(2), ss. 277-286.
- PENNINGTON, Mark, *Sağlam Politik Ekonomi: Klasik Liberalizm ve Kamu Politikasının Geleceği*, çev. Atilla Yayla, Liberte Yayınları, Ankara 2014.
- PERLMAN, Mark, "Subjectivism and American Institutionalism", Israel M. Kirzner (edit.), *Subjectivism, Intelligibility and Economic Understanding* içinde, The Macmillan Press, Hampshire, 1986, ss. 268-280.
- POLANYI, Karl, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- RUTHERFORD, Malcolm, "Veblen's Evolutionary Programme: A Promise Unfulfilled", *Cambridge Journal of Economics*, 1998, Sayı: 22, ss. 463-477.
- SAMUELS, Warren J., "Austrian and Institutional Economics: Some Common Elements", *Research in the History of Economic Thought and Methodology*, 1989, Sayı: 6, ss. 53-71.
- STANFIELD, J. Ron, "The Institutional Economics of Karl Polanyi", *Journal of Economic Issues*, 1980, Sayı: 14(3), ss. 593-614.
- VANBERG, Viktor, "Carl Menger's Evolutionary and John R. Commons' Collective Action Approach to Institutions: A Comparison", *Review of Political Economy*, 1989, Sayı: 1(3), ss. 334-360.
- WITT, Ulrich, "The Theory of Societal Evolution: Hayek's Unfinished Legacy", Jack Birner and Rudy van Zijp (edit.), *Hayek, Co-ordination and Evolution: His Legacy in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* içinde, Routledge, London 2001, ss. 178-189.
- WYNARCZYK, Peter, "Comparing Alleged Incommensurables: Institutional and Austrian Economics as Rivals and Possible Complements?", *Review of Political Economy*, 1992, Sayı: 4(1), ss. 18-36.
- YAYLA, Atilla, *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*, Liberte Yayınları, Ankara 2000.

İnsan Haklarının Evrenselliği ve Kültürel Görecelilik

Abdulkadir Pekel*

Öz

İnsan hakları, tanımı gereği, evrenseldir. Öte yandan, insan haklarını temellendiren görüşler incelendiğinde, bu görüşlerin tüm insanların temsil edildiği kültürlerin ortak ürünü olmadığı, aksine, insan haklarının ortaya çıkışında belirli bir kültürün oldukça baskın olduğu görülmektedir. Yani insan haklarının “evrenselliği” iddiasını ortaya koyan temellendirmeler, bu iddiaya tezat oluşturacak şekilde, büyük ölçüde “yerel”dir; “Batı Avrupa kültürü”nün etkisi altında gelişmiştir. Dolayısıyla bu yazı, bu çelişkiden kaynaklanan problem üzerine odaklanmaktadır: Belirli bir kültürün etkisinde ortaya çıkan bir düşünce, evrensel olabilir mi? İnsan haklarına eleştirel bir gözle yaklaşan kültürel görecelilik anlayışına göre bu mümkün değildir. Bu yazıda, önce yukarıda bahsedilen çelişki ortaya konmaya çalışılacak, sonra da kültürel görecelilik anlayışının bu çelişkiye nasıl bir yaklaşımla tepki verdiği üzerinde durulacak, son olarak da evrensellik ve göreceliliğin uzlaştırılması için bir ölçü koymanın mümkün olup olmadığına ilişkin fikir yürütülecektir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Kültürel Görecelilik, Evrensellik.

The Universality of Human Rights and Cultural Relativism

Abstract

Human rights, by definition, are universal. On the other hand, when the views based on human rights are examined, it is seen that these views are not the common product of the cultures in which all people are represented, on the contrary, a certain culture is dominant in the emergence of human rights. In other words, the foundations that make up the claim of the universality of human rights are largely local in contrast to this claim: Human rights were developed under the influence of Western European culture. Therefore, this article focuses on the problem arising from this contradiction: Can a thought emerging under the influence of a particular culture be universal? This is not possible according to the cultural relativism perspective that approaches human rights critically. In this article, first of all, the above mentioned contradiction will be tried to be put forward, then the approach of cultural relativism will be deliberated, and finally, it will be examined whether it is possible to put a measure to reconcile universality and relativism.

Keywords: Human Rights, Cultural Relativism, Universality.

*Arş. Gör. | Kütahya Dumlupınar Üniversitesi | abdulcadir.pekel@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1696-6075 | DOI: 10.36484/liberal.641079
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 96, Güz 2019, ss. 111-118.
Gönderim Tarihi: 31 Ekim 2019 | Kabul Tarihi: 29 Kasım 2019

Giriş

İnsan haklarının, herkesçe bilinen, en basit ve meşhur tanımı bile; bu öğretinin evrensellik iddiasını ortaya koymaktadır: İnsan hakları, insanların yalnızca insan oldukları için kazandıkları haklardır. Etnik, dini, sınıfsal, ekonomik vs. durumlara bakılmaksızın bütün insanlar sadece insan olmakla bu hakkın sahibi olurlar. Öyleyse bütün insanlar, dünyanın –hatta “evren”in– nesinde olursa olsun bu haklara, kendiliğinden, başka şarta gerek kalmadan sahip olacak ve bu haklara saygı gösterilmesini devletten, kurumlardan ve bireylerden talep edebilecektir.

Dolayısıyla insan hakları, tanımı gereği, evrenseldir. Öte yandan, insan haklarını temellendiren görüşler incelendiğinde, bu görüşlerin -ironik bir biçimde- tüm insanların temsil edildiği kültürlerin ortak ürünü olmadığı, aksine, insan haklarının ortaya çıkışında belirli bir kültürün oldukça baskın olduğu da görülmektedir. Yani insan haklarının “evrenselliği” iddiasını ortaya koyan temellendirmeler, bu iddiaya tezat oluşturacak şekilde, büyük ölçüde “yerel”dir; “Batı Avrupa kültürü”nün etkisi altında gelişmiştir.

Dolayısıyla bu yazı, bu çelişkiden kaynaklanan problem üzerine odaklanmaktadır: Belirli bir kültürün etkisinde ortaya çıkan bir düşünce, evrensel olabilir mi? İnsan haklarına eleştirel bir gözle yaklaşan kültürel görecelilik anlayışına göre bu mümkün değildir.

Biz bu yazıda, önce yukarıda bahsedilen çelişkiyi ortaya koymaya çalışacak, sonra da kültürel görecelilik anlayışının bu çelişkiye nasıl bir yaklaşımla tepki verdiği üzerinde duracak, son olarak da evrensellik ve göreceliliğin uzlaştırılması için bir ölçü koymanın mümkün olup olmadığına ilişkin fikir yürüteceğiz.

Problem: İnsan Haklarının “Evrenselliği” İddiasının Çelişkisi

İnsan hakları düşüncesi Avrupa’da Aydınlanma döneminin bir sonucu olarak¹ on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda ortaya çıkmış ve Batı toplumlarının tarihinin belirleyici dinamiklerinden biri olmuştur.² Her ne kadar doğal haklar ya da insana bazı haklar veren düşüncelere daha önce (ya da başka kültürlerde) rastlanabilirse de, bugün anladığımız manada insan hakları öğretisinin ortaya çıkması modern bir olaydır ve bir bütün olarak Aydınlanma çağının ürünüdür.³ İnsan haklarının temellendirilmesinde doğal hukuk ve doğal hak-

1 A. Kadir Çüçen, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 2005, s. 32.

2 Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*. Orion, Ankara 2012, s. 59.

3 Vahap Coşkun, *İnsan Hakları: Liberal Açıdan Bir Tahlil*, Liberte, Ankara 2014, s. 86.

lar düşüncesine başvurulmasına ilk kez on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda Avrupa'da rastlanmaktadır.⁴

Doğal hukuk düşüncesine göre, evrende, doğada insan doğasında her şeyi belirleyen bazı yasalar vardır ve bu yasaların oluşturduğu rasyonel düzen insan aklı ile keşfedilebilir.⁵ “Doğal hukuk” ifadesindeki “doğal” kelimesi, “yapay”ın karşıt anlamlısı olarak kullanılır; yani her yerde her zaman geçerli olan, evrensel, sabit, mutlak ve objektif olanı ifade eder. “Yapay hukuk” ise farklı yerlerde farklı şekillerde gelişen, farklılık gösteren, dolayısıyla göreceli olana işaret eder.⁶ Dolayısıyla bu “doğa”nın bir parçası olan insanlar, doğada mevcut olan bu kurallardan doğan bazı haklara sahiptirler. Bu haklar insan yapısı değildir. Yani bir kişi ya da devlet tarafından verilmemiştir.⁷

İnsan haklarının temellendirilmesinde başvuru olan bir başka argüman da “insan doğası” argümanıdır. İnsan doğası argümanı insanların ortak bir doğası yani ortak bir özü olduğu anlayışından hareket eder.⁸ Dolayısıyla insanların ihtiyaçları da ortaktır ve bu ihtiyaçların karşılanması için bazı haklar mevcuttur. Ancak bu ihtiyaçların niteliği konusunda tartışma vardır. Maddi ihtiyaçlar mı yoksa manevi ihtiyaçlar mı dikkate alınacaktır?

İnsan doğasından neşet eden insan haklarının, daha çok insanın manevi ihtiyaçlarını karşıladığı ifade edilmektedir. İnsan onurlu bir yaşama ihtiyaç duyar. Yani insan haklarının kaynağı insanın ahlaki doğasıdır.⁹ İnsan doğasının en önemli özelliği, akıl ve vicdandır. Dolayısıyla insan yaptığı seçimlerde özgürdür, veya özgür olma kapasitesine sahiptir. Yani insanın iyi ile kötüyü ayırt edebilen, bu yönüyle nedensellik zincirinin dışına çıkabilen bir varlık olduğu kabul edilir.¹⁰ Şu halde insan onurlu bir hayat sürebilmek için başkaları tarafından engellenmeden özgürce yaşayabilmelidir. Bu, insanı devlete ve başkalarına karşı ileri sürülebilecek bazı hakların sahibi yapar.¹¹

Görüldüğü üzere, insan doğası argümanı ile insan onuru argümanı iç içe geçmiş durumdadır ve bu iki argümanın temelini de “doğal haklar” düşüncesi oluşturmaktadır. İnsan doğası argümanında, insan haklarını temellendirmek bakımından ön plana çıkan kavram “onur” kavramıdır. İnsanın onur-

4 Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, XII Levha, İstanbul 2015, s. 489.

5 Cennet Uslu, *Doğal Hukuk ve Doğal Haklar: İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, Liberte, Ankara 2011, s. 38.

6 Uslu, a.g.e., ss. 92-93.

7 Uygun, a.g.e., s. 491.

8 Uslu, a.g.e., s. 93.

9 Jack Donally, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, çev. Mustafa Erdoğan, Levent Korkut, Yetkin, Ankara 1995, s. 27.

10 Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İonna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2002, s. 66.

11 Uygun, a.g.e., s. 494.

lu bir hayat yaşamaya ihtiyacı olduğu ifade edilir. İnsan haklarına ilişkin anlayışların çoğunun temelinde insanın sırf insan olarak değerli ve onurlu olduğu inancı bulunmaktadır.¹² İnsan, doğasına içkin olan özgür irade sayesinde, ahlaki tercihler yapabilme kapasitesine sahiptir. Bu da insanı onurlu bir varlık haline getirmektedir. İşte, insanın bu saygınlığının korunması için gerekli olan araçlar insan hakları olarak belirmiştir.¹³ BM'nin 1948 yılında ilan ettiği İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, diğer birçoğu gibi, insana içkin onur(*inherent dignity*) kavramına vurguyla söze başlamakta ve Bildirgenin ilk maddesinde tüm insanların onur bakımından eşit oldukları ve "akıl ve vicdan" sahibi oldukları ifade edilmektedir.¹⁴

Görüldüğü üzere, insan haklarını temellendiren ve insan haklarına "evrensel" niteliğini veren argümanlar arasında benzerlikler bulunmaktadır. İnsan hakları teorisinin, akla ve özgür iradeye vurgu yapan Aydınlanma felsefesinin etkisi altında geliştiğini¹⁵ ortaya koyan bu durum, insan haklarının evrenselliği iddiasıyla çelişmektedir. İşte kültürel görecelilik tam da bu çelişkiye yönelik bir itiraz olarak ortaya çıkmaktadır.

Kültürel Görecelilik

Oldukça mistik, metafizik ve idealist olduğu yönünde eleştirilebilecek yukarıdaki argümanlara karşılık gerçekçi bir yaklaşımla insan hakları öğretisini eleştiren kültürel görecelilik ise, insana dair bütün kurum ve kurallar gibi, insan hakları kavramının da içinden çıktığı Batı kültürünün ürünü ve bu kültür ile kayıtlı olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla insan haklarının evrensel olduğunu iddia etmek mümkün değildir.¹⁶

Böyle bir iddia Batı'nın kendi kültürünü diğer kültürlerle empoze etmeye çalışmasından başka bir şey değildir. Yani insan haklarının evrenselliği iddiası, her alanda görüldüğü gibi, hukuk alanında da Batının yayılmacılığının bir yansımasıdır.¹⁷ Modernleşmenin bir sonucu olarak "Batı=Evrensel" şeklinde bir yanılğı ortaya çıkmıştır. Batı'nın geçirdiği gelişim süreci, Batı'nın bilimi, Batı'nın zenginliği, Batı'nın demokrasisi vs. bütün bunların evrensel olduğu şeklinde bir algı ortaya çıkmıştır.¹⁸

12 Erdoğan, *a.g.e.*, s. 49.

13 Uygun, *a.g.e.*, s. 479.

14 Uygun, *a.g.e.*, s. 482.

15 H. Gökçe Zabunoğlu, "Kültürel Görecelik ve İnsan Haklarının Evrenselliği", *Prof. Dr. Yahya K. Zabunoğlu'na Armağan*, Ankara 2011, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 2011, s. 791.

16 Erol Kuyurtar, "Kültürel Görecelilik ve İnsan Hakları", *Sivil Toplum*, 2006, 4 (13-14), s. 59.

17 Coşkun, *a.g.e.*, ss. 187-88.

18 Johan Galtung, *İnsan Hakları: Başka Bir Açıdan Bakış*, Metis, İstanbul 2013, s. 13.

Bu durum Avrupamerkezciliğin bir sonucudur. “Şark”ın bilinip kontrol altına alınması gereken bir “şey” olarak görüldüğünü¹⁹ Edward Said, Şarkiyatçılık’ta ortaya koymuştu. Şark, egzotik, mistik, gayrı medeni ve aşağı bir “şey” olarak “temsil edilir”ken; “Batı” ise medeniyetin ve insanlığın merkezi olarak görülür.²⁰ “Doğu” ve “Batı” kelimeleri bile Avrupamerkezciliğin bir sonucudur.²¹ Hâlbuki, nasıl Garp’ın kendisi belli bir yer değilse, Şark da belli bir yer değildir. Yerler, bölgeler, “Şark” ya da “Garp” gibi coğrafi bölümlenmeler; yani coğrafi ve kültürel varlıklar da insan yapımıdır.²² Dünya bir küredir. Dünyanın her tarafı doğu, her tarafı batıdır; güneş dünyanın her tarafından doğar ve her tarafından batar.²³ “Doğu” ve “Batı” kavramları da coğrafyaların iktidar ilişkileri sonucu nitelenmesinden ibarettir.²⁴ İnsan haklarının evrenselliği görüşü de tüm bu diğer alanlarda ortaya çıkan Avrupa-merkezciliğin bir devamı olarak görülebilir.

Bütün kurum ve kuralların, insanı çevreleyen kültürün bir sonucu olduğunu söylemek gerçekçi bir yaklaşım gibi görünmektedir. İnsan hakları öğretisinin ortaya çıkışıyla ilgili tarihsel süreç de incelenirse, bu öğretinin –ve sonuçta bazı insan hakları normlarının– “Batı” olarak adlandırılan medeniyetin çatışma ve uzlaşmalarının ve bunları gözlemleyip tahlil eden “Batı”lı düşünürlerin etkisiyle geliştiği görülecektir. İnsan haklarına ya da insanların hak ve onuruna dair Batı-dışı medeniyetlerde birtakım temellendirmeler bulunabileceği doğru olabilir. Ancak insan hakları kavramının, tutarlı bir yapı olarak, Batı’da ortaya çıktığı, dolayısıyla Batı kültürü ile kayıtlı olduğu, yukarıda izah edildiği üzere, bir gerçektir.

19 Şarkın “bilinerek” “kontrol altına alınması”na ilişkin, Said’in çarpıcı eserinde ortaya koyduğu birçok analizden bir örnek: “Böyle bir bilginin nesnesi, doğası gereği, irdelemeler karşısında savunmasızdır; uygarlıkların sık sık yaptıkları gibi gelişip değişse ya da kendini dönüştürse bile, yine de öz hatta varlık bakımından istikrarlı kalan bir ‘olgu’dur. **Böyle bir varlığın bilgisini edinmek ona egemen olmaktır, onun üzerinde yetke sahibi olmaktır. Burada yetke “bizim” için, “onun” –Şark ülkesinin– özerkliğini yadsımak demektir; çünkü onu biliriz, o –bir bakıma– biz onu nasıl biliyorsak öyle var olur.**” Bkz.: Edward Said, *Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları*, Metis, İstanbul 2012, s. 42 (Vurgular bize ait).

20 Said, *a.g.e.*, s. 11-12; 17.

21 Kasım Küçükalp, “Edward W. Said’in Şarkiyatçılık Düşüncesinin Felsefî Arkapları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, 12(1), s. 275.

22 Said, *a.g.e.*, s. 14.

23 Mehmet Ali Kılıçbay, “Fakir Akrahanın Talihî” *Doğu Batı*, 1998, 1(2), “Doğu ne? Batı ne?”, s. 58.

24 Küçükalp, *a.g.e.*, s. 275. Haritanın bu şekilde nitelenmesinin en güzel örneklerinden biri, belki de *Huntington’un “Medeniyetler Çatışması”* adlı kitabında verdiği haritadır. Bu haritada, Kuzey Amerika ve Avrupayı Batı olarak nitelenirken; Filipinler, Papua Yeni Gine gibi Asya’daki bazı adalar ve Avustralya ile Yeni Zelanda da Batı olarak tarif edilmiştir. Dünyanın çok çeşitli coğrafyalarının Batı olarak ifade edildiği bu haritada; Batı kavramının coğrafi bir gerçeklik değil, belirli bir kültürün ürünü olan bir anlayış olduğu açıkça görülmektedir. Bkz.: Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. (çev. Mehmet Turhan, Y.Z. Cem Soydemir) Okuyan Us, İstanbul 2014, ss. 20-21.

O halde insan haklarının evrenselliğini iddia etmek başka kültürleri Batı kültürü ile yargılamak anlamına gelecektir.²⁵ Hâlbuki her kültür ahlaki temelini kendi içerisinde bulur ve bir kültürün diğerini yargılaması için hiçbir objektif-ahlaki temel bulunmamaktadır.²⁶ Bu sebeple tek ve evrensel bir “doğru” olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Birçok doğrular vardır. Bu durumda bütün kültürlerle hoşgörü ile yaklaşılmalı, Batı kültürü, Batı-dışı kültürlerle dayatılmamalıdır.²⁷

Sonuç Yerine: Kültürel Göreceliliğin Sınırları

Kültürel görecelilik, her kültürün kendi ahlaki kod ve standartlarının olması gerekçesiyle, bütün kültürlerin hoş görülmesi gerektiğini ifade etmekte ve evrensel standartları reddetmektedir. Peki, bu hoşgörünün bir sınırı olacak mıdır? Hoşgörünün sınırsız bir değer olarak kabul edilmesi, onu aşkın ve aslında “evrensel” bir değer haline getirmeyi mi? Böyle bir durum kültürel görecelilik anlayışının bir tutarsızlığı olarak görülemez mi? Örneğin, Nazi uygulamalarını, işkenceleri, kölelik kurumunu vs. hoş görecektir miyiz? “Bizim geleneğimizde işkence var, bize saygı duy” diyen bir yönetimin hoş görülmesi mümkün mü?

Ya da insanlar olarak, en azından biyolojik ortaklıklarımız yok mu? Yaşadığımız çevre; iklim koşulları, coğrafya, farklılıklarına rağmen birbirine az da olsa benzemiyor mu? Böyle bir durum insan ihtiyaçlarının birbirine benzemesi sonucunu doğurmuyor mu? Bu durumların, en azından “kesişen kültürel değerler” olması sonucunu ortaya çıkarması gerekmez mi? İnsanlar ve kültürler arasında alışverişler, etkileşimler olmuyor mu? Hele iletişimin bu kadar geliştiği günümüzde bu iletişim ve etkileşimlerin benzer insani özellikler ve ihtiyaçlar ortaya çıkardığını söyleyemez miyiz?

Gerçekten de doktrinde kültürel göreceliliğin kötüye kullanılabilmesi yönünde endişeler dile getirilmiştir. Modern devlet anlayışının getirdiği bütün olanaklardan yararlanan devletin, bireyi bu olanaklara karşı koruyan hakları ortadan kaldırması tutarlı değildir. Yerel adetler ve gelenekler, kişilerin haklarını korumak ve adaleti sağlamak için kendine özgü yöntemler geliştirmiş olabilir. Ancak modernizmin etkisiyle tüm bunları yerle bir edip, modernizmin

25 Coşkun, a.g.e., s. 188.

26 Ehsanul Haque, “Universal Human Rights and Cultural Relativity: Conflict or Reconciliation?” içinde: *Transnational Legal Processes and Human Rights* (Ed. Kyriaki Topidi, Lauren Fielder), Ashgate, Farnham 2013, s. 25. Kuyurtar, a.g.e., ss. 59-60.

27 Fernando Teson, “International Human Rights and Cultural Relativism”, *Virginia Journal of International Law*, 1985, 25(4), s. 871; Esra Demir, “İnsan Haklarının Evrenselliği Görüşü Karşısında Kültürel Rölativizm” *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 2008, 14(2), s. 231.

başka bir sonucu olan insan haklarını “kültürel görecelilik” ya da geleneklere bağlılık gerekçesiyle reddetmek tutarlı görünmemektedir.²⁸

Yine de kültürel göreceliliğin tümüyle haksız olduğu ve tümüyle kötüye kullanılan bir kavram olduğu da söylenemez. Ancak sınırsız bir görecelilik, hem insanların ortak özelliklerini ve etkileşimlerini yok saydığı için gerçek dışı; hem de hoşgörü kavramının bizzat kendisini evrenselleştirdiği için tutarsızdır. *Donally*, bu konuda “göreceli bir evrensellik”in kabul edilebileceğini ileri sürmektedir. *Donally*'ye göre kültürel görecelilik radikal/katı/zayıf olmak üzere üç çeşide ayrılır. Radikal görecelilik, insan haklarının evrenselliğini tamamen reddetmekteyken, katı ya da zayıf görecelilik belirli oranda evrenselliği kabul eder. Özellikle zayıf kültürel görecelilik, kültürün ahlaki değerlerin oluşumundan önemli kaynaklardan biri olduğunu ileri sürerek, radikal evrenselciliğin aşırılıklarını törpüler.²⁹

1993 yılında bu konuların görüşülmesi için toplanan Viyana Konferansı sonucunda açıklanan Bildiri'de³⁰ ifade edilen uzlaşma da bu türden bir göreceliliğe yakın görünmektedir: *Evrensel* insan haklarının yorumunda ve gerçekleştirilme biçiminde ortaya çıkan bir kültürel çeşitlilik.³¹ Bu durumda şu soruyu sormak gerekiyor: Görecelilik ile evrenselliği dengelerken hangi ölçütü kullanacağız?

Bu noktada şu söylenebilir: Yorum, kavramın özünü bozamayacağına göre, görecelilik de insan hakları kavramının özünü, yani insan onurunu bozamaz. İnsan onuru da özgür iradeye dayandığına göre kişinin özgür iradesini ortadan kaldıracı uygulamalar hoş görülemeyecektir: Yine oldukça Batılı, bireyci, liberal bir anlayışa döndük. Çünkü bu durumda, bireyin rıza vermediği bir şeyle yükümlü tutulması, genel olarak, insan onuruna aykırı bulunacak, kabul edilemeyecektir. Bu da dayanışmanın, grup haklarının ya da toplumun geleneksel olarak geliştirdiği yöntemlerin vs. büyük ölçüde reddedilmesi anlamına gelecektir.

Yine de, “rıza” kavramından başka bir yere gidebiliriz: İnsan haklarının evrenselliği ancak kültürlerin bunu uzlaşma ile kabul etmesi yoluyla yani karşılıklı “rıza” ile mümkün olabilir. *Johan Galtung*'un dediği gibi, insan bedeni ve ruhunun dokunulmazlığı, kanun nezdinde eşitlik ilkeleri, kaçınılmaz bir şekilde Batılıdır, ama bu, onların evrenselleştirilemeyeceği anlamına gelmez.

28 *Donally, a.g.e., s. 131.*

29 *Donally, a.g.e., s. 120.*

30 Vienna Declaration and Programme of Action: Adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993 Bkz.: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/vienna.aspx> (30.10.2019).

31 *Donally, a.g.e., s. 128.*

Evrenselliğin ölçütü Batı değil, uyumdur. Bütün kültürler kendi içinde evrensel değerler barındırabilir. İnsan haklarının evrenselliği, ancak bildiriler ve dayatmaların yerini diyalog alırsa mümkün olabilir. Bu uyum gerçekleştiği ölçüde ve bu uyum gerçekleştiği müddetçe insan haklarının evrensel olduğu söylenebilir.³²

Kaynakça

- COŞKUN, Vahap, *İnsan Hakları: Liberal Açıdan Bir Tahlil*, Liberte, Ankara 2014.
- ÇÜÇEN, A. Kadir, "Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi" *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 2006.
- DEMİR, Esra, "İnsan Haklarının Evrenselliği Görüşü Karşısında Kültürel Rölativizm", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 2008, 14(2).
- DONALLY, Jack, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları* (çev. Mustafa Erdoğan, Levent Korkut), Yetkin, Ankara 1995.
- ERDOĞAN, Mustafa, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Orion, Ankara 2012.
- HAQUE, Ehsanul "Universal Human Rights and Cultural Relativity: Conflict or Reconciliation?" içinde: *Transnational Legal Processes and Human Rights* (Ed. Kyriaki Topidi, Lauren Fielder), Ashgate, Farnham 2013.
- HUNTINGTON, Samuel P., *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Mehmet Turhan, Y.Z. Cem Soydemir, Okuyan Us, İstanbul 2014.
- GALTUNG, Johan, *İnsan Hakları: Başka Bir Açıdan Bakış*, Metis, İstanbul 2013.
- KANT, Immanuel, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İonna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2002.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali, "Fakir Akrabanın Talihi", *Doğu Batı*, 1998, 1(2), "Doğu ne? Batı ne?".
- KUYURTAR, Erol, "Kültürel Görecelik ve İnsan Hakları" *Sivil Toplum*, 2006, 4(13-14.)
- KÜÇÜKALP, Kasım, "Edward W. Said'in Şarkiyatçılık Düşüncesinin Felsefi Arkaplanı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, 12(1).
- SAİD, Edward, *Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları*, Metis, İstanbul 2012.
- TESON, Fernando, "International Human Rights and Cultural Relativism" *Virginia Journal of International Law*. 1985, 25(4).
- USLU, Cennet, *Doğal Hukuk ve Doğal Haklar: İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, Liberte, Ankara 2011.
- UYGUN, Oktay, *Devlet Teorisi*, XII Levha, İstanbul 2015.
- VIENNA DECLARATION and PROGRAMME of ACTION: ADOPTED by THE WORLD CONFERENCE on HUMAN RIGHTS in VIENNA on 25 June 1993 Bkz.: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/vienna.aspx> (Erişim: 30 Ekim 2019)
- ZABUNOĞLU, H. Gökçe, "Kültürel Görecelik ve İnsan Haklarının Evrenselliği" *Prof. Dr. Yahya K. Zabunoğlu'na Armağan*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 2011.

³² Galtung, a.g.e., s. 9.

Türkiye’de Basın Özgürlüğü-Devlet Güvenliği Ekseninde Yaşanan Tartışmalar ve Bir Model Önerisi*

Fatih Kırışık* Samed Kurban**
Abdülkadir Pekel***

Öz

Basın özgürlüğü toplumun bilgilendirme hakkının kullanılması, hükümetin ve bürokrasinin denetlenmesi açılarından önemli işlevler görmektedir. Basın aracılığıyla toplumun elde ettiği bilgiler hükümetin ve bürokrasinin denetiminde son derece önemli olan kamuoyu denetimini harekete geçirmektedir. Ancak bütün hak ve özgürlüklerde olduğu gibi basın özgürlüğünün de çeşitli sınırları bulunmaktadır. Basın özgürlüğünün sınırlarından biri de devlet güvenliğidir. Devlet güvenliğini ilgilendiren konularda basının hukuki sınırları koruması gerekir. Ancak devlet güvenliği konusu her zaman çok açık değildir. Dolayısıyla devlet güvenliği konusu devlet ile basın arasında tartışmalara neden olan, kimi zaman çeşitli davalar açılmasına neden olan önemli bir problemdir. Bu problemler alanda, basın özgürlüğü ile devlet güvenliği arasında yeni bir yaklaşım geliştirmek ihtiyacı hissedilmektedir. Çalışmada toplum yararını da analize dahil ederek, basın özgürlüğü ve devlet güvenliği arasında sağlıklı bir denge noktası bulma arayışına girilecektir. Bu denge noktasını bulabilmek adına, yeni bir formülasyon, yeni bir yaklaşım geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: Basın Özgürlüğü, Devlet Güvenliği, Yayın Yasakları, Devlet Sırları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi.

Debates in Turkey on the Axis of Press Freedom and State Security, and A Model Proposal

Abstract

Freedom of the press plays an important role in the exercise of the right to information of the society and in the supervision of the government and the bureaucracy. The information obtained by the public through the press mobilizes public control, which is extremely important in the control of the government and the bureaucracy. However, as with all rights and freedoms, freedom of the press has various limits. One of the limits of press freedom is state security. In matters of State Security, the press must maintain legal boundaries. But the issue of State Security is not always very clear. Therefore, the issue of State Security is an important problem that causes controversy between the state and the press and sometimes causes various law suits to be filed. In this problematic area, there is a need to develop a new approach between press freedom and state security. The study will seek to find a healthy balance point between press freedom and state security by including public interest in the analysis. In order to find this equilibrium point, it is aimed to develop a new formulation and a new approach.

Keywords: Freedom of the Press, State Security, Prohibition of Broadcasting, State Secrets, European Court of Human Rights.

*Bu çalışma Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenmiştir.

*Doç. Dr. | Kütahya Dumlupınar Üniversitesi | fatih.kirisik@dpu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9663-7502
**Arş. Gör. | Kütahya Dumlupınar Üniversitesi | samed.kurban@dpu.edu.tr ORCID: 0000-0001-6002-1573
***Arş. Gör. | Kütahya Dumlupınar Üniversitesi | abdulcadir.pekel@dpu.edu.tr ORCID: 0000-0002-1696-6075
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 96, Güz 2019, ss.119-134.

Gönderim Tarihi: 31 Ekim 2019 | Kabul Tarihi: 29 Kasım 2019 | DOI: 10.36484/liberal.641067

Giriş

Basın özgürlüğü-devlet güvenliği ilişkisi her zaman sorun üreten bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunun ortaya çıkmasında basın özgürlüğünün tanımlanması ve sınırları, toplumun bilgilene hakkı, devlet güvenliğinin tanımlanması ve sınırları gibi konuların sağlıklı bir şekilde belirlenmesi önem taşımaktadır. Ancak sadece bu tanımlar ve sınırlarda çoğu zaman yeterli olmamaktadır. Çünkü bir uyuşmazlık hakkında yargı organları karar verirken kağıt üstünde yazılı bilgileri uyuşmazlığa uygulamaktadırlar. Bu durumda da kuram ile uygulama arasında uyum ve uyumsuzluklar da söz konusu olabilmektedir. Bütün bu sorunların çözümlenmesi sürecinde medya organlarının ve devlet yetkililerinin kamuoyu oluşturma ve karar verici hakimler üzerindeki etkileri de sonuca belli ölçüde tesir etmektedir.

Devlet güvenliği-basın özgürlüğü ilişkisi, basın özgürlüğü tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Devlet güvenliğinin korunması ve basın özgürlüğü tartışması, özellikle çok boyutlu ilişkiler ağına sahip bir mücadele ortamında, belirgin bir ayrıcalığa sahip olmaktadır. Gazeteler ulusal güvenlik sorunlarını nasıl değerlendirmektedir? Televizyonlar bu karmaşık, zor ve duyu yüklü nesneyi nasıl işlemektedir? Sosyal medya, ulusal çıkarların söz konusu olduğu olaylarda ne şekilde kullanılmaktadır? Dolayısıyla medyanın konuları nasıl ele aldığı ve toplumun algılarını nasıl şekillendirdiği devlet güvenliği-basın özgürlüğü ilişkisinde önemli bir sorunsaldır.

Basın özgürlüğünün bir sınırı var mıdır? Basın özgürlüğüne sınır getirmek toplumun bilgilene hakkını ihlal eder mi? Basın, toplumun doğru bilgilere ulaşmasını sağlayabiliyor mu? Basının örgütlenmesi ve tabi olması gereken hukuk kuralları ne olmalıdır? Devlet güvenliğinin sınırı nedir? Devlet güvenliği özgürlükleri engellemek için bir araç olarak kullanılabilir mi? Bir konunun devlet güvenliği kapsamında olduğu nasıl anlaşılacaktır? Acaba Batılı ülkelerde basın özgürlüğü-devlet güvenliği ilişkisi nasıl düzenlenmiştir? Bu alanda sorunlar ve tartışmalar nelerdir? Batılı ülkelerde basın hangi kurallara tabidir? Yine Batılı ülkelerde basın özgürlüğünün sınırları bulunmakta mıdır? Bu ve benzeri sorular konunun oldukça zorlu bir alan üzerinde bulunduğunu göstermektedir.

Basın özgürlüğü-devlet güvenliği ilişkisini analiz edebilmek için ilk olarak tanımsal bir problemle ilgilenilerek, devlet güvenliği ve basın özgürlüğü ifadelerinin kavramsal çerçevesi ortaya konulacak ve bu kapsamda devlet güvenliğini tanımlamaya yönelik bazı girişimler özetlenecektir. Sonraki bölümde Türkiye’de, son dönemlerde siyasal tartışmaların temel gündemlerinden biri olan devlet güvenliği-basın özgürlüğü tartışmalarına yol açan gelişmelere de-

ğınilecektir. Özgürlük anlayışının, algı yönetimi kapsamında savunmasızlık noktaları olarak nasıl yönetildiği ve devlet güvenliği olgusunun Türkiye için mevcut durumda ne ifade ettiği ele alınacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise Türkiye’de devlet güvenliği ve basın özgürlüğü ilişkisi merkezinde bir model önerisi de ele alınacaktır.

Devlet Güvenliği

Devlet toplumsal düzen kurallarının uygulanmasında ve ülke içinde ve dışında güvenliğin sağlanmasında oldukça önemli bir rol üstlenmektedir. Devlet, güvenliği oluşturmakta ve sürdürmektedir. Peki güvenlik nedir? Güvenlik, nesnel anlamda elde edilen değerlere yönelik tehditlerin yokluğunu, öznel anlamda ise bu değerlerin saldırıya uğramasından korkunun olmayışını ifade eder.¹

Devlet güvenliğini tanımlama çabası genellikle güvenlik kavramı üzerinden gerçekleşir. Bu çerçevede güvenlik kavramının mahiyeti siyasi iktidarın ulus devlet görünümü üzerinden daha kapsamlı bir hal alır. Devlet güvenliği, geleneksel olarak ulus devletin güvenliğini birincil endişe olarak vurgulamıştır. Dolayısıyla güvenliği garanti altına alınması gereken ulus devlettir.² Bir ulus devletin ilk genel modeli olan “Vestfalya” modelinde, dış ve iç güvenlik birlikte gider. Devletin egemenliği, güvenlik kaynakları kullanımıyla savunulur. Ancak güvenlik sadece bir egemenlik savunması değildir. Devlet sadece düzeni sağlayan bir kurum değildir. Aynı zamanda vatandaşların sivil toplum inşa etme amacı nedeniyle ihtiyaç duydukları için yaptığı veya kabul ettiği bir varlıktır.³

Devlet güvenliği politikası kendi bağlamında var olan faktörlere bağlıdır. Güvenlik politikaları, düşmanların yarattığı gerçek veya potansiyel tehditleri karşılamak için modellenmiştir. Bu nedenle düşmanları, niyetlerini ve yeteneklerini değerlendirmek, politikaları anlamada bir diğer unsurdur.⁴ Güvenlik, ülke içinde ve dışında, iç ve dış, egemen ve özne, devlet ve birey arasındaki eşitsizliği ve eşitsiz ilişkileri meşrulaştırmaktadır. Uluslararası alanda da, egemen devletler eşitliğin kurgusunu güvensizliğe yardımcı olacak şekilde yeniden canlandırmaktadır.⁵

1 Arnold Wolfers, “National Security” as an Ambiguous Symbol”, *Political Science Quarterly*, Cilt: 67, Sayı: 4, New York 1952, ss. 484-485.

2 Donald Snow, *National Security Enduring Problems in A Changing Defense*. Second Edition, St. Martin’s Press, New York 1991, s. 4.

3 Sven Bislev, “Globalization, State Transformation, and Public Security”, *International Political Science Review*, London 2004, Cilt: 25, Sayı: 3, ss. 282-283.

4 Snow, *a.g.e.*, ss. 1-2.

5 Claudia Aradau, “Forget Equality? Security and Liberty in the “War on Terror””, *Alternatives: Global, Local, Political*, 2008, Cilt: 33, Sayı: 3, s. 302.

II. Dünya Savaşı'na kadar retorik bir deyim olarak kullanılan milli güvenlik kavramı, bu savaş deneyiminden sonra teknik bir sosyal bilim deyimini olarak kabul görmüştür.⁶ Modern devletin gelişmesi ile birlikte devlet toplumsal denetimi sağlamak için fiziksel zorun kullanımından farklı olarak, topluma nüfuz etmek için farklı iktidar tekniklerini devreye sokmuştur. Bu noktada farklılaşan, zorun içeride ve dışarıda kullanımında olmuştur. Devletin zor aygıtının dışarıya yönelmesi II. Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleşmiştir.⁷ Devlet güvenliği kavramının bütüncül bir perspektiften gösterdiği değişimin anlaşılması bakımından II. Dünya Savaşı önemli bir kilometre taşıdır.

Devlet güvenliği, devletin olası iç ve dış her türlü tehlikelerden korunmuş olarak varlığını hukuki, sosyal ve bağımsız olarak devam ettirmesi olarak anlaşılabilir. Bu bağlamda soyut hukuki bir tüzel kişiliğe sahip olan devletin hem iç güvenliği hem de dış güvenliği söz konusudur.⁸ Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'na göre, "milli güvenlik; devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanması"dır.⁹ Görüldüğü üzere devletin güvenliğinden kastedilen ulus devletlerin bütün olarak varlıklarının ve egemenlik alanlarının korunmasıdır.

Devlet güvenliği kamu politikasının temel uygulama alanlarından birini oluşturur. Devlet güvenliği politikası, kimi zaman ayrım göstermekle birlikte giderek artan bir şekilde dış politika ile örtüşmektedir. Ancak dış politikanın büyük bir kısmı, geleneksel diplomasi ile ilgili uzlaşmayı ve müzakereleri gerektirir.¹⁰ Devletlerin güvenlik sorunu, Dünya Savaşları sonrasında, dünya genelinde kamu politikasının uygulama alanı olarak ele alınmasından bu yana küreselleşme sürecinin temel dinamikleri altında önemli bir değişim geçirmiştir. Bu süreçte toplumsal yaşamın pek çok alanında, risk ve güvenlik söylemleri etkili hale gelmiştir.¹¹

6 Rona Aybay, "Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 33, Sayı: 1, Ankara 1978, s. 60.

7 İsmet Akça ve Evren Balta Peker, "Ordu, Devlet, Güvenlik Siyaseti Üzerine Bir Değerlendirme", Evren Balta Peker, İsmet Akça (Ed.) içinde, *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, ss. 3-4.

8 Bekir Çınar, *Devlet Güvenliği, İstihbarat ve Terör*, Sam Yayınları, Ankara 1997, ss. 59-61.

9 Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu, m.2.

10 Sam C. Sarkesian ve diğerleri, *US National Security*, Lynne Rienner Publishers, Colorado 2013, s. 2.

11 Bislev, a.g.m., ss. 284-285.

Basın Özgürlüğü

Basın özgürlüğü, ifade özgürlüğünün bir tezahürü olarak ele alınır. Bu bağlamda basın özgürlüğü, ifade özgürlüğünün basın yoluyla kullanılması olarak da tanımlanabilir.¹² Basın özgürlüğü, bireysel özerklik ve kendini ifade etme, demokrasi ve gerçeğin elde edilmesinde vazgeçilmez bir unsur olarak düşünülür. Basın özgürlüğü, bilgi özgürlüğü demektir. Bilginin serbest dolaşımı demokrasinin temel kaynaklarından biridir. Bu nedenle “basın” terimi sadece gazete değil aynı zamanda radyo ve televizyon yayınları, kitaplar, videolar, sosyal medya gibi haber yaymayı düzenleyen bütün yöntemleri de ifade eder.¹³

Uluslararası belgeler tarafından düzenlenerek koruma altına alınan ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü ile bağlantılı olarak ele alınmıştır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 19. maddesi, “Herkesin düşünce ve ifade özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak düşüncelerinden dolayı rahatsız edilmemek, ülke sınırları söz konusu olmaksızın, bilgi ve düşünceleri her yoldan araştırmak, elde etmek ve yaymak hakkını gerekli kılar” şeklinde bu güvenceyi sağlamıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 10. maddesinin 1. fıkrası da «Herkes görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahiptir. Bu hak kanaat özgürlüğünü, kamu otoritelerinin müdahalesi ve ülke sınırları söz konusu olmaksızın haber ve fikir almak ve vermek özgürlüğünü de içerir. Bu madde devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine tabi tutmalarına engel değildir” şeklindeki hükmü ile aynı şekilde basın özgürlüğünü, ifade özgürlüğü çerçevesinde güvence altına almıştır.¹⁴ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi ‘özgür, sansürsüz ve engelsiz bir basın demokratik bir toplumun temel taşlarından biri’ olarak nitelendirir. Basın özgürlüğü, bir toplumun düşünce ve ifade özgürlüğüne ne kadar değer verdiğinin bir ölçüsüdür. Ayrıca, sansürsüz bir basında, vatandaşlar ve seçilmiş temsilciler arasında kamu politikasıyla ilgili bilgi ve düşüncelerin serbestçe iletilebilmesine izin verdiği için, diğer insan haklarının kullanılmasının sağlanması da gereklidir. Hem bilgilendirilmiş bir kamuoyunu, hem de hesap verebilir bir hükümeti korumak için basın özgürlüğüne ihtiyaç vardır.¹⁵

Basının hükümetten, siyasi veya ekonomik kontrolden bağımsız olması gereklidir. Ayrıca basın yoluyla bilgilerin yayılması için gerekli malzemele- rin kontrolünden de basının bağımsız olması gerekir. Diğer taraftan medya tekellerinin olmaması da son derece önemlidir. Bu sayede basın mümkün

12 Ferhat Yıldız, *Türk Anayasa Hukukunda Basın Özgürlüğü*, Adalet Yayınevi, Ankara 2013, s. 7.

13 J. Edward Evans, *Freedom of The Press*, Lerner Publications Company, Minneapolis 1990, s. 7.

14 Ali Akkurt, *Basın Özgürlüğünün Kapsamı ve Sınırları*, Adalet Yayınevi, Ankara 2014, ss. 28-31.

15 Kieran Hardy, “National Security Reforms and Freedom of the Press”, *Griffith Journal of Law & Human Dignity*, Gold Coast 2015, Cilt:3, Sayı: 1, s. 2.

olan en geniş fikir yelpazesini yansıtabilir. Bu amaçla devletlerin, bilginin şeffaflığını ve erişilebilirliğini sağlaması, medyanın bağımsız, çoğulcu ve profesyonel bir ortamda gelişmesi için gereklidir.¹⁶

Şüphesiz basın özgürlüğü, evrensel olarak demokrasinin vazgeçilmez koşullarından biri olarak kabul edilir. Basının özgürlük derecesi ülkelere ve zamana göre değişir; ancak basın hakkındaki yasal kısıtlamalar teorik olarak tüm demokratik ülkelerde aynıdır.¹⁷ Öyle ki kitle iletişim araçlarının yapısı, düzenleme ve işleyiş biçimleriyle sosyal ve siyasi süreçte kendilerinden beklenen rol ve işlevler arasında doğru bir orantı vardır. Zira, kitle iletişim araçlarının düzenlenişi ve işleyişiyle ilgili kuralları, söz konusu ülkedeki siyasi yapının nitelikleri belirlemektedir.¹⁸ Basın, sorumsuzca davrandığında ne yapılmalıdır? Basın özgürlüğünün en iyi savunucusu olan Thomas Jefferson bile, kötü niyetli eleştiriler yapan gazetelere fazla hoşgörü göstermemiştir. 1803 yılında dönemin ABD Başkanı Jefferson, bu tür kasıtlı durumların tehlikeli olduğunu ve mümkünse basının güvenilirliğini yeniden kurması gerektiğini söylemiştir.¹⁹ Basının güvenilirliğine yönelik bu tedirginlik günümüz devletlerinde, “devlet sırrı”, “ulusal çıkar”, veya “devlet güvenliği” gibi kavramlar söz konusu olduğunda özellikle kendisini göstermektedir. Basının “dördüncü kuvvet” olarak dış politikadaki etkisi hükümetlerin politikalarında yönlendirici, sınırlayıcı veya denetleyici rolü ile ön plana çıkmaktadır.²⁰ Dolayısıyla kamuoyu üzerinde enformasyon ve bilgi sağlama üzerinden sahip olunan güç, bazı durumlarda devlet güvenliği için potansiyel tehlike taşıyabilmektedir. Bu bağlamda, ileri demokratik ülkelerde bile basın özgürlüğü mutlak değildir.

Yönetsel gizliliğin, demokratik karar vermeyle belli ölçüde uyuşmadığını biliyoruz. Tanımı gereği, gizlilik resmi bilgilere erişimi sınırlar, böylece halkın müzakere sürecine katılımını ve devlet yetkililerinin eylemleri için hesap verebilirliğini engeller. Yine de, istihbarat toplama, askeri operasyonlar, politika geliştirme sürecinde gizli görüşmeler yapmak, kişisel gizliliği sağlamak gibi durumlarda gizlilik gereklidir.²¹

Devlet güvenliği söz konusu olduğunda, özgürlük ve güvenlik arasındaki ilişkinin sorgulandığı tartışmalar su yüzüne çıkar. Bu tartışmaların odak

16 Marina Guseva ve diğerleri, *Press Freedom and Development*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris 2007, s. 14.

17 Padinjarethalakal Cherian Alexander, “Liberty of the Press-It’s Legal Restrictions”, *The Indian Journal of Political Science*, 1946, Cilt 8, Sayı: 2, s. 683.

18 Murat Sadullah Çebi, “Medyaya Çekidüzen Kural Ayrılığı Görüşü Çerçevesinde Devlet-medya ilişkileri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 12, 1996, s. 1553.

19 Evans, a.g.e., s. 9.

20 Sami Kohen, “Medya ve Dış Politika”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 1996, ss. 882-884.

21 Steven Aftergood, “National Security Secrecy: How the Limits Change”, *Social Research*, 2010, Cilt: 77, Sayı: 3, s. 839.

noktası genellikle basın özgürlüğünün sınırları üzerinedir. Ancak bu tartışmalarda özgürlük değil de özellikle güvenlik dikkatlice ve eleştirel olarak incelenmiştir.²²

Özgürlük ve güvenlik kavramları tamamıyla birbirinden ayrılmış alanlar değildir. Özgürlük ve güvenlik arasındaki sınırlar konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Bu nedenle bazen birbirleriyle çatışması muhtemeldir. Ancak bu çatışma durumunda her zaman güvenliğin özgürlüklerden ödün vermek suretiyle sağlandığını söylemek de söz konusu değildir.²³ Bazen özgürlüklerin geniş yorumlanmak suretiyle güvenlik alanının daraltılması da söz konusu olmaktadır. Kimi zaman basın özgürlüğünün devlet dışında bizatihi basının kendisi tarafından sınırlandırılması söz konusu olabilmektedir. Basın sadece fikir ve bilgi akışını geliştirmek için değil aynı zamanda onu engellemek için de hareket edebilir. Hangi görüşlerin ne şekilde ele alındığı, basın kuruluşlarının ekonomik ve politik yapısına, bağlamına ve medyanın özelliklerine bağlıdır.²⁴ Bu bağlamda basın kuruluşlarında ortaya çıkan sorunların en önemli faktörlerinden bazıları şu şekilde ifade edilebilir²⁵:

(1) Çağdaş haber kuruluşları, çıkarlarını neyin kapsandığını ve muhtemelen neyin daha önemli olduğunu ve nasıl etkilediğini belirleyen büyük şirketlere aittir.

(2) Haber organizasyonları, mümkün olan en geniş izleyici kitlesini yakalamak için ekonomik olarak yönlendirilir ve bu nedenle, tartışmalı, çok talepkar, çok rahatsız edici olanı kapsam dışı bırakmazlar.

(3) Medya, basın bültenlerini ve resmi açıklamaları doğrudan rapor ederek devlet yetkilileri ve diğerleri tarafından kolayca manipüle edilebilir.

(4) Medyanın özellikleri, kapsamı sınırlandırır veya etkiler; Bu nedenle, mesela televizyon, anlamı veya önemi çarpıtılabilecek olayları eylem odaklı olarak, incelenmemiş bir davranışla sunabilir.

Basın, hükümeti izlemek için toplumsal olarak gerekli olan görevi yerine getiriyor olarak görülür, ancak bu sınırsız bir şart değildir. Bu sosyal sorumluluk, basını bir dokunulmazlık zırhına sahip kılmaz ve basının yayınlanma nedenlerini denetlemekten koruyamaz.²⁶ Sonuç olarak, basın devlet güvenliği

22 Claudia Aradau, "Forget Equality? Security and Liberty in the "War on Terror"", *Alternatives: Global, Local, Political*, 2008, Cilt: 33, Sayı: 3, ss. 293-294.

23 Heiner Bielefeldt, "Demokratik Hukuk Devletinde Özgürlük ve Güvenlik". Adnan Küçük, Bilal Canatan, (Ed.) içinde *Hukuk Devleti Hukukî Bir İlke Siyasî Bir İdeal*, Liberte Yayınları, Ankara 2008, s. 289.

24 Judith Lichtenberg, "Foundations and Limits of Freedom of The Press", *Philosophy&Public Affairs*, New Jersey 1987, Cilt: 16, Sayı: 4, ss. 329-330.

25 Lichtenberg, a.g.m., s. 330.

26 Roger Handberg, "The Press and Secrecy", *Social Science*, Winfield 1977, Cilt: 52, Sayı: 4, s. 235.

ve diğler bilgi sınırlamalarına uyarak toplumun doğru, zamanında ve yeterli bilgilenmesini sağlama görevini ifa etmelidir.

Türkiye’de Basın Özgürlüğü-Devlet Güvenliği Ekseninde Yaşanan Tartışmalar

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son dönemde ulusal güvenliğine yönelik iç ve dış tehditlerin arttığı bir zeminde mücadele etmektedir. Devlet güvenliğine yönelik olarak PKK/YPG/PYD, DEAŞ, FETÖ gibi terör örgütlerinin faaliyetlerini yoğunlaştırdığı, küresel güçlerin hegemonya mücadelesinin hız kazandığı bu dönemde basın-devlet ilişkisinin ve basının rolünün de sorgulandığı görülmektedir. Devlet, neredeyse bütün kurumları ve işleyişi ile yeniden yapılandırılmaktadır. Bu çerçevede basının, devlete ve topluma yönelik ideolojik bir yaklaşımının olup olmadığı, üslup ve retorığı, söylemleri gibi temel birtakım dinamikler üzerinden kendini ne şekilde konumlandığına bakmak gerekmektedir.

Türkiye’de medyanın, sermayenin uluslararası bir nitelik kazandığı platformda kurumsallaşmaya çalıştığı görülmektedir. Bu bağlamda, basının çok boyutlu ilişkiler ağına araçsallaştırdığı bir kimlik kazanması söz konusu olabilmektedir. Söz konusu ilişkiler ağı özellikle ulusal ve uluslararası siyasi ve ekonomik güçler etrafında şekillenmektedir. Basın, konjonktürel gelişmelere göre pozisyon alıp, güç sahiplerinin yayın organı olarak siyasetin belirlenmesine etki edebilmektedir.

Günümüzde basının taşıdığı önem terörist kampanyaların başarısı açısından da etkili olarak görülmektedir.²⁷ Basının devlet güvenliği karşısında potansiyel bir tehdit aracı olarak bu şekilde kullanılabilme durumu Türkiye için de geçerlidir. Ulusal ve uluslararası bağlantıların çok boyutlu bir düzlemde birbirine geçtiğı şartlarda, Türkiye ulusal güvenliğini tehdit eden unsurlar karşısında basın özgürlüğüne sınır getirebilmektedir. Bunun sonucunda, devlet güvenliği ve terörizme karşı savaş, yönetimin bilgi akışını kontrol etme kararlılığını artırmıştır. Basın özgürlüğünün devlet güvenliği karşısında üstlendiğı rolün son dönemde yaşanan siyasi gelişmeler ile birlikte yeniden gündeme gelmesi, medyanın siyasi gücünün ön planda olduğu eleştirel değerlendirmelere konu olmuştur. MİT turları davası, FETÖ tarafından yasadışı dinlemeler içeren girişimler, 17-25 Aralık operasyonları, DEAŞ ve PKK gibi terör örgütleri tarafından gerçekleştirilen eylemler gibi gelişmeler medya ve

²⁷ Aaron M. Hoffman ve diğlerleri, “Press Freedom, Publicity, and The Cross-national Incidence of Transnational Terrorism” *Political Research Quarterly*, Thousand Oaks 2013, Cilt: 66, Sayı: 4, s. 896.

devlet güvenliği ilişkisinin “basın özgürlüğünün sınırları” ekseninde yeniden gündeme gelmesine yol açmıştır.

Türkiye’de basın özgürlüğü konusu 1982 Anayasası başta olmak üzere, ilgili mevzuatlarda düzenleme konusu olmuştur. Söz konusu yasal düzenlemelerde evrensel hukuk ilkeleri ve demokratik norm ve değerler etrafında, basın özgürlüğünün sağlanması ve korunması ele alınmaktadır. Gerek Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gerekse Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Amerikan Yüksek Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi içtihatları gibi temel hukuki dayanaklar çerçevesinde basın özgürlüğü ve bu özgürlüğün sınırlandırılmasının hukuki boyutları ortaya konulmaktadır. Ancak basın özgürlüğünün sınırlandırılması konusu hukuki boyutları yanında ülkelerin kamu politikalarının temel meselelerinden birini oluşturmaktadır.

Türkiye’de basın özgürlüğü, devletlerin kendi milli güvenliğini sağlamaya yönelik savunma politikalarının bir sonucu olarak devlet güvenliği kapsamında tartışma konusu olabilmektedir. Bu tartışmalar basının bazı dönemlerde birtakım ulusal ve uluslararası politik ve ekonomik güçler etrafında kendini konumlandırmasıyla ön plana çıkabilmektedir. Türkiye’de 1960’lı yıllardan itibaren endüstrileşmeye başlayan basın, özellikle 1980’li yıllardan sonra ulus aşırı boyutlarda ve neoliberal anlayış doğrultusunda holdingleşmeye başlamıştır. Bunun sonucunda faaliyet gösterdiği asıl alan medya sektörü olmamasına rağmen, sermaye sahipleri medya alanına yönelmiştir.²⁸ Bu yıllardan itibaren ekonomi başta olmak üzere çeşitli alanlarda ortaya çıkan özgürleşme, ekonomik güce sahip büyük şirketlerin medya sektöründe kendisini göstermesine yardımcı olmuştur. Basın özgürlüğü, bağımsız medya yönetimi de dahil olmak üzere özgür ve çoğulcu bir medya ortamında kullanılabilir. Ancak Türkiye’de basının siyasi bir rol üstlenmesi, bu çoğulculuğun belirli görüşler etrafında oluşmasına yol açabilmektedir. “Kartel medyası”, “havuz medyası” gibi politik sınıflandırmalar üzerinden yapılan tartışmalar bunun bir göstergesidir.

Türkiye’de devlet güvenliğinin merkezinde olduğu basın özgürlüğü tartışmaları uluslararası kuruluşların raporları çerçevesinde şekillenmektedir. Ancak uluslararası kuruluşların basın özgürlüğü konusunda Türkiye ile ilgili raporlarının önemli metodolojik hatalara sahip olduğu ve bu raporların sıklıkla siyasi bir baskı aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu raporların en temel sorunu, Türkiye’nin modernleşme ve demokratikleşme sürecine, iktidar ilişkilerine ve medya kültürüne yeterince aşina olunmaksızın kaleme

28 Ceren Sözeri ve diğerleri, *Türkiye’de Medyanın Ekonomi Politikası: Sektör Analizi*, TESEV Yayınları, İstanbul 2011, s. 15.

alınmaları ve bu nedenlerle basın özgürlüğü konusunda yaşanan sorunların kaynaklarının yanlış yerde aranmasıdır. Bahse konu raporlar değerlendirildiğinde, bölgesel ve küresel bilgi kaynaklarının şeffaf olmaması, Türkiye'deki sosyo-politik bağlamdan bağımsız bir olay incelemesinin yapıyor oluşu ve yapılan eleştirilerin karşılaştırmalı bir perspektiften yoksun oluşu temel eksiklikler olarak dikkati çekmektedir. Raporlarda dikkat çeken bir diğer husus da eleştiri ve değerlendirmelerin karşılaştırmalı perspektiften yapılmamasıdır. Özgürlük-güvenlik dengesinde kriz anlarında özgürlüklerin sınırlandırılması sadece Türkiye'ye mahsus bir durummuş gibi gösterilmektedir. Örnek olarak Fransa Ulusal Meclisi'nin, Paris saldırılarının gerçekleştiği 13 Kasım 2015'te ilan edilen OHAL uygulaması 1 Kasım 2017'de sona erdi. 2018 yılı raporunda genel özgürlükler alanında "özgür ülke" statüsünde gösterilen Fransa'nın OHAL'i bitirme kararının ardından çıkardığı yasalarla birlikte fiili OHAL sürecini devam ettirmesi raportörlerin hiç ilgisini çekmemektedir. Öte yandan, son dönemde terör saldırılarına maruz kalan Avrupalı devletlerin sosyal medyaya yönelik düzenlemeleri de özgürlüklerin sınırlandırılması olarak yorumlanmamaktadır. Ama Türkiye'de olağan dönemler dışında özgürlüklerin güvenlik gerekçesiyle sınırlandırılması her zaman bir problem olarak algılanmakta ve raporlarda bu yönde Türkiye'ye özel bir dil benimsendiği görülmektedir. Uluslararası kuruluşların hazırladıkları raporların, Türkiye'deki basın özgürlüğü konusunu tarihsel ve siyasal kaynaklarından bağımsız bir biçimde işlediği ve raporların birçoğunda Türkiye'nin klasik birtakım şablonlarla değerlendirildiği; ülke içindeki gelişmelerin göz ardı edildiği ve yerel dinamiklerin değerlendirme dışı bırakıldığı tek boyutlu bir çerçeve söz konusudur.²⁹ Terörizm, hukukun ve yargı düzeninin kısmen veya tamamen askıya alındığı en önemli istisna durumlarından birini oluşturmaktadır. Terörün kamusal güvenlik ve toplumsal düzen karşısında oluşturduğu tehdit, geçici ve hukuka uygun olağanüstü tedbirlerin alınmasını meşru kılmaktadır.³⁰ Özellikle son yıllarda yaşanan gelişmelere bakıldığında, ülkenin ulusal güvenliği karşısında çok aktörlü, birbiriyle bağlantıları olan terör tehditlerinin olduğu görülmektedir. Yargı organları tarafından getirilen yayın yasakları devlet güvenliği karşısındaki bu tehditleri göstermektedir. MİT turlarına yönelik gerçekleştirilen operasyon, DEAŞ'ın Musul Başkonsolosluğu baskını, 17-25 Aralık operasyonları, Ankara, Suruç, Reyhanlı, İstanbul/Beşiktaş ve Atatürk Havalimanı saldırıları ve 15 Temmuz 2016 darbe girişimi gibi son dönemlerde Türkiye'nin ulusal güvenliği karşısında tehdit oluşturan gelişmeler devlet güvenliği-ba-

29 Turgay Yerlikaya, "Basın Özgürlüğü Raporlarının "Tarafsızlığı"", *Setav.org*, SETA 2018, 10 Nisan 2018, <http://www.setav.org/basin-ozgurlugu-raporlarinin-tarafsizligi/>.

30 Zühtü Arslan, "Türkiye'de İstisna Hâli, Terör ve İfade Özgürlüğü", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2007, Sayı :71, ss. 202-203.

sın özgürlüğü ikileminde gerçekleştirilen tartışmalara örnektir. Türkiye’nin ulusal güvenliğine tehdit oluşturan unsurlar bu gelişmelerle sınırlı değildir. Ancak son beş yılda birbiri ardına gerçekleştirilen bu operasyonlara ve eylemlere bakıldığında arka planında ulusal ve uluslararası terör örgütlerinin ve onların küresel bağlantılarının olduğu görülmektedir. Bilginin sahip olduğu güç üzerinden devletin ulusal bağımsızlığına ve refahına yönelik olarak bir tehdit söz konusudur. Basının ideolojik söylem ve retorik üzerinden ulusal ve uluslararası alanda araçsallaştırılması ve devlet güvenliği karşısında tehdit oluşturması hedeflenmektedir. Dolayısıyla devlet tarafından bir mücadele verilmesi olağan karşılanmalıdır.

Öncelikle Türkiye’nin kendi ulusal güvenliğine tehdit oluşturan unsurlar karşısında haber yasağı getirmesi, yasal mevzuata uygun olarak meşruluk sağlamaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları, 1982 Anayasası, Basın Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Terörle Mücadele Kanunu gibi yasal mevzuatlar basın özgürlüğünün sınırlarına ilişkin temel kriterleri belirlemektedir. Birbirine yakın söylemler üzerinden ortaya konulan ifadelerde milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, devlet sırlarının ifşa edilmemesi gibi temel dinamikler üzerinden devlet güvenliği ve basın özgürlüğü ilişkisinin çerçevesi belirlenmektedir. Bu çerçevede belirtilmesi gereken bir diğer konu, terör tehdidi ile yüzleşen ABD ve Avrupa’da ulusal güvenliğin tesisi için basın özgürlüğüne sınır getirilmesidir. 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra, ABD başkan yardımcısı Dick Cheney, medyanın devlet güvenliği programını açığa vurmakla, Amerikan halkına yönelecek terör saldırılarını engellemede zorluk çıkardığını iddia etmiştir.³¹ 2015 yılında Fransa’da gerçekleştirilen terör saldırılarının ardından medyada terör içerikli görsel ve haberlerin yayımlanmamasını da kapsayan bir dizi önlem alınmıştır. Benzer şekilde, İngiltere’de yaşanan saldırılardan sonra, İngiltere Başbakanı, İngiliz halkının güvenliğini koruma adına özgürlüklerin sınırlandırılabilceği yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Almanya’da doğrudan Başbakanlığa bağlı “dezenformasyonla mücadele merkezi” kurulması karar alınarak, sosyal medya mecralarında yaygın olarak teröre destek vermekle suçlanan ve dezenformasyon yapan hesap ve internet siteleri ile mücadele edilmesi amaçlanmıştır.³² Dolayısıyla devlet güvenliği karşısında küresel terör tehdidi sadece Türkiye için geçerli değildir. Ulus devletler, sınırsız bir basın özgürlüğünün devlet güvenliği ve kamusal düzen karşısında, farklı amaçlar doğrultusunda kullanılabileceğini göz önünde tutmaktadır.

31 Yasemin İnceoğlu, “Medya-kamuoyu ve Güvenlik Üzerine” Volkan Aydar, Ayşe Çavdar (Ed.) içinde *Medya Sektörü ve Güvenlik Gözetimi Sınırlar ve İmkânlar*, TESEV Yayınları, İstanbul 2009, s. 21.

32 Turgay Yerlikaya, “Özgürlük Güvenlik İkileminde İhlal Tartışmaları”, *Setav.org*, SETA 2017, 10 Haziran 2017, <https://www.setav.org/ozgurlik-guvenlik-ikileminde-ihlal-tartismalari/>.

Basın özgürlüğü ve devlet güvenliği ilişkisinde, medyanın temel ahlaki standartlar karşısında aldığı sorumluluk da belirleyici olabilmektedir. Türkiye’de son dönemlerde devlet güvenliği söz konusu olduğunda basın özgürlüğü ile ilgili yapılan tartışmaların, basın etiği çerçevesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Basın etiği açısından basın konseyleri, medyanın mesleki standartların benimsenmesine ve uyulmasına doğru gitmesine yardımcı olabilir. Medya performansının dergiler tarafından gözden geçirilmesi de yararlı olabilir. Ancak nihai sorumluluk medyanın yine kendisine geri dönmektedir. Zechariah Chafee sorumluluk yüklemenin zorluğu perspektifinden basını; huzursuz, devasa, her zaman gücünü kullanmanın yeni yollarını arayan bir tür vahşi hayvan olarak ifade etmektedir. Çünkü çoğu zaman egemen basın, sahipleri ve yayıncıları dışında hiç kimseye karşı hesap verebilirliği kabul etmemektedir.³³ Bu durum ise basın etiği olgusunu ön plana çıkarmaktadır. Medya uygulamalarında etikle ilgili önde gelen sorunların başında doğruluk, nesnellik, yansızlık, denge, doğru temsil, uyduru, gündem saptırma, gerçeklik, kaynakların dürüstlüğü, geçerliliği ve uygunluğu, aynı görüntüyü tekrar tekrar sunma, “biraz sonra” gibi oltalarla kandırma, ortak ve olası çıkar bağı olan güçlerle iyi ilişkiler kurup onları iyi temsil etme, yasal haklara, kişi haklarına uymama gelmektedir.³⁴ Bu ve bunun gibi değerler devlet güvenliği söz konusu olduğunda daha fazla önem kazanmaktadır. Çünkü bu durum, kamuoyunun bir kısmını veya tamamını doğrudan ilgilendiren bir meseleye dönüşebilmektedir.

Türkiye’de Basın Özgürlüğü-Devlet Güvenliği İlişkisinde Nasıl Bir Model Önerilebilir?

Türkiye’de basın özgürlüğü-devlet güvenliği ilişkisinde çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar basın özgürlüğünün sorgulanmasına ve çeşitli davalara konu edilmesine yol açmıştır. Ancak basın özgürlüğü konusundaki eleştiriler sadece devlet güvenliğinden kaynaklanmamaktadır. Türkiye’de ve dünyada basına yönelik eleştiriler olarak; özel hayatın gizliliğinin ihlali, haberleşme gizliliğinin ihlali, yalan haber yayma, görülmekte olan davalar hakkında davanın taraflarını suçlayıcı ya da aklayıcı yayınlar yapma, yabancı devletler, yabancı kuruluşlar veya yerel kuruluşlar tarafından finanse edilerek haber yapma, medya patronlarının menfaatleri için yayın yapma, siyasi iktidara karşı düşmanca ya da dostça yayınlar yaparak siyasi bir aktör rolü oynama, çeşitli ulusal ve uluslararası manipülasyonlarda rol alma, küresel veya yerel

33 John M. Harrison, “Media, Men and Morality”, *The Review of Politics*, 1974, Cilt: 36, Sayı: 2, s. 264.

34 İrfan Erdoğan, “Medya ve Etik: Eleştirel Bir Giriş”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2006, Sayı: 23, s. 23.

güçlerin çıkarlarını koruma amaçlı yayınlar yapma, kurgusal haberler yapma, aşırı abartma ya da küçümseme ile haberin/bilginin önemini büyütme ya da örtbas etme, haber ve bilgilerin sadece seçilmiş küçük bir kısmını topluma sunma, haber ve bilgileri sunarken yorum yaparak toplumun nasıl düşünmesi gerektiğini empoze etme, propaganda yapma, yalan haber konusundaki mahkeme kararlarını duyurmama ya da görülmesi zor şekilde yayınlama, basın kurumları arasında çatışma, terör eylemlerinde kan ve ceset gibi görüntüler yayınlarak terörün toplumu korkutma, sindirme amaçlarına hizmet eder nitelikte yayınlar yapma, şiddeti teşvik etme, toplumsal gruplar arasında nefret suçunu yayma, mağdur hakları, hasta hakları gibi haklara saygı göstermeme, basın kuruluşlarının basın mensuplarına baskı yaparak, basın mensuplarının inandığı şekilde değil de basın kuruluşu patronlarının onlara dikte ettiği şekilde yayın ve haber yaptırma, yabancı istihbarat örgütleri ve diplomatların manipülasyonlarına açık olma, basında tekelleşme gibi pek çok etik dışı eylemin basına yönelik eleştirilerde yer aldığı görülmektedir.

Türkiye’de basın özgürlüğünün sınırları konusunda yaşanan hukuka aykırı durumlar yargı kararlarında görülebilmektedir. Etik ilkelere ve hukuk kurallarına aykırı yayınlara yönelik açılmış pek çok dava bulunmaktadır. Basının etik ilkelere ve hukuk kurallarına uygun olarak yayın yapma hakkının sağlanması ve korunması, basının özgürlüğünü korumak, toplumun bilgilenme hakkının sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini temin etmek amacıyla bütün medyayı kapsayacak şekilde bir kurumun kurulması faydalı olabilir. Bu kurumun bir kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşu olması, kuruluşu katılımın zorunlu olması, basın etik ilkelerinin oluşturulması ve denetiminin sağlanması konularında faaliyet göstermesi birinci öncelik olarak kendini göstermektedir. Batılı ülkelerde basının etik ilkeler ihlalinin Türkiye’deki kadar yoğun olmadığı görülmektedir. Basını sınırlayan kanunlar olduğu ve etkili şekilde uygulandığı gibi aynı zamanda çeşitli basın kuruluşları aracılığıyla basın etik ilkelerinin denetiminin yapıldığı görülmektedir. Türkiye’de basın etik ilkelerini oluşturacak ve denetleyecek bir meslek kuruluşunun kurulması basın özgürlüğünün geliştirilmesinde, basın etik ilkelerinin tüm medyaya uygulanmasında, basın içerisinde bir otokontrol mekanizmasının gelişmesine, toplumun doğru ve sağlıklı bilgilenme hakkının korunması ve geliştirilmesinde çok önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda böyle bir kurum basın içindeki haksız rekabeti önleyici, basının ortak sorunlarının çözümü konusunda rol üstlenecek bir kurum olarak faaliyet göstererek, basının ve basın özgürlüğünün gelişimine de ciddi katkılar sağlayabilir. Ayrıca basın mensuplarının meslek haklarının korunması, ağır çalışma koşullarının iyileştirilmesi, ücretlendirme konularında yeni ilkelerin

benimsenmesi, her şeyden önemlisi basın mensubunun fikir ve ifade hürriyetinin basın kuruluşları içerisinde de korunması, her basın mensubunun doğru olduğuna inandığı ya da ispatladığı bilgileri/haberleri yayınlama özgürlüğü açısından da büyük önem taşıdığı düşünülmektedir. Türkiye Medya Birliği olarak isimlendirilecek olan bu meslek kuruluşu basın yayın kuruluşları ve basın mensuplarının da katkısı ve desteğiyle medyanın ve mensuplarının sağlıklı çalışmasına ve sorunlarının çözülmesine büyük katkılar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Sonuç

Basın özgürlüğü bir ülke ve vatandaşları için büyük öneme sahiptir. Toplumun bilgilendirilmesi için sağlanması, ülkede neler olup bittiğinin anlaşılması, kamu görevlilerinin faaliyetlerinin öğrenilmesi, ekonomik, siyasi, kültürel, güvenlik gibi çeşitli alanlardaki gelişmelerden haberdar olunması büyük önem taşımaktadır. Toplumun bilgilendirilmesinde basının varlığı ve özgürlüğü olmazsa olmaz bir değer taşımaktadır.

Basının toplumun bilgilendirilmesi konusundaki görevini sağlıklı bir şekilde yürütebilmesi açısından hukuka uygun hareket etmesi, toplumun doğru bilgilendirilmesini sağlaması, bütün dünyada kabul edilen hukuki sınırları aşmaması önemli görülmektedir. Bu bağlamda bütün dünyada basın özgürlüğünün hukuki sınırlarından biri olarak kabul edilen devlet güvenliği konusunda da basının dikkatli olması gerekmektedir. Devlet güvenliği alanında yer alan bilgilerin kamuoyuna duyurulması, toplum güvenliğini de tehlikeye atabilecektir.

Devlet güvenliği alanının da sağlıklı bir şekilde belirlenmesi, basının özgürlük alanında serbestçe yayın yapabilmesi açısından da önem taşımaktadır. Devlet güvenliği kapsamının olması gerekenden daha geniş olarak belirlenmesi, basının kamuoyunu bilgilendirme hakkının engellenmesi sonucuna neden olacaktır.

Son dönemlerde Türkiye’de devlet güvenliği-basın özgürlüğü ilişkisi konusunda çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Terör olayları nedeniyle artan tartışmalar, basının devlet güvenliğine zarar verebilecek, terör eylemlerinin algı oluşturma amaçlarına hizmet edecek nitelikte yayın yapmaması gerektiği üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu süreçte yargı kararları ile getirilen yayın yasakları, basının sınırlarını örnek olaylar üzerinden belirlemeye başlamıştır. Diğer taraftan ABD ve Avrupa’da yaşanan terör saldırıları sonucunda ortaya çıkan basın özgürlüğü sınırlamaları, Türkiye’de basın özgürlüğünün sınırlandırılmasında örnek olmaktadır.

Basının devlet güvenliği ve diğer hukuki sınırlara uyması, toplumun bilgilendirme hakkını sağlıklı bir şekilde sağlaması meselesinin dünyada pek çok tartışma ve araştırmaya konu olduğu görülmektedir. Basının taşınması gereken özellikler ve basın özgürlüğünün sınırları konularının yasalarla kolayca düzenlenebilecek ve yargı kararlarıyla basitçe çözümlenebilecek nitelikte olmadığı görülmektedir. Bu nedenle basının kendi kendini denetleyebileceği, düzenleyebileceği, kendi sorunlarına çözümler üretebileceği bir basın kuruluşuna ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kuruluşun bütün medyayı kapsayacak bir nitelikte olması gerekmektedir. Türkiye Medya Birliği olarak adlandırılacak kuruluşun kamu kurumu niteliğinde bir meslek kuruluşu olması, katılımın gönüllü değil, zorunlu olması medyanın sağlıklı işleminde, yargı üzerindeki dava yükünün azaltılmasında, basının özgürleştirilmesinde, basının ve basın mensuplarının haklarının savunulması ve sorunlarının çözümlenmesinde etkili olacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- AFTERGOOD, Steven, “National Security Secrecy: How the Limits Change”, *Social Research*, 2010, Cilt: 77, Sayı: 3, ss. 839-582.
- AKKURT, Ali, *Basın Özgürlüğünün Kapsamı ve Sınırları*, Adalet Yayınevi, Ankara 2014.
- ALEXANDER, P.C. (1946). Liberty of the press-it’s legal restrictions. *The Indian Journal of Political Science*, Cilt: 8, Sayı: 2, ss. 683-688.
- ARADAU, Claudia, “Forget Equality? Security and Liberty in the “War on Terror””, *Alternatives: Global, Local, Political*, 2008, Cilt: 33, Sayı: 3, ss. 293-314.
- ARSLAN, Zühtü, “Türkiye’de İstisna Hâli, Terör ve İfade Özgürlüğü”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2007, Sayı:71, ss. 201-226.
- AYBAY, Rona, “Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1978, Cilt: 33, Sayı: 1, ss. 59-82.
- BIELEFELDT, Heiner, “Demokratik Hukuk Devletinde Özgürlük ve Güvenlik”. Adnan Küçük, Bilal Canatan (Ed.) içinde *Hukuk Devleti Hukukî Bir İlke Siyasî Bir İdeal* (ss. 271-294), Liberte Yayınları, Ankara 2008.
- BISLEV, Sven, “Globalization, State Transformation, and Public Security”, *International Political Science Review*, 2004, Cilt: 25, Sayı: 3, ss. 281-296.
- ÇEBİ, Murat Sadullah, “Medyaya Çekidüzen Kural Ayrılığı Görüşü Çerçevesinde Devlet-medya ilişkileri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 1996, Cilt: 2, Sayı: 12, ss. 1553-1569.
- ÇINAR, Bekir, *Devlet Güvenliği, İstihbarat ve Terör*, Sam Yayınları, Ankara 1997.
- ERDOĞAN, İrfan, “Medya ve Etik: Eleştirel Bir Giriş”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2006, Sayı:23, ss. 1-26.
- EVANS, J. Edward, *Freedom of The Press*, Lerner Publications Company, Minneapolis 1990.
- GUSEVA, Marina ve diğerleri, *Press Freedom and Development*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris 2007.

- HANDBERG, Roger, "The Press and Secrecy", *Social Science*, 1977, Cilt: 52, Sayı: 4, ss. 232-236.
- HARDY, Kieran, "National Security Reforms and Freedom of the Press", *Griffith Journal of Law & Human Dignity*, 2015, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 1-29.
- HARRISON, John M. "Media, Men and Morality" *The Review of Politics*, 1974, Cilt: 36, Sayı: 2, ss. 250-264.
- HOFFMAN, Aaron M. ve diğlerleri, "Press Freedom, Publicity, and The Cross-national Incidence of Transnational Terrorism", *Political Research Quarterly*, 2013, Cilt: 66, Sayı: 4, ss. 896-909.
- İNCEOĞLU, Yasemin, «Medya-kamuoyu ve Güvenlik Üzerine», Volkan Aytar, Ayşe Çavdar (Ed.) içinde *Medya Sektörü ve Güvenlik Gözetimi Sınırlar ve İmkânlar* (ss. 13-25). TESEV Yayınları, İstanbul 2009.
- KOHEN, Sami, "Medya ve Dış Politika" *Yeni Türkiye Dergisi*, 1996, ss. 881-885.
- LICHTENBERG, Judith, "Foundations and Limits of Freedom of The Press", *Philosophy&Public Affairs*, 1987, Cilt: 16, Sayı: 4, ss. 329-355.
- Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu (1983, 9 Kasım) *Resmî Gazete* (Sayı: 18218), Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2945.pdf>.
- PEKER, Enver Balta ve diğlerleri, (2010). Ordu, devlet, güvenlik siyaseti üzerine bir değerlendirme. Der. E. B. Peker & İ. Akça (Ed.), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* içinde (ss. 1-34). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- SARKESIAN, Sam C. ve diğlerleri, *US National Security*, Lynne Rienner Publishers, Colorado 2013.
- SNOW, Donald, *National Security Enduring Problems in a Changing Defense*, Second Edition, St. Martin's Press, New York 1991.
- SÖZERİ, Ceren ve diğlerleri, *Türkiye'de Medyanın Ekonomi Politikası: Sektör Analizi*, TESEV Yayınları, İstanbul 2011.
- WOLFERS, Arnold, "'National Security' as an Ambiguous Symbol", *Political Science Quarterly*, 1952, Cilt: 67, Sayı: 4, ss. 481-502.
- YERLİKAYA, Turgay, *Özgürlük Güvenlik İkileminde İhlal Tartışmaları*. SETA 2017, 10 Nisan 2018, Erişim adresi: <http://www.setav.org/ozgurluk-guvenlik-ikileminde-ihlal-tartismalari/>. (Erişim: 1.10.2019)
- YERLİKAYA, Turgay, *Basın özgürlüğü raporlarının "tarafsızlığı"*. SETA 2018, 10 Nisan 2018, Erişim adresi: <http://www.setav.org/basin-ozgurlugu-raporlarinin-tarafsizligi/>. (Erişim: 1.10.2019)
- YILDIZ, Ferhat, *Türk Anayasa Hukukunda Basın Özgürlüğü*, Adalet Yayınevi, Ankara 2013.

2019 Liberal Düşünce Kongresi Açılış Konuşması

Opening Speech, 2019 Congress for Liberal Thought

Tanel Demirel*

Değerli katılımcılar,

2019 Liberal Düşünce Kongresi'ne hoş geldiniz. Bu kongreyi tüm dünyada etnik ve dini temelli ayrımcılık, zenofobik milliyetçilik ve seçimlere indirgenmiş bir demokrasi anlayışı ile öne çıkan otoriter popülist siyasal hareketlerin yükselişte olduğu bir dönemde düzenliyoruz. Evrensel insan hakları fikrini değersizleştirip, denge ve denetleme mekanizmalarını etkisiz hale getirmeye çalışan çoğunlukçu bir yönelim bu. Liberal değerler, her zamankinden daha fazla sorgulanıyor, liberalizm ve liberal demokrasinin kriz içinde olduğu iddiaları yeni bir iştiha ile dile getiriliyor.

Liberalizm ve liberal demokrasinin tüm dünyada kaçınılmaz sona doğru gittiği iddiaları abartılı olsa da, liberal demokrasilerde bir erozyon olduğu, anti-liberal dalganın yükselişte olduğu çok açık. Liberal değerleri önemsenyenlerin ezberci bir tutumdan uzaklaşarak, otoriterizmin yükselişi konusunda isabetli teşhisler koymaya ihtiyaçları var.

Gelişmiş batılı ülkelerde otoriter hareketleri besleyen faktörlerin başında, sermayeye daha elverişli koşullar sunan batı dışı ülkelerin yükselişi ile birlikte, teknolojik değişimlerin de tetiklediği işsizlik dalgasının refah devletinin finansmanını zorlaştırması geliyor. Ayrıca bu ülkeler, ülke sınırları içindeki farklı grupların entegrasyonu sorunu ile başa çıkmakta zorlanırken, giderek büyüyen sığınmacı ve göçmen dalgası ile de karşı karşıyalar. Bu faktörler, kapitalizmin

*Prof. Dr. | LDT Yönetim Kurulu Başkanı, Çankaya Üniversitesi | tanel@cankaya.edu.tr

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 96, Güz 2019, ss. 135-138.

konjonktürel daralma devrelerinin olumsuz etkilerinin daha sert bir biçimde hissedilmesini beraberinde getiriyor ve sistem karşıtı tepkileri besliyor.

Gelişmiş ülkelerdeki bu durum, batı dışındaki ülkeleri de olumsuz etkiliyor. Bu ülkelerdeki kronik yoksulluk ve ahbap çavuş kapitalizminin kötüleştiği gelir dağılımı eşitsizlikleri, sosyo-ekonomik gerilimleri artırmakla kalmıyor, etnik, dini ve kültürel farklılıkların yönetilmesini de zorlaştırıyor. Ayrıca, en azından kağıt üzerinde liberal değerlere bağlı olduklarını iddia eden batılı ülkelerin çifte standartlarının giderek daha görünür hale gelmesi, otoriter yönetimleri besleyen milliyetçi hareketleri de tetikliyor. Liberal değerlerin sadece batı ülkelerine özgü olduğu ve batı dışında anlamlı olmak bir yana, başta ABD olmak üzere batılı ülkelerin çıkarlarına hizmet ettiğini savunan milliyetçi muhafazakâr yönetimler, batılı ülkelerin çifte standartları ve bu ülkelerdeki otoriter yönelimleri işaret ederek liberal değerleri itibarsızlaştırmayı deniyorlar.

Liberaller ne yapmalı sorusunu bu platformlarda tartıştık, tartışıyoruz, tartışmaya devam edeceğiz. Açılış konuşması bu tartışmalara girmenin yeri değil. Ancak iki noktanın altını çizmek isterim. Öncelikle, SSCB'nin çöküşünün yarattığı zafer havası içinde, liberalizmin nihai zaferinin gerçekleştiği, dünyanın küresel bir köye dönüştüğü, ulus-devletlerin ve milliyetçiliğin bitişi, sermayenin artık liberal demokrasi istediği, piyasa ekonomisi yerleşirse kıtlık meselesinin de rahatlıkla çözülebileceği gibi iddiaları dile getiren, ütöpik ilerlemeci liberalizm kavramlaştırmaları daha fazla sorgulanmalı. Özgürlük, refah ve barışın insanlığın normal hali olmaktan ziyade hassas dengelere dayalı, korunması için hep çaba gösterilmesi gereken istisnai toplumsal durumlar olduğunu asla unutmamak gerekiyor.

İkincisi ise büyük sermaye gruplarının siyasi karar alıcılar üzerindeki güçleri aracılığıyla kendilerine ayrıcalıklar sağlayıp, türlü biçimlerde rekabetten kaçınmalarını önlemek için demokratik siyaset çerçevesinde nasıl çözümler üretilebileceğine daha fazla kafa yormalıyız. Liberaller, yüksek kârlar ederken devletçiliği şeytanlaştıran işler kötüye gittiğinde ise iflas etmek için çok büyük oldukları iddiasını ileri sürerek zararlarını kamuya ödetmeyi deneyen sermaye gruplarını eleştirmeyi sosyalistlere bırakmamalılar. Soğuk savaş döneminde örgütlü çıkar grupları denildiğinde hep işçi sendikaları anlaşıldı. Kapitalizmin varlığının tehlikede olduğu düşünüldüğü için, iş dünyasının devletçiliği ve rant arama eğilimleri geçiştirildi. Bu tutum o zaman da doğru değildi, şimdi ise hiç değil. İş dünyası için iyi olan her şey liberal bir toplumsal düzen için de iyidir zımni önkabulünü sorgulamalıyız.

Türkiye'ye gelince, son on yılda Türkiye'de daha liberal bir rejimin kurulmasının önündeki en büyük engellerden biri olan bürokratik vesayetçilik hiç

olmadığı kadar geriletildi. Seçimle gelen siyasetçiler güç kazandı. Bürokratik vesayet daha liberal bir rejim önündeki en büyük engellerden biriydi ancak “tek” engel değildi. Seçilmişlerin güçlenmesinin daha liberal bir rejimi garanti etmediğini en iyi liberaller bilir. Seçimle gelenler de, seçimle gelmeyen iktidar sahipleri kadar olmasalar da, iktidarlarının evrensel hukuk normları ile sınırlı olması gerektiği gerçeğini kabul etmekte zorlanmışlardır. Tarih boyunca pek az muktedir, sınırlandırılmış iktidarın aslında orta ve uzun vadede kendileri de dahil herkesin yararına olduğu gerçeğine uygun davranabilecek uzak görüşlülük ve basireti gösterebilmiştir. AK Parti içindeki hakim yönelim de genel eğilime bir istisna oluşturmamaktadır.

Maalesef iktidar koalisyonu içindeki hakim eğilimin hukukun bir ayakbağı olarak görüldüğü, beka kaygısının abartılarak güvenlik gerekçelerinin özgürlükleri daha da kısıtlamak için kullanıldığı, eleştiri ve muhalefetin fitne ve bölücülük olarak algılandığı, şeffaflık taleplerinin şimdi sırası değil denilerek geçiştirildiği, gücün merkezleştirilerek tek elde toplandığı bir rejimden rahatsızlık duymadıkları açık. Hatta İstanbul Belediye Başkanlığı seçimlerinin hiç de ikna edici olmayan gerekçelerle yenilen(e)bilmesi, iktidar koalisyonu içindeki bir kanadın -yerel iktidardan bile- seçimle gitmekten ne kadar korktuğunu ve bu durumu önlemek için sınırları zorlamaya ne kadar istekli ve kararlı olduğunu bizlere gösterdi. Öte yandan, doğrudan kendisine dokunmadığı müddetçe hak ihlallerine çoğu zaman sessiz kalan seçmenlerin 23 Haziran 2019 yenileme seçimlerinde bu politikaya tepki göstermeleri demokratik reflekslerin geç de olsa devreye girebildiğini göstermesi açısından ümit vericiydi.

Hep vurgulamaya çalıştığımız gibi, kutuplaşmış siyasi ortamlarda bilgiye dayalı, olabildiğince nesnel, meselelere çok yönlü bakabilen sesler de azalıyor. Maalesef Türkiye’deki durum da bu. Kategorik iktidar destekçiliği ile kategorik iktidar karşıtlığını aşan “yapıcı eleştirelilik” de diyebileceğimiz bir tutum ve davranışa duyduğumuz ihtiyaç her zamankinden daha fazla. Bir yandan içinde bulunduğumuz zorlu koşulları da gözden kaçırılmadan iktidara yönelik eleştirileri dile getirirken, diğer taraftan da bu eleştirilerin vesayet rejimini geri getirmek isteyenler tarafından kötüye kullanılmasının önüne geçecek bir dil tutturabilmek gerekiyor.

Bu önemli zira, başta ordunun sivil otoriteye bağlı ve hesap verir olması ilkesi olmak üzere, son 16 yılın kazanımlarından geriye kalanların da kaybedilmesi riski giderek yükseliyor. Siyasi iktidarın otoriter yönelimleri ve seçimler dışındaki yatay hesap verme mekanizmalarını etkisiz hale getirme çabaları, eski rejime dönmek isteyenlerin ekmeğine yağ sürüyor. İktidarın giderek merkezleşip şahsileşmesi kurumsallaşmayı zorlaştırdığı gibi, kazanımların varlı-

ğının tek bir kişinin siyasi varlığına bağlı olduğu fikrini de besliyor. Ülkemizde askeri-sivil bürokrasinin serbest ve adil seçimlere hiç dokunmadan “sivil” iktidarları kontrol edebilme ve perde arkasında kalarak bütün hayati kararların alınmasına etki edebilme kapasitesinin yüksek olduğunu iyi biliyoruz.

Son olarak da LDT’de neler yaptığımız hakkında bilgi vermek isterim. Öncelikle anti-liberal geleneğin son derece güçlü olduğu bir ülkede topluluğumuzun, liberallerin yalnız olmadıklarını hissedecekleri bir düşünce ağı ve platformu olma niteliğini koruma ve geliştirmeye yönelik faaliyetlerimiz sürüyor. Ayrıca liberal değerleri tanıtmaya ve yeni nesillere aktarmaya da devam ediyoruz. Her iki faaliyet grubu da belli bir rutine oturmuş durumda iken, bir diğer hedefimiz, -Türkiye sorunlarını liberal bir perspektiften ele alma ve somut politika önerileri sunma- söz konusu olduğunda arzu ettiğimiz durumdan uzağız.

Burada maddi kaynak ihtiyacı kadar, içinde yaşadığımız ve kısa sürmesini ümit ettiğimiz boğucu siyasi atmosferin de etkisi var. Söyleyecek sözleri olanların bir kısmı yazıp konuşmanın bir işe yaramayacağını düşünüp inzivaya çekilirlerken, bir kısmı ise -pek de haksız sayılmayacak bir biçimde- başına bir şeyler gelebileceği korkusu ile sivil faaliyetlerden uzak duruyor. Bir diğer kesim ise, kategorik iktidar karşıtlığına saplanmış durumda. Bu durum, bizleri de olumsuz etkiliyor, şevkimizi kırıyor.

Dolayısıyla biz bu zorlu dönemi soluklanma ve topluluğun temellerini sağlamlaştırma dönemi olarak görme eğilimindeyiz. Şükür ki, LDT’nin varlığını sürdürebilmesi bir ya da iki kişinin insanüstü fedakarlıklarına bağlı olmaktan çıktı, ancak kurumsallaşma noktasında çok ciddi eksikliklerimizin olduğu da inkâr edilemez. “Bürokratikleşmeden kurumsallaşma” ve “gönüllülük ile profesyonellik arasında denge kurma” gibi iki zorlu görev ile karşı karşıyayız. Bağışçılarımız ve üyelerimiz ile çok daha sıkı bağlar kurup, mali kaynaklarımızı çeşitlendirmek ve gerçek anlamda bağımsızlığı garanti edecek bir mali güce ulaşacak yollar aramak bu sürecin önemli bir boyutu.

Geniş LDT çevresi ya da bu çevreden uzaklaşmış olanların bir kısmı ile bağlarımızı yeniden tesis edebilmek de hedeflerimiz arasında. Keza, LDT’ye dair hatalı, eksik ve düpedüz yanlış algıların olumsuz etkilerini düzeltmeye yönelik çabalarımız da devam ediyor. Maalesef en azından bazı kesimlerde LDT algısı, kendi bünyesinde belli bir çoğulculuğu sağlamış, bütün siyasi partilere ve aktörlere mesafeli duran soğukkanlı ve bilgiye dayalı tartışmaların yapılabildiği bir topluluk olmaktan uzak. Doğrudur, nasıl algılandığımız tamamen bizim kontrolümüzde olan bir şey değildir. Ancak bu tespit hakkımızdaki hatalı algılarla mücadele etme gereğini ortadan kaldırmaz. Ve

nihayet gemiŒe takılıp kalmadan 25 yıllık bir süre içinde yaptıklarımız ve yapamadıklarımızı eleŒtirel bir gözle değerlendirme çabalarımız da sürüyor.

Hepimiz biliyoruz ki, daha zgr bir siyasal düzen, ancak ve ancak onun için çaba göstermeye ve bedeller ödemeye hazır insanlar oldukça sağlanabilir. Bu sebeple, siz özgürlük dostlarının katkıları bizim için çok önemli.

Hepinize verimli bir kongre diliyorum.

liberal düşünce Dergisi Yayın ve Yazım İlkeleri

Liberal Düşünce Dergisi, yılda dört defa yayınlanan akademik ve bilimsel hakemli bir dergidir.

Liberal Düşünce Dergisi'nin amacı ve kapsamı, etik kuralları yayın ilkeleri ve yazım kuralları aşağıda belirtilen şekilde düzenlenmiştir.

Dergide telif, çeviri (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin almak koşuluyla), sadeleştirme, edisyon kritik, kitap-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayınlanır.

Derginin Amacı ve Kapsamı

Liberal Düşünce Dergisi amaç bakımından ulusal ve uluslararası düzeyde sosyal, siyasi ve iktisadi meseleleri liberal perspektifle disiplinler veya disiplinlerarası açıdan ele alarak teorik konulara veya güncel olaylara dair özgün çalışmalar yayımlamayı kendisine ilke edinmiştir. Bu çerçevede sosyal bilimler ve beşeri bilimler alanında yapılan tüm çalışmalara açıktır.

Dergi kapsam bakımından ise amaçları arasında belirtilen hususları içeren sosyal ve beşerî bilimler dallarındaki çalışmaları içermektedir.

Dergi Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanır. Liberal Düşünce Dergisi'nin yayım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yayın organında yayımlanmamış, ilk defa Liberal Düşünce Dergisi'nde yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir.

İlk yayımlandığı tarihten itibaren asgari 25 yıl geçmiş olan; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, daha önce yayımlanmamış olmaları kuralının istisnasını oluşturur. Bu tür metinlere daha önce yayımlanıp yayımlanmamış olmalarına bakılmaksızın dergide yer verilebilir. Buna ilaveten, dergide kitap eleştirileri de yayımlanabilmektedir.

Etik Kurallar

Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmalarda bilimsel atıf kurallarına azami özen gösterilmesi gerekmektedir.

Makalenin yazar/lar tarafından yazılmış özgün bir çalışma olması gerekmektedir.

Yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlara aittir.

Gönderilen makalenin bir kısmı ya da tamamı başka bir yerde yayınlanmamış, yayınlanmak üzere başka bir yere yollanmamış olmalıdır.

Tüm yazarlar ilgili makaleyi okumuş, onaylamış ve dergiye yayınlanmak üzere gönderildiğinden haberdar olmalıdır.

Dergiye gönderilen çeviri makale çalışmalarında orijinal makalenin yazarından ve yayıncı kuruluşundan izin alındığını gösteren belgenin sunulması gerekmektedir.

Yazar/lar makalenin telif hakkını, makalenin Liberal Düşünce Dergisi'nde yayınlanmasına karar verildiğinden itibaren dergiye devretmiş sayılır. Yazar/yazarlar derginin yazı işlerinden izin almadan makaleyi başka bir platformda (dergi, editoryal kitap, internet sitesi, blog vb.) yayımlayamaz.

Dergiye gönderilen çalışmalarda, etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve Word dosyası şeklinde (doc ve docx uzantılı) yaziisleri@liberal.org.tr e-posta adresine gönderilmesi gerekmektedir.

E-posta ile iletilen makalelere 7 gün içinde ulaştığı bilgisi verilir. Bu süre zarfında yanıt gelmemesi halinde e-posta dergiye ulaşmamış demektir.

Dergiye ulaşan makaleler editörler kurulu tarafından ilk olarak şekil ve içerik incelemesine tabi tutulur. Bu incelemenin uygun olması halinde makale iki ayrı hakeme gönderilir; uygun olmaması halinde ise yazara gerekçesiyle birlikte iade edilir.

Hakem inceleme sürecine geçen makaleler, "kör hakem" yöntemiyle değerlendirilir. İki hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; iki hakemin görüşünün olumsuz olması halinde makale yayım sürecinden çıkartılır. Hakem görüşlerinden sadece birisinin olumsuz olması halinde üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur. Üçüncü hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; olumsuz olması halinde ise makale yayım sürecinden çıkartılır.

Hakem değerlendirme süreci sonrasında yazara konuyla ilgili gerekli bilgilendirmeler yapılır ve hakem raporları doğrultusunda düzeltme yapılması gerekiyorsa editörler kurulu tarafından belirlenen süre içerisinde düzeltmelerin gerçekleştirilerek makalenin dergiye gönderilmesi istenir.

Yazım Kuralları

Yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkçe makalelerin yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumu internet sitesindeki Güncel Sözlük ve Yazım Kuralları esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Makalelerde Türkçe ve İngilizce başlık, öz ve abstract, anahtar kelimeler ve keywords; metin içinde giriş, bölüm başlıkları ve sonuç kısımları ile kaynakçanın yer alması gerekmektedir. Makale yukarıda sayılan tüm unsurları ile birlikte 10000 kelimeyi geçmemelidir.

Makalelerde yer alan Türkçe ve İngilizce öz ve abstract'ın her birinin 100-150 kelime, anahtar kelime ve keywords'ün 3-7 kelime aralığında olması gerekmektedir.

Yazar adı makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; yazarın unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde veya sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, açıklamalara ilişkin dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

Kitap incelemelerinde aşağıdaki hususlara ayrıca dikkat edilmelidir;

Kitap inceleme metinleri 800 ile 1500 kelime arasında olmalıdır.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı ve ISBN numarası yazılmalıdır.

Kitap inceleme veya tanıtım yapan yazarın adı makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir.

Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.

Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir.

Sayfa Düzeni

Paragraf arası, ilk satır 1.25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı bir buçuk olmalıdır. Makalelerde giriş ve sonuç kısımlarıyla birlikte tek düzeyli altbaşlık kullanılmalıdır. Giriş, Altbaşlıklar, Sonuç ve Kaynakça başlıkları koyu puntuyla yazılmalıdır. Giriş ve sonuç dâhil olmak üzere altbaşlıklarda rakam kullanılmamalıdır.

Sayfa numaraları alt sağda verilmelidir.

Atıf ve Kaynakça Yazımı

Atıf

Dipnotlar sayfa altında sıralı numara sistemine göre düzenlenmeli ve aşağıda belirtilen kaynak gösterme usullerine uyulmalıdır:

a. Kitap: Yazar veya yazarların ad ve soyadı, eser adı (italik), çeviri ise çevirenin, tahkikli ise tahkik edenin, sadeleştirme ise sadeleştirilenin, edisyon ise editörün veya hazırlayanın, yayınevi, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayfasının yazılması gerekmektedir.

Tek yazarlı:

Atilla Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara 2015, s. 62.

Çok yazarlı:

James D. Gwartney ve diğerleri, *Temel Ekonomi*, çev.: Ahmet Uzun, Liberte Yayınları, Ankara 2016, s. 153.

Derleme:

Kenan Çağan (edit.), *İdeoloji*, Hece Yayınları, Ankara 2008, s. 54.

Çeviri:

Cento Veljanovski, *Hukuk ve Ekonomi*, çev.: Atilla Yayla, Ankara 2016, s. 98.

b. Tez örneği: Salih Zeki Haklı, *Liberalizm ve Komüniteryanizmde Birey Fikri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2014, s. 150.

c. Makale: Yazar adı soyadı, makale adı (tırnak içinde), dergi veya eser adı (italik), çeviri ise çevirenin adı, yayınevi, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayı numarası, sayfasının yazılması gerekmektedir.

Telif makale örneği:

Atilla Yayla, "Özgürlük Kahramanı Leonard Liggio", *Liberal Düşünce*, Ankara 2015, sayı: 78, s.182.

Çeviri makale örneği:

Leigh Jenco, "Serbest Otobanlar", *Liberal Düşünce*, çev.: Mehmet Doğan, Ankara 2015, sayı: 78, s. 178.

d. Basılmış sempozyum bildirileri, ansiklopedi maddeleri ve kitapta bölümler makalelerin kaynak gösteriliş düzeniyle aynı olmalıdır.

e. Dipnotlarda kullanılan kaynak ilk geçtiği yerde yukarıdaki şekilde tam künye ile verilmelidir. İkinci defa gösterilen aynı kaynaklar için; yazarın soyadı, kaynak kitap ise italik a.g.e., makale ise a.g.m. ve sayfa numarası yazılır. Aynı yazar için daha önce gösterilen kaynaktan sonra başka bir kaynağına atıf yapılmışsa ve ilk gösterilen kaynağa tekrar atıf yapılacaksa yazarın soyadı, eserin adı ve sayfa numarası yazılır.

Örnek:

Yayla, a.g.e., s. 150.

Yayla, *Siyaset Bilimi*, s. 140.

f. Birden çok yazarı ve hazırlayanı olan eserlerde her şahıs isminden sonra virgül konmalıdır. Yazar sayısı ikiden fazlaysa birinci yazar isminden sonra "ve diğerleri" denilmelidir.

g. İnternette yer alan kaynaklardan yapılan alıntılarda aşağıdaki hususlara dikkat edilmelidir:

Gazete veya derginin internet sayfasından alınan yazılar, başlığı tırnak içinde, yayının adı italik ve asıl yayın tarihi ile erişim tarihi ve bağlantı adresi belirtilerek kullanılmalıdır.

Örnek:

Güngör Uras, "Çarşı Pazar Sakin, AVMLer Hareketli", *Milliyet*, 22 Haziran 2017 (Erişim: 17 Ağustos 2017). <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/carsi-pazar-sakin-avm-ler-hareketli-2472665/>

Sadece internette yer alan bir yayını ise bağlantı adresi dışında sayfanın adı belirtilmelidir.

Örnek:

Ünsal Çetin, "Kapitalizmin Ahlakî Üstünlüğü", *Hürfikirler.com*, 9 Ağustos 2017, <http://www.hurfikirler.com/kapitalizmin-ahlaki-ustunlugu>

İnternet kaynağı yazarı anonim, haber veya rapor ise, kaynak makale başlığından sonra belirtilmeli ve italik yazılmalıdır.

Örnek:

"Turkey's Erdogan decries Qatar's 'inhumane' isolation", *BBC*, 13 June, 2017, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-40261479> (erişim: 17 Ağustos 2017)

Kaynakça

Metnin sonunda makalede kullanılan kaynakları gösteren kaynakça bölümü bulunmalıdır.

a. Kitap: Alfabetik sıralı, yazar-yazarların soyadları başta olacak şekilde büyük harfle, sadece ilk harfleri büyük şekilde yazar adları, eser adı (italik), çeviri ise çevirenin, tahkikli ise tahkik edenin, sadeleştirme ise sadeleştirilenin, edisyon ise editörün veya hazırlayanın adı ve soyadı, yayınevi, baskı yeri ve tarihinin yazılması gerekmektedir.

Tek Yazarlı:

HEYWOOD, Andrew, *Siyaset*, çev.: B. Berat Özipek ve diğerleri, Adres Yayınları, Ankara 2016.

Çok Yazarlı:

GWARTNEY, James D. ve diğerleri, *Temel Ekonomi*, çev.: Ahmet Uzun, Liberte Yayınları, Ankara 2016.

Derleme:

ÇAĞAN, Kenan (edit.), *İdeoloji*, Hece Yay., Ankara 2008.

Çeviri:

VELJANOVSKI, Cento, *Hukuk ve Ekonomi*, çev.: Atilla Yayla, Ankara 2016.

Tez Örnek:

HAKLI, Salih Zeki, *Liberalizm ve Komüniteryanizmde Birey Fikri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2014.

b. Makale: Yazar soyadları başta olacak şekilde büyük harfle, sadece ilk harfleri büyük şekilde yazar adları, makale adı (tırnak içinde), dergi veya eser adı (italik), çeviri ise çevirenin adı, yayınevi, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayı numarası, sayfası sayfa aralığının yazılması gerekmektedir.

Telif makale örnek:

YAYLA, Atilla, "Özgürlük Kahramanı Leonard Liggio", *Liberal Düşünce*, Ankara 2015, sayı: 78, ss. 181-184.

Çeviri makale örnek:

JENCO, Leigh, "Serbest Otobanlar", Çev.: Mehmet Doğan, *Liberal Düşünce*, Ankara 2015, sayı: 78, ss. 178-179.

c. İnternet kaynaklarının Kaynakçanın en altında "İnternet" başlığı altında alfabetik sırayla yer alması gerekmektedir.

Gazete veya derginin internet sayfasından alınan yazılarda;

URAS, Güngör, "Çarşı Pazar Sakin, AVMLer Hareketli", *Milliyet*, 22 Haziran 2017 (Erişim: 17 Ağustos 2017). <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/carsi-pazar-sakin-avm-ler-hareketli-2472665/>

Sadece internette yer alan yayınlarda;

ÇETİN, Ünsal, "Kapitalizmin Ahlakî Üstünlüğü", *Hürfikirler.com*, 9 Ağustos 2017, <http://www.hurfikirler.com/kapitalizmin-ahlaki-ustunlugu/>

İnternet kaynağının anonim yazar, haber veya rapor olması durumunda;

BBC, "Turkey's Erdogan decries Qatar's 'inhumane' isolation", 13 June 2017, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-40261479> (erişim: 17 Ağustos 2017)

liberal düşünce

Sayı 97 Yazı Çağrısı

İlk sayısı 1996 yılında basılan Liberal Düşünce Dergisi, yılda dört kez yayımlanan ULAKBİM tarafından taranan ulusal hakemli akademik bir dergidir. Liberal Düşünce Dergisi'nde siyaset bilimi, iktisat, hukuk ve tarih alanında özgürlükçü, çoğulcu ve demokratik perspektif taşıyan yazılar, raporlar, değerlendirmeler, röportajlar, kitap tanıtımları ve çeviriler yayınlanmaktadır.

Derginin 2020 yılında yayınlanacak 97. (Kış) sayısında

Ortadoğu: Barış, Demokrasi ve Özgürlükler

teması değerlendirilecektir.

Bu sayı kapsamında dosya konusuyla ilgili olarak aşağıdaki konuları veya benzer çalışmaları içeren makaleler değerlendirilecektir:

- Ortadoğu'da Tarihte ve Günümüzde Demokratik Parti Hareketleri
- Ortadoğu'da İktisat-Siyaset İlişkisi
- Ortadoğu'da İslami Hareketler ve Finansal Kaynakları
- Ortadoğu'da Seküler Hareketler ve Finans İlişkileri
- Ortadoğu Ülkelerinde Elitler
- Karbon Demokrasisi: Siyasal İktidarlar ve Petrol
- Ortadoğu'da Liberalizm Algısı
- Ortadoğu'da Bireysel Hak ve Özgürlükler
- Ortadoğu'da Mezhep Çatışmaları
- Ortadoğu'da Kabileler ve Çatışmalar
- Terör Örgütleri ve Terörün Finansmanı
- İsrail'in ve Yayılmacı Politikalarının Arap Demokrasilerine Etkileri
- Suriye Savaşı ve Taraflar
- Körfezde Siyaset ve Sermaye İlişkileri
- Arap Dünyasındaki ABD ve Rusya'nın Askeri Üsleri
- Arap Milliyetçiliği ve Sosyalizm
- Ortadoğu'da Demokrasi Önündeki Engeller
- Arap Dünyasında Brexit'in Etkileri
- Ortadoğu ve AB İlişkileri
- Ortadoğu'daki Siyasal Gelişmelerin Türkiye'ye Etkisi vb.

Bu konuların yanı sıra dergide dosya konusu dışındaki yazılar da yayınlanacaktır.

Yazılar, <http://dergipark.gov.tr/liberal> adresine gönderilmelidir.

Makale gönderimi için son tarih 01 Şubat 2020'dir.

Editöre sorularınız için editor@liberaldusunce.com.tr adresine;

teknik sorularınız için ise yaziisleri@liberal.org.tr adresine yazabilirsiniz.